

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

Философия альманахы. Қазіргі заман: пікірлер әлемі
«Философия ғылымдары» сериясы
Философский альманах. Современность: мир мнений
Серия «Философские науки»
A series of «Philosophical»
Philosophical almanac. Modernity: global sentiment

№ 3 (83), 2021

Алматы

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**Философия альманахы. Қазіргі заман: пікірлер әлемі
«Философия ғылымдары» сериясы
Философский альманах. Современность: мир мнений
Серия «Философские науки»
A series of «Philosophical»
Philosophical almanac. Modernity: global sentiment**

№ 3-4 (83-4), 2021

Алматы, 2021

РЕДАКЦИЈАЛЫҚ АЛҚА:

Симтиков Ж.Қ. – с.ғ.д., профессор (бас редактор);
Құсайынов Д.Ө. – филос.ғ.д., профессор (бас редактордың орынбасары);
Абеуова Ш.Қ. – филос.ғ.к., доцент (жауапты редактор)

РЕДАКЦИЈАЛЫҚ АЛҚА МҮШЕЛЕРІ:

Сәбит Мұрат – филос.ғ.д., профессор,
Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының иегері
Ғарифолла Есім. – филос.ғ.д., профессор, ҚР
ҰҒА академигі;
Құлсариева А.Т. – филос.ғ.д., профессор,
ҚР ҰҒА мүше-корреспонденті (Абай атындағы ҚазҰПУ);
Сейтахметова Н.Л. – филос.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА мүше-корреспонденті
(ҚР ҰҒА ФСЖД институты);
Құрманғалиева Ғ.Қ. – филос.ғ.д., профессор «Әл-Фараби» жур. бас ред.,
(ҚР ҰҒА ФСЖД институты);
Қайырбекова А.Ғ. – филос.ғ.д., профессор (Құрманғазы атындағы ҚҰК);
Халықов Қ.З. – филос.ғ.д., доцент (Т.Жүргенов атындағы ҰОА);
Аташ Б.М. – филос.ғ.д., доцент, (Абай ат. ҚазҰПУ);
Избайыров А.К. – т.ғ.д., (Абай ат. ҚазҰПУ);
Рау И.А. – филос.ғ.д., профессор (Берлин, Германия);
Лобастов Г.В. – ф.ғ.д., профессор (Мәскеу, Ресей);
Тоғусақов О.А. – филос.ғ.д., профессор,
Қырғ. ҰҒА корреспондент-мүшесі (Бішкек, Қырғызстан);
Томски Г. – профессор, Халықаралық «Конкорд» академиясының Президенті
(Франция)

ҚОҒАМ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ САЯСАТ ОБЩЕСТВО, КУЛЬТУРА И ПОЛИТИКА SOCIETY, CULTURE AND POLITICS

УДК -316.74., 316.728

Тұлғалар тағылымын зерттеудегі тәуелсіз Қазақстан философиясының кейбір мәселелері

*Нұрмұратов Серік Есентайұлы¹,
философия ғылымдарының докторы,
профессор, Абай атындағы Қазақ
ұлттық педагогикалық университеті,
Карибаев О.О.²- аға оқытушы,
Абай атындағы Қазақ
ұлттық педагогикалық университеті*

Аңдатпа

Тәуелсіздік жылдарының бастапқы жылдарында Қазақстанның Ұлттық Ғылым академиясының Философия және саясаттану институтында қазақ философиясын зерттеуге арналған бөлім ашылды және содан бері басқа ғылыми бөлімдермен қатар кәсіби мамандардың күшімен көптеген ғылыми-зерттеу жобалары орындалды. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Философия және саясаттану факультетінде қазақ философиясы мемлекеттік тілде кеңінен дәрістеліп, бірнеше ұжымдық монографиялар шығарыла бастады, көптеген жас және тәжірибелі ғалымдардың қазақ философиясы мәселелері бойынша мемлекеттік тілде диссертациялар қорғалды. Әрине, басқа жоғары оқу орындарындағы мамандар да осы игілікті іске өзіндік үлестерін қосуда және Қазақстанның түкпір-түкпірлерінде гуманитарлық сала бойынша ұлттық келбетімізді айқындай алатын білікті кадр-мамандар корпусы қалыптасуда.

Тірек сөздер: қазақ философия, мемлекеттік, тіл, ғылыми-зерттеу, ұлттық.

Некоторые вопросы философии независимого Казахстана в изучении истории личности

*Нурмуратов Серик Есентаевич¹,
доктор философских наук,
профессор, КазНПУ им. Абая*

*Карибаев О. О.²-старший преподаватель,
КазНПУ им. Абая*

Аннотация

В первые годы независимости в Институте философии и политологии Национальной академии наук Казахстана был открыт отдел, посвященный изучению казахской философии, и с тех пор, наряду с другими научными отделами, силами профессионалов были выполнены многие научно-исследовательские проекты. На факультете философии и политологии Казахского национального университета имени аль-Фараби началась широкая лекция казахской философии на государственном языке, выпуск нескольких коллективных монографий, защита диссертаций на государственном языке по проблемам казахской философии многими молодыми и опытными учеными. Конечно, специалисты других вузов

вносят свой вклад в это благодородное дело, и во всех уголках Казахстана формируется корпус квалифицированных кадров-специалистов, которые могут определить наш национальный облик в гуманитарной сфере.

Ключивые слова: казахская философия, государственный язык, научно-исследовательский, национальный.

Some questions of the philosophy of independent Kazakhstan in the study of the history of personality

*Nurmuratov Serik Esentayevich¹,
Doctor of Philosophy,
Professor, KazNPU named after Abaya*

*Karibayev O. O.² -Senior lecturer,
KazNPU named after. Abaya*

In the first years of independence, a department dedicated to the study of Kazakh philosophy was opened at the Institute of Philosophy and Political Science of the National Academy of Sciences of Kazakhstan, and since then, along with other scientific departments, many research projects have been carried out by professionals. At the Faculty of Philosophy and Political Science of the Al-Farabi Kazakh National University, a wide lecture of Kazakh philosophy in the state language began, the release of several collective monographs, the defense of dissertations in the state language on the problems of Kazakh philosophy by many young and experienced scientists. Of course, specialists from other universities contribute to this noble cause, and a corps of qualified specialists is being formed in all corners of Kazakhstan, specialists who can determine our national image in the humanitarian sphere.

Keywords: Kazakh philosophy, state language, scientific research, national.

Тәуелсіз елдің ұлттық философиясының қалыптасуы мен дамуы қазіргі заман мен жарқын болашағымыз үшін аса маңызды құбылыс. Кез келген ұлттың философиялық жүйесі жалпы адамзаттың ғасырлар бойы қордалаған рухани дүниесінен сусындайды және әрбір қауымдастық өзінің тарих толқынында жинақтаған этникалық философиялық пайымдауларына сүйенеді. Сөйтіп, бұл күрделі мәдени-әлеуметтік, шығармашылық үдерісте зияткерлік дәстүрлер мен құндылықтарға негізделген даналық үлгілері шешуші рөл атқарады. Қазіргі заманауи кезеңде тәуелсіздіктің арқасында қазақ халқының тарихи эволюциясында қалыптасқан өзіндік этнофилософиясы біртұтас Қазақстанның ұлттық философиясының өзегін құрай бастады. Еліміздің рухани әлемі өткен кеңестік кезеңде маркстік философияның басымдығының аясында болып келді, енді заманауи кезеңде жаңаша ұлттық философияның жүйесін қалыптастырудың жолына бет бұрғанымыз белгілі. Әрине, кез келген философиялық жүйе қысқа уақытта жылдам жасала салмайды. Ол үшін кәсіби философтарымыз сыни ойлаудың әдіснамасын қолдана отырып қазіргі кезеңдегі жаңа талаптарға сай пәрменді ғылыми ізденістер жолы екені анық.

Даналық үлгілері өзіндік пәрменді дамудың қажетті қозғаушы күшіне айналып қана қоймай, әрбір жеке адамның дербес дүниетанымының, рухани әлемінің қалыптасуына ықпалын тигізіп отырады. Философияда үнемі айтылатын өзара байланыс пен дамудың әрбір сәті қоғамдық прогресс барысында үнемі іштей астасып жатады, одан тыс қалған құбылыстар құлдырайды, ішкі қайшылыққа түседі және нәтижесінде дағдарысқа ұшырайды. Сондықтан өзінің шынайы рухани келбетін, маңызды құндылықтарын жоғалтқан ел де, мемлекет те, жеке адам да дағдарыстар қақпанына түседі. Бұл тарихтың өзіндік шындығы.

Еркіндіктің туы желбіреген 30 жылдық тарихи кезеңнен бері егемен елімізді рухани өркендетуші, жаңғыртушы көшбасшылары ретінде Тұңғыш Президентіміз - Елбасы

Н.Ә.Назарбаев пен мемлекет басшысы К.Қ.Тоқаев өздерінің көптеген стратегиялық идеялары мен әл-Фараби мен Абай даналығынан туындаған философиялық ұстанымдарымен жаңа деңгейде әлем жұртшылығы алдында танылып келді. Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті - Елбасымыз ұсынған «Рухани жаңғыру»[1] атты болашаққа сеніммен қарауға негізделген гуманитарлық бағдарламалық жобасы қазіргі тарихи кезеңде кездейсоқ және кенеттен пайда болған жоқ. Оның алдында елімізде халқымыздың руханиятының жүйелі дамуы мен толыққанды болуы үшін маңызды рөл атқарған 2004-2011 жылдары мемлекеттік «Мәдени мұра»[2] және 2013-2016 жылдары «Халық тарих толқынында»[3] атты кешенді мемлекеттік бағдарламалар ретінде табысты жүзеге асырылды. Рухани жаңғыру ұлттық идеясын заманауи қоғамға ұсынуға дейін елімізде біршама тарихи деректемелік, идеялық, ғылыми-әдістемелік, философиялық негіздемелер жасалғанын байқаймыз. Жоғарыдағы еліміз үшін стратегиялық мағынадағы рухани өркендеу үдерісіне ұлттық философияны зерделеуші философтар қауымы да өзінің қомақты үлесін қоса білді. Кезінде мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы үлкен тарихи ауқымды қамтыды. Мәселен, 20 томдық қазақ халқының ежелгі дәуірден қазіргі тарихи кезеңге дейінгі қордаланған философиялық мұраны, әлемдік философияның ең озық үлгілерін жинақтаған 20 томдық топтаманы, бұрын жарияланбаған 10 томдық әл-Фараби мұрасын философ-ғалымдарымыз жинақтағанын атап өткен жөн.

Ал, енді қазақ халқы мен тәуелсіз Қазақстан философиясының толыққанды зерттеле бастауы еліміздің саяси және идеологиялық егемендік алып, дербес ел болған кезеңінің еншісінде. Әсіресе, осы бағытта белсенді қызмет атқарған, оқулықтар мен оқу құралдарды дайындап, ұлттың көптеген данагөй тарихи тұлғаларының дүниетанымын айшықтаған және елімізде қандай философиялық бағыттардың кеңінен өрбігені туралы ғылыми еңбектерін оқырмандарға ұсынған - Ж.М.Әбділдин, Д.К.Кішібеков, А.Х.Қасымжанов, Ғарифолла Есім, О.А.Сегізбаев, А.Қ.Қасабек, Ә.Н.Нысанбаев, Т.Х. Рысқалиев, М.С.Орынбеков, Т.Х.Ғабитов, Ж.А.Алтаев, А.Т.Тайжанов, Г.Ж.Нұрышева, Ж.Ж.Молдабеков, М.Ш.Хасанов, Д.С.Раев, Г.Г.Барлыбаева, С.Ю.Колчигин, Қ.Ұ.Әлжан, Д.Ө.Құсайынов және т.б. философия саласының кәсіби мамандары екенін атап өткен жөн. Әсіресе, қазіргі кезеңде мемлекет тіліндегі философиялық шығармалар топтамасы ұлғайып келеді және оған аймақтардағы жас мамандар да ат салысуда.

Тәуелсіздік жылдарының бастапқы жылдарында Қазақстанның Ұлттық Ғылым академиясының Философия және саясаттану институтында қазақ философиясын зерттеуге арналған бөлім ашылды және содан бері басқа ғылыми бөлімдермен қатар кәсіби мамандардың күшімен көптеген ғылыми-зерттеу жобалары орындалды. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Философия және саясаттану факультетінде қазақ философиясы мемлекеттік тілде кеңінен дәрістеліп, бірнеше ұжымдық монографиялар шығарыла бастады, көптеген жас және тәжірибелі ғалымдардың қазақ философиясы мәселелері бойынша мемлекеттік тілде диссертациялар қорғалды. Әрине, басқа жоғары оқу орындарындағы мамандар да осы игілікті іске өзіндік үлестерін қосуда және Қазақстанның түкпір-түкпірлерінде гуманитарлық сала бойынша ұлттық келбетімізді айқындай алатын білікті кадр-мамандар корпусы қалыптасуда.

Тарихтың қойнауында жатқан рухани мұраларымызды, тарихи тұлғаларымызды мағыналы көзқарастарын қайта жаңғырта жеткізуге талаптанған ғалымдарымыз Қорқыт Ата, әл-Фараби, Қожа Ахмет Иасауи, Ахмед Иүгінеки, Махмұд Қашқари, Жүсіп Баласағұни, Асан Қайғы, Қадырғали Жалайыри, қазақтың атақты билері мен ақын-жырауларын, ойшылдары мен зиялыларын, оның ішінде Махамбет, Шоқан, Абай, Шәкәрім, Ғұмар Қараш, Мұстафа Шоқай, Мағжан Жұмабаев, Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Мұхтар Әуезов сияқты есімдерді және батырлығымен көзге түскен, рулы елдің ұранына айналған Әжібай Найманбайұлы сияқты тұлғаларды жастардың рухани әлеміне жақындата түсті. «Біз өзімізге этникалық тегіміз жағынан келсек, мың жылдан аса мәдениетіміз, тарихымыз, философиямыз бар халықпыз» деген Елбасымыз сөзі енді әлеуметтік практика үзінде өзінің өрісін кеңейте бастады. Халықтың әлем туралы философиялық образдары мен түсініктеріне, оның ұлттық рухы мен діліне,

қордалаған рухани құндылықтарына объективті бағалаулар берілуде. Тәуелсіздік келмесе осындай қадамдар тиісті деңгейде жасалмай да қалуы мүмкін еді.

Тәуелсіздік жылдары қазақ халқының рухани-құндылықтық әлемі, оның ұлттық санасы мен дүниетанымы жаңарып, өзін-өзі тану, өзін басқаға таныту, өзінің ежелден қалыптасқан тарихы мен ұлттық дәстүрлерін ардақтау, бай рухани және мәдени қазынасын әлемдік өркениетпен ұластыру бағытында қыруар шаруалар атқарылды. Сондықтан адамзат тарихындағы 1500 жылдық мерзімі айшықталған түркі және қазақ тарихының негіздерін ұмытпауымыз керек. Өкінішке орай, кейде қоғамдағы этносаралық қатынастарды зерделеу барысында осы мәселеге үстірт қараушылық та көрініс беріп отырады. Қазақ халқы және оның бай рухани мұрасы өзге халықтардың өкілдерінің санасында орын тепкені жөн және бұл үдеріс жаңа тарихи кезеңдегі отандық қауымдастықты біртұтастандырудың, гуманистік құндылықтар мен мұраттарды біріктірудің тетігі.

Қазақ философиясы еліміздің рухани тәуелсіздігінің тарихи көрінісі және ол адамзат тарихында ғасырлар бойы қалыптасқан әлемдік философияның ажырамас құрамдас бөлігі. Қазақ философиясының тарихи қалыптасуының төрт тарихи кезеңін жіктемеуге болар еді. Бірінші кезең - ежелгі мифтер мен әр қилы әпсаналардың этностың рухани дүниесінде басымдық танытқан замандағы алғашқы философиялық түсініктер дәуірі; екінші кезең - түркілік және қазақ ойшылдарының көркем образдар, халықтық поэзия арқылы даналық үлгілерін өрнектеген дәуірі, үшінші кезең – қазақ, ағартушыларының, зиялыларының саяси-әлеуметтік, этикалық және танымдық тақырыптарға арнаған еңбектерін әлеуметке ұсына бастаған кезеңі, төртінші кезең – кеңес Үкіметі ауқымында қалыптаса бастап, тәуелсіздік дәуірінде өзінің жалғасқан тапқан қазақстандық философия дәуірі. Әрине, кеңестік кезеңде, яғни тәуелсіздік кезеңіне дейін ұлт философиясына байланысты мәселелердің барлығы мұқият бақылауда болып, көптеген зерттеу бағыттары тыйым салынған жабық дүниелер қатарына жатты. Өйткені, социализмнің ұстындары тек бір коммунистік идеяның, марксизмнің түсініктерінің төңірегіне шоғырланғандықтан оған сәйкес келмейтін басқаша мағынадағы түсініктердің барлығын жоққа шығарылды. Тіпті, бұл тақырыппен айналысамын деген зерттеушілердің шығармашыл ізденістік әрекеттеріне өткен қоғам «ұлтшылдықтың жалауын көтерді» деген үстірт бағалаулар беріп отырғаны белгілі.

Қазақ философиясы халқымыздың өмір сүруінің, дамуының және көркеюінің рационалдық сипаттағы ғылыми жүйеленген үлгісі, ұлттық философияның қайнар көзі. Осы тақырыпқа арналған бес томдық топтама ретіндегі ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты мамандарының күшімен дайындалған жинақ бар екенін де атап өтеміз. Көрші жатқан түркі тілдес ағайындар бұл бағыттағы жұмыстарын енді ғана қолға алып жатыр. Тәжіктер мен әзербайжандар өздерінің ұлттық философиясының тарихына арнап үш томнан ғана еңбектер топтамасын жариялады. Жоғарыда аталған жинақта сан ғасырлық рухани мәдениетіміздің тарихы философиялық сараптаудан өткізіледі. Рухани жетістіктеріміз бен осал жерлеріміз философиялық тұрғыда пайымдалады, тарихи тұлғалардың дүниетанымдық жүйелеріне объективті бағалаулар беріледі. Бірақ бұл жинақтың баспадан шығу даналары да, таралу ауқымы да жоғары оқу орындарындағы күннен күнге ұлғайып келе жатқан зияткерлік рухани байлықтан сусындауға деген сұранысын, қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыра алмасы анық. Оның үстіне философиялық ойлау тарихына деген көзқарас тарихтың жаңа кезеңінде жаңаша ұстанымдармен толығыды, көптеген жағдаяттар сыни талдаудан өткізіледі. Сондықтан жаңаша әдіснамаларды, деректерді қолдана отырып, сыни ойлаудың көмегімен жас ұрпаққа ұсынылатын ғылыми әдебиеттерді үнемі жаңғыртып отырған абзал.

Алматы кәсіби философтарының күшімен алғашқы рет мемлекеттік тілде «Философиялық энциклопедиялық сөздік» 2013 жылы дайындалған еді және бұл еңбек жаңғырылған, толықтырылған нұсқада 2021 жылы қайтадан жарық көрді. Бұл жинақтың ерекшелігі мамандар философияның түбегейлі категорияларымен қатар алғашқы рет негізінен қазақ рухани әлемінде ежелгі заманнан қазіргі кезеңге дейін дәстүрлі түрде қолданылып келген «абырой», «аманат», «аруақ», «атамекен», «зұлмат», «қанағат», «құт», «көңіл», «сабыр» және т.б. дүниетанымдық

ұғымдар мен түсініктерге философиялық пайымдаулар жасалынуында. Әрине, осындай гуманитарлық ғылым саласындағы нақты кейбір қадамдардың, жаңашылдықтың түптамыры тәуелсіздігіміздің тұғырларының нығаюымен астасып жатыр. Болашақта да ұлтымыздың қазіргі жаһандану заманында руханиятынан, ұлттық құндылықтық бағдарларынан айырылып қалмауына демеу болатын, рухани көмек беретін шынайы рухани және әлеуметтік құрылымдар мен жүйелерді сараптауға арналған ізденістердің көбірек болғандығы маңызды. Дегенмен, Ұлы Дала Елінің рухани байлығының, рухани өмірінің әлі де толықтай игерілмеген, ғылыми зерттелмеген тұстары жетерлік. Сондықтан, еліміздегі рухани өмірдің эволюциясын әлемдік мәдениет аясында философиялық байыптау мәселесі зерттеушілерді өзара ғылыми сұхбатқа, шығармашылық белсенділікке шақырады.

«Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» атты жобаны жүзеге асыру қазіргі таңда гуманитарлық саланың мамандары мен студенттер қауымына өте өзекті және маңызды болды. Қазіргі кезеңде мемлекеттік тілге аударылуға тиісті деп жоспарланған 100 таңдаулы әлемдік деңгейдегі озық сипаттағы оқулықтардың барлығы 2018-2020 жылдар аралығында қазақ тіліне толықтай тәржімеленіп үлгерілді. Бұл шетелдік оқулықтарды аударма жасауға таңдау кезінде бірнеше түбегейлі критерийлер мен өлшемдер қойылған еді. Мәселен, оқулық ғылыми-әдістемелік туынды ретінде бірнеше рет қайта басылып шығу керек болатын және кітаптың басқа бірнеше тілдерге аударылуы да маңызды екені айтылды. Міне осындай сүзгіден өткен еңбектер ғана біздің жоғары оқу орындарындағы оқушы контингентке ұсынылды. Еуропа елдерінде кең тараған Бағдарлама ауқымында философия саласы бойынша бірнеше іргелі кітаптар бар екені белгілі. Соның қатарына Дерек Джонстонның «Қысқа философия тарихы» оқулығы, Реми Хесстің «Философия бойынша 25 түйінді кітаптар» және т.б. еңбектер қазақ тілінде философия тарихы бойынша дайындалды. Сонымен қатар, Б.Расселдің «Батыс Еуропа философиясы», Жапон, Қытай елдерінің философияларына қатысты мәтіндердің алғашқы рет қазақ тілінде дайындалуы да жаңа қадамдар.

Замануи кезеңде рухани өркендеуімізге барынша көмегін тигізетін ғылыми зерттеулер әлеуметтік практикаға қызмет етуге бағытталған. Әсіресе, мәдениет пен құндылықтарды зерттеу негізгі трендке айналғанын атап өте аламыз. Қазіргі таңда Абай атындағы Ұлттық педагогикалық университет тарих, философия, саясаттану және т.б. саласындағы атқарылатын барлық жасампаз іс-әрекеттерін еліміздің көптеген ЖОО-дағы қоғамдық ғылымдар кафедраларындағы оқытушылармен шығармашылық ынтымақтастықта атқарады. Осы дәстүріміз гуманитарлық саладағы қауымға әрі қарай өзінің лайықты нәтижесін береді және жалғасын табады деген сенімдеміз. Қазіргі таңда тәуелсіз Қазақстан Республикасы үшін Ұлттық Рухани жаңғыру философиясын, идеологиясын, мәдениетін қалыптастыру мен оны дамыту жалпы еліміздің зиялы қауымының ортақ маңызды құндылықтық бағдары болары анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы 2017 жылғы 12 сәуір
- 2 «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы
- 3 «Халық тарих толқынында» Рухани құндылықтың бастамасы – елдің тарихи жады//<http://bnews.kz/kk/news/post/145854/>
- 4.Источник: <https://e-history.kz/kz/e-resources/show/13206/>

ҒТАХР 17.40.01

*ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЕРКІНДІККЕ ҰМТЫЛУЫНЫҢ ҚОЗҒАУШЫ КҮШІ
ТӘУЕЛСІЗДІК ФИЛОСОФИЯСЫНЫҢ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ*

*Құсаинов Д.Ө.¹,
Абай ат.ҚазҰПУ профессоры,
Философия ғылымдарының докторы,*

*Аюпова З.К.²,
ҚазҰАЗУ профессоры,
Заң ғылымдарының докторы,*

Аңдатпа

Бүгінгі таңда біз қазіргі қоғамда адам және азамат құқықтарының бірі ретінде ресми түрде қабылданатын жеке бас бостандығының құндылығын қалпына келтіруге тырысамыз. "Жеке бас бостандығы" ұғымы бұқаралық ақпарат құралдарында, саяси көшбасшылардың сөздерінде жиі қолданылады және біздің мемлекетіміздің Конституциясында жарияланады. Алайда, бұл тұжырымдамаға әртүрлі адамдар енгізген мағына әртүрлі, көбінесе адамның бостандығы мәселесін шешудің қарама-қарсы жолдары ұсынылады. Бірақ сонымен бірге Бостандық категориясының өзі айтарлықтай талдауға ұшырамайды. Бостандық мәселесі маңызды және күрделі мәселелердің бірі болып табылады, ол адамзаттың ғасырлар бойғы тарихында көптеген ойшылдарды алаңдатты. Бұл адамзат жаһандық проблема-өзінше жұмбақ, оны ғасырдан ғасырға табуға тырысады көптеген ұрпақ. Бостандық ұғымы кейде күтпеген мазмұнды қамтиды, бұл ұғым өте жан-жақты, сыйымды, тарихи өзгермелі және қарама-қайшы.

*ДВИЖУЩАЯ СИЛА СТРЕМЛЕНИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА К СВОБОДЕ КАК
ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ФИЛОСОФИИ НЕЗАВИСИМОСТИ*

*Кусаинов Д.У.¹,
Профессор КазНПУ им. Абая,
доктор философских наук,*

*Аюпова З.К.²,
Профессор КазНАИУ,
доктор юридических наук,*

Аннотация

Сегодня в современном нам обществе мы пытаемся восстановить ценность свободы личности, которая формально воспринимается нами как одно из прав человека и гражданина. Понятие «свобода личности» все чаще употребляется в средствах массовой информации, в выступлениях политических лидеров, декларируется Конституцией нашего государства. Однако смысл, вкладываемый в это понятие разными людьми, различен, зачастую предлагаются самые противоположные пути решения проблемы свободы человеческой личности. Но при этом сама категория свободы не подвергается достаточно серьезному анализу. Проблема свободы - одна из важных и сложных проблем, она волновала многих мыслителей на протяжении многовековой истории человечества. Можно сказать, что это глобальная человеческая проблема, своего рода загадка, которую из века в век пытаются разгадать многие поколения людей. Само понятие свободы включает в себе подчас самое

неожиданное содержание, это понятие очень многогранно, емко, исторически изменчиво и противоречиво.

THE DRIVING FORCE OF THE KAZAKH PEOPLE'S DESIRE FOR FREEDOM AS AN OBJECT OF RESEARCH OF THE PHILOSOPHY OF INDEPENDENCE

Kusainov D.U.¹,
Professor of Abai KazNPU,
Doctor of Philosophy,

Ayupova Z.K.²,
Professor Kaznau,
Doctor of Law

Annotation

Today, in our modern society, we are trying to restore the value of individual freedom, which is formally perceived by us as one of the human and civil rights. The concept of “personal freedom” is increasingly used in the media, in speeches of political leaders, and is declared by the Constitution of our state. However, the meaning put into this concept by the people is quite different, often the most opposite ways of solving the problem of human freedom are offered. But at the same time, the category of freedom by itself is not subjected to a sufficiently serious analysis. The problem of freedom is one of the most important and complex problems, it has worried many thinkers throughout the centuries-old history of mankind. We can say that this is a global human problem, a kind of riddle that many generations of people are trying to solve from century to century. The concept of freedom sometimes contains the most unexpected content, this concept is very multifaceted, capacious, historically changeable and contradictory.

Бүгінгі таңда қазақ халқының еркіндікке ұмтылуының қозғаушы күші тәуелсіздік философиясының зерттеу объектісі ретінде көп мәселелерді қарастырып келеді. Соның бір мысалы ретінде, еліміздің егемендігінің отыз жылдық торқалы тойын ұлықтауға байланысты өткізіліп отырған осы ұлы даланың ұлы тұлғалары: Әжібай батыр Найманбайұлының тәуелсіздік жолындағы күрескерлік ерлігі мен өнегелі іс-қимылдарын жас ұрпаққа үлгі етуге арналған халықаралық конференция біздің бабаларымыздың егемендік үшін күресін жан-жақты айқара ашып, батыр бабамыздың тұлғалық қасиеттерін көрсете отырып, оны жас ұрпақтың санасына бағыт бағдар беру үшін қолданамыз. Сонымен қатар өзінің даму тарихында ұлтымыздың өткен сындарлы кезендеріне әдістемелік талдау жасауға тырысамыз. Батыр бабаларымыздың бітім болмысы мен асқақ рухын ашу үшін қойған мәселені мәні мен маңызына жету үшін, заңдылықтарын білу үшін, біз сол кездегі философиялық ойдың қалыптасу тарихына көз жүгірткеніміз дұрыс. Әртүрлі идеялардың мыңдаған жылдық құпиясын өз бойына жинаған қазақ философиясының тарихы бүгінгі таңда өте зор мәнге ие болды. Қазақ ұлтының түп-тамырына, салт-санасына, әдет-ғұрпына және өзіндік ерекшеліктеріне көңіл аударуға кіріскен жаңа заман талаптарына сай қалыптасып жатқан тәуелсіз мемлекетіміз үшін мұның ерекше зор маңызы мен мәні бар.

Заман қойған талаптар біздің білетініміздей, кеңестік философияның даму кезеңін догматизмнен, сектанаттықтан, тарихи материализм философиясының фатализмнен айыру қажеттігі туындады. Ұлттық қоғамдық ойлар ішінде дәстүр мен кәзіргі уақыт арасындағы қайшылық пайда болды. Батыс елдерінің рухани байлықтарына тәнті болудан арылып, ұлттық ойдың ерекшелігін зерттеудің, заңдылықтарын ұғынудың, меңгерудің уақыты келді, бірақта

бұл ойымыз, Еуропаға тән нәрсенің барлығынан басты ала қашу деген емес, өз болмысымызға, бабалар үлгісіне хандарымыз бен билеріміздің елді сын жылдарында қалай сақтап қалғанын көрсету.

Қазіргі кезде жергілікті және шеттен келген рухани байлықтарды тиімді үйлестіру мәселесі алға қойылды, оларды мүлдем жаңа жағдайларда үйлестіре жүйелеудің қажеттігі туып отыр. Ал бұл болса бізге өркениеттіліктің тікелей жолына түсуге мүмкіндік бергенімен қатар, біздің қоғамымыздың әлеуметтік және рухани мінездемелеріндегі ерекшеліктерді игеруге жағдай жасайды. Әлеуметтік шындықты зерттеудегі Еуропацентристік әдістерден арылу алға қойған негізі мәселелердің біріне айналды. Әр кезеңде болған қоғамдардың қалыптасу процесстерін батыл, бұлтарыссыз, зерттеу олардың қозғалысы мен дамуын ескере отырып, мәдени тұрмыс-салтынсыз негізін іздеу қажеттігі туындады. Осыларды жүзеге асыру үшін шығыстың өзін-өзі танудың ішкі логикасын табу ауадай қажет, сол кезде ғана біз жалпы проблемалардың қойылу ретін, оның танымдық жолын және солардың әсерінен қалыптасқан сананың ерекшелік жайын айқындай алар едік.

Көптеген ғылыми талдаулардың әсерінен қалыптасқан біздің ойымызша Шығыс пен Батыс арасындағы қайшылықтар мұра мен жаңғыру, жан мен сана, дін мен өмір, діншілдік пен атеизм арасындағы қайшылықты мойындауға алып келеді. Сондықтан да психологиялық салаға ұласа келе өз көрінісін білім мен дін, ой мен қимыл, рухани сезімталдық пен салқын саналық, кеменгерлік пен құдреттілік, құдай жолы мен адамдық, ерлік арасындағы қарама-қайшылықтардан табады.

Әрине, біз атап отырған қайшылықтар мәңгі бітпес қайшылықтар емес, олар жиі-жиі өзгеріп, секірмелі дамушылықты ырғақты дамумен ауыстырып отырады, оларға біз егемен дамуымыздың осы отыз жылында әбден көзімізге жеткіздік.

Егерде біздер кеңес кезіндегі белгілі ғылыми әдебиеттерге зер салып қарайтын болсақ, онда шығыс философиясының ешқашанда жолы болмағанына көз жеткіземіз, сонымен қатар оның үш дербес бағытта, үнді, қытай, араб ислам философиясы болып дамығандығын көреміз.

Сонымен қатар бізге рационализмнің, материализмнің, активизмнің, экстраверттіліктің, тағы да басқа бағыттардың әртүрлі қалыптары шығыста өмір сүргендігі белгілі. Шығыс философиясының ерекшелігінің өзі-қатып қалған, қатаң бұлжымас философия түрлерінің болмауында. Сондықтан да жаңа Еуропалық ойлау әдісінен шығатын өлшемдерді қолдану дұрыс емес.

Ал егерде бұл мәселеге жалпылай қарайтын болсақ, философия адамзат мәдениетінің, оның дүниетанымының әмбебаптылығының түпкі негізінің рефлексиясы, Философия әсіресе мәдениеттің күйзелу кезеңдерінде ауадай қажет. Себебі ол кездерде мөлдір, айқын даналық әдістері қажет болды. Ал, дәстүрлі салыстырмалы түрде жай дамитын мәдениетке тура философиялық емес қалыптағы даналықтың өзі керек. Бұл әдет Шығысқа тән, өйткені даналық бұл жерде ортағасырларда туындап, оның кәсіпқой философия ретінде қалыптасқан университеттік түрі болмады. Сондай-ақ рационалдық бағыттағы даналықтың басқа түрлері де кездеспеді. Философия мәдениетінің дүниетанымдық негіздерін толғағанда жаңа мәндерді дүниеге әкелетіні белгілі. Бұл әмбебаптылықты бейсаналықтан суыртпақтайды, оларды ой елегінен өткізіп, «философем» қабатын, яғни философиялық ұғымдар мен категорияларды түзеді. Бірақта, Шығыста философиялық емес қалыптардың басымдығына байланысты бұл ұғымдар көркем және діни мәндегі әдебиеттердің дәстүрлі түрлерінде малтығып қалды. Бұл философиялық дүниенің зерттелуін әлеуметтік мәдени (контексте) мәнде құруға мәжбүр етеді. Дүниетанымдық бағыттағы мұралардың «философемді» жіктеп алуға көбірек күш салуды қажет етеді.

«Қазақ қоғамы үшін философиялық емес қалыптағы даналық тән. Ол адам тіршілігін қалыптастыратын дүниетанымдық әмбебаптылық дәрежесінде қолданылады. Сондықтан да шығыс «философемі» дәстүрлі көркем және діни әдебиеттерде малтығып, философия тарихшыларын философиялық жүйені әлеуметтік аспектіде зерттеуге, дүниетанымдық бағыттағы текстерді тануға итермелейді» [1, 47 б.].

Егерде халқымыздың қалыптасу тарихына көз жүгіртсек Қазақтың ата тегі болып табылатын сақтар, ғұндар, үйсіндер, қаңлылардың түп төркіндеріндегі қарама-қайшылықтарға қарамастан мәселен ғұндар көшпелі болды (қаңлылар Сырдарияның егіншілері еді, ал сақтар мен үйсіндер малшылық пен отырықшылықты үйлестіре отырып Жетісуды мекендеді) көшпенділік әмбебапшылығы басымдылыққа ие болды. Солай бола тұра жер өңдеушілердің де дүниетанымдық көзқарастары үнемі елеулі ықпалын жүргізіп отырды. Бүкіл қазақ мәдениетін көшпенді өмір тіршілігінен шығарамыз деу бекершілік, өйткені көшпенділер ешқашан автономды өмір сүрмейді.

Ұлттық сананың өсуі, мәдениеттің қайта өрлеуі (халықтың рухани бастауларына зор көңіл аудару) 25 ғасырлық тарихы бар халықтың рухани бастауларға көңіл аударуын орындатуы заңды еді. Қазақтың ата тегінің арғы философиясынан бастап дінге сенімінде, тәңірге табынушылығында және сақтар, ғұндар, үйсіндер, қаңлылардың мифологиясында алдыңғы орынға философиялық, дүниетанымдық зәру мәселе ретінде көшпенділердің (ғұндар), малшы-егіншілердің және отырықшы тайпалардың тіршілік бағыттарының жолдарының ара қатысы шығады. Бұл дала мен егістік Тұран мен Иран арасындағы өзара қатынас мәселесіне ұласады. Бұның өзі көне түрік жазу мәдениетінің дүниеге келуімен белгілі. Үлкен мәселелер тізбегі көне Қазақстандағы діни бағыттарға байланысты. Тәңірге (көкке) табыну, Жер, Суға, Ұмайға табыну бақсылық пен тіленшілікке ұласты. Тұрғындардың идеологиялық қауымдастығын сақтау үшін діннің әмбебаптық қалыптағы қажеттіліктерін іске асыру ретінде буддизм пайда болды. Осымен бірге Манннің үш уақыт жайындағы концепциясының нәтижесінде манихейшілік дамып өркендеді. Христиан діні болса, несторианство және яковитство қалыптарында заороастризммен жарыса дамыды, ал бұлардың екеуі де даланың барлық халықтарына ықпал жүргізген Митра күдіретіне ұмтылды. Бұл мәселелер діндердің синкретизмін және әртүрлілігін ой елегінен өткізуге алып келеді. Мұның өзі руникалық жазбалар куә болғандай, синтез, жалпылау мәселелесін алға қояды.

I, II мыңжылдықтар аумағы Қазақстанда ғылым мен мәдениеттің өркендеу кезеңі болды. Бұл астраномия, математика, жаратылыстану ғылымдарының оңтүстік қалаларында дамумен және өзінің алғашқы өкілі Қорқыт болған бүкіл далаға таралған жыраулық өнерінің кеңінен таралуымен белгілі. Әл-Фараби философиясында идеялық болмыстағы ғылыми жүйесі және әлеуметтік этикадағы сана мен диалектика туралы ілім негізделді. Жүсіп Баласағұн «Құтадғу білік» еңбегінде ғылым байлығы мен күнәсіз өмір сүру негіздері туралы ғылымды дамытты. М. Кашғари «Диуан-и-лұғат ат-түрік атты еңбегінде түрік» мәдениетінің болмыстық категорияларын айқындап, оның этникалық терминологиясын негіздеді. Х.А.Йасауи «Диуан-и-хикмет» еңбегінде қоғамдағы әлеуметтік тұрмыстық тәртіпті айқындап, тақуалық пен опасыздықтың мәнін ашты. Бұл суннизм мен суфизм ағымдарын таратқан халықты исламдандырудың жемісі еді.

Моңғол шапқыншылығынан кейін қазақтардың этникалық шоғырлануы қазақ хандығының нығайуы, көшпенділер мен жартылай көшпенділердің отырықшы егіншілікпен байланысын қалпына келтіру көкейтесті мәселеге айналды. Мұның өзі тұрғындардың тілдік қауымдастығын, оны түрік әдеби тілі болған қыпшақ (құман) тілі негізінде құру мәселесін туындатты. Бұған Дешті қыпшақтың әдебиетін дамытуда елеулі орынға ие болған Мухаммед ибн Қайсаның «Үлкен кітабы» игі ықпалын тигізді. Мұнда агиографиялық және діни әдебиеттің ғылыми еңбекпен арақатынасы әрқашан өзгеріп отырды. Бұл құбылыс, әсіресе, Хусам ад-Дин Баршынылықта көбірек байқалады.

Фольклор және жырау өнері қарқынды дамып (Аталық, Сыпыра жырау, Қодан-Тайша, Асан қайғы, Қазтуған), олардың үлгісі «Кодекс куманикус» ескерткішінде сақталып қалды. Қазақтардың XVI-XVII ғасырлардағы философиясы космологияға бағытталды. Мұның ішінде жұлдыз орналасу негізінде байланысты астраномиялық ұғымдар - мұсылман күн тізбесіне және эмпирикалық матереологияға елеулі орын берілді. Космогониялық нанымдар діни сеніммен байланысты еді, бұларды екі жақты сенімге әкелетін елеулі амбиваленттілік болды.

Бұл сарын халық ауыз әдебиетінде, ақын, сал,сері, жыраулар өнерінде, Доспамбет, Шалкиіз, Марқасқа, Жиёмбет жырларында өз көрнектерін тапты. Феодалдық қоғамның көркем өнерге әсері жаңа өлең жырларда, әлеуметтік-тұрмыстық поэмаларда, тіл мен жазба әдебиетте көрінеді.

Ел басынан өткізген ақтабан шұбырынды халықтың алдына мемлекеттік философия мәселесін, сана мен билік арақатынасын, қолданбалы философия мәселесін тура қойды. Бұл Бұқар жыраудың көсемдік жырларында, Ақтамбердінің эпикасына, Төлебидің, Айткеби (мен Қаз дауысты Қазбектің шешендік философиялық ой-толғауларына негіз болды. Бұл сарындар Махамбет, Шернияз, Сүйінбай, Шөже, Жанақ, Кемпірбай шығармаларында, туындылардында және «Қармыс батыр», «Балуан Нияз», «Бекет батыр», «Айман-Шолпан» поэмаларында көрініс тапты.

Ал, ХІХ ғасыр философиясында Ш.Ш. Уәлихановтың қоғамдық даму концепциясы және әсіресе әлеуметтік саяси процесстер туралы көзқарасында кеңінен тарады. Ы. Алтынсарин өзінің ағартушылық философиясында жас ұрпақтың тағдырына халықтың рухани қайта өрлеуінің болашағына үмітін артып, осыған байланысты педагогикалық (ұстаздық), психологиялық (жан жүйелік) көзқарастарын дамытты. Өз көрінісін ақындар айтысынан, қисса, хикая, жаңа эпикалық поэмалардан тапқан эстетика жаңа даму кезеңіне шығып, орныға түсті. Музыка өнерінің өркендеуі Құрманғазы, Дәулеткерей, Тәттімбет, Ықылас, Біржансал, Мұхит, Ақансері, Жаяу Мұса, Зілгара, Құлтума, Сара, Сералы тағы басқа ақын-әншілердің есімдерімен байланысты. Бұл кезеңдегі философияның асқар шыңы Абай көзқарастары болды. Мұнда қазақ халқының табиғаты мен өмір шындығы адамзаттық мәселелер негізінде талдана отырып мейлінше айқын көрінді.

Біз өмір сүріп отырған заманымыз қазақ философияға «дәуірдің рухани квинтэссенциясы» ретінде қайта оралу кезеңі болып отыр. Мұның ішінде методологиялық және дүниетанымдық мақсат-мүдделері қортылып, адамзат болмысы мен тіршілік тынысының негіздік мәселелері, өмір мәнінің негіздері қарастырылуда, әлеуметтік мінез-құлықтың бағыттары белгіленіп, адам өмірінің өнегелік бағыттары айқындалып мәдениет негізі салынуда, осыларды іске асыруда философия тарихының орны аса зор себебі батырлық дастандардан бастау алатын ұлттық рухты дамытқан батыр бабаларымыздың өнегелері онда жинақталған.

Қазақ халқының дүниетанымы өз қалыптасуы мен дамуында бірнеше сатыдан өткен. Ең алғашқы қазақтың «Қазақ» болып, біртұтас ұлттық ерекшелігі айқындалған, жеке-дара мемлекеттігін иеленген халық есебінде тарихта жариялануы Х ғасырдың ортасына келетіні қазір дәлелденген қағида десек, сол тұста оның алғаш рухани тұтастығы, өзін ұлт есебінде, халық есебінде сезінуі, алғашқы синкретикалық дүниетанымы да қалыптасқан деуіміз керек [2, 111 б.].

Бұл кезде қазақ жеке хандық (мемлекет) құрып, өз құрамында бірнеше тайпаларды (қыпшақ, найман, керей, арғын, үйсін, қоңырат, т.б.) біріктіріп, далада өз кеңістігін тауып, өз болмысын, тілін, ділін, дінін, мәдениеттік шаруашылығын жайғастырып, өзіне өмір салтын - көшпенділікті қалап алды. Сапырылысқан бауырлас, тайпалас, халықтар арасынан сытылып шығып, өз отауын тігіп, өзімен өзі болып, ел болып орнығып, елдік белгілерін нығайтып өмір сүре бастады.

Осы алғаш тұтастануда ұлттық тұтастықтың пайда болуына әсерін тигізген көп мән жатыр. Мұны ескермей, әрқашан осы біртұтасқан ұлттық тұлғаға, түп-тамырға қайта оралмай қазақтың тарихын, болмысын, бірлігі мен тірлігін түсіну мүмкін болмас еді.

Осы тұтастықтың ХVІ-ХVІІ ғасырларда әрі қарай нығыздалып сонымен бірге өз өміршендігін, тарихи толысқандығын дәлелдеп, қазақ хандығы (яғни мемлекеті) өз ішкі өмірімен қатар сыртқы қарым-қатынастарында қалпына келтіре бастайды. Өзін қоршаған мемлекеттермен сауда-саттық, алыс-беріс сияқты табиғи іс-әрекетпен бірге жеке-дара мемлекет есебінде өзінің тұтас шекарасын бекітіп, аумағын анықтап, мемлекеттік өмір субъектісі ретінде сыртқы саяси қатынастарды реттеуге кіріседі. Осы тұста шекаралас орналасқан елдермен

қақтығыса, соқтығыса отырып өз егемендігін сақтап, елін жерін қорғап, басқалар мойындайтындай жіті тіршілік жасап, қазақ елі атанып, өз жеріне әбден орнығып алды. Қазақтың байырғы көшпенді өмір салтының, тұрмыс-тіршілігінің, сонымен бірге ой санасының да ең жанданып, гүлдене дамыған шағы осы XI-XII ғасырларға тұспа-тұс келеді. Әз-Тәукеханның ел басқарып тұрған кезі (1680-1717 жж) «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған» заман деп аталғаны белгілі.

Осы XVI-XVII ғасырларға телуге боларлық қазақ ой-сана-сының негізгі ұстамдары, басты анықтамалары қандай? Бұл, әрине, шығыс мәдениеті негізінде қалыптасқан, соның араб, парсы, түрік тілдес бөлігіне ұйысқан, мұсылмандық шарттарға жүгінген, сонымен бірге өзінің дүниетанымдық ерекшеліктері бар ой-сана болатын. Бұл ерекшеліктер алдымен тарихи қалыптасу нәтижесінде қазақ рухында синтезделген әртүрлі қосымша әсер тигізген ілімдер жұрнақтары (тәңіршілдік, сопылық, маниқайлық, зароастрлық және т.б.) болса, бастысы - қазақтың өз өмір-салтымен, болмысымен тығыз байланысты, өзімен біте қайнасқан мінез-құлықтың, жүрегінің лүпілін тамырларының соғысын анықтаған кең-байтақ даласы, жұпар иісті ауасы, шаруашылығының бет бітімін анықтаған кеңістік пен уақыт созылысы десе болғандай. Осыдан қазақтың дініне берік болса да діндарлыққа селқостығы, қулық пен сұмдыққа аңқау болғаны мен ойшылдығы, аңғарымпаздығы, сөзге деген жүйіріктігі, ақындығы, жылқы мінездігі туындайды. Бұл жауынгер халықтың еліне, жеріне деген сүйіспеншілігі, аспан мен жерді терең сезінетіндігі ерекше, оны қазақ халқы тарихи дамуының әр кезінде дәлелдеп берді.

XVII ғасырдың екінші жартысы мен XVIII ғасырдың алғашқы жартысының аралығы қазақ халқы үшін өте ауыр заман, «зар заман», болған. Жоңғар, қалмақ шапқыншылығының өріс алып, байтақ та бейқам жатқан халықтың тынышы кетіп, «Ақтабан-шұбырынды», «Алқакөл сұлама» сияқты сұмдықты бастан кешкен заман еді бұл. Бұл заман елім деп, жерім деп еңіреген батырлары мен, хан-иелерімен қатар ел бірлігі мен тірлігін аңсаған өз ақын-жырауларын, би-шешендерін туғызған.

Бұл «зар-заманның» саяси астары дүниеге келгеніне екі-үш ғасыр ғана болған, әлі буыны қатпаған, дүниежүзілік саяси шайқалыстың, әрі итеріп-бері шықтың тезінен өтпеген, осынау үлкен кеңістікте созыла жайлаған, саяси-мемлекеттік бірлігі кеміс, көптеген ұсақ хандықтарға бөлініп, жайылып жатқан қазақ елінің көршілес үлкен-үлкен империялардың (Қытай мен Ресейдің) көзіне түсіп, олардың ортасында қалуы, саяси-экономикалық қысымға ілінуі еді. Қазақ елінің басына төнген, осы әңгір-таяқ ойнатқан тар заманның қауіп-қатерін мейлінше дөп басып дәл болжаған Бұқар-жырау болатын.

XVIII ғасыр - қазақ жерінің Ресей империясы отаршылдық саясатының шеңгеліне ілінген кезі, «өз еркімен» Ресейге қосылды деген желеумен бодандыққа ырықсыз көндіріліп, басы-байлылыққа мойын ұсындырылған кез. Ресейдің басты мақсаты - отаршылдық негізде оңтүстік-шығыстағы шекарасын бекітіп, жерін кеңейтіп, байлығын, күшін арттырып, ұлттық абырой-атағын Жер шарына жайып, ұлы держава қатарында болу, дүниежүзілік саяси қарым-қатынастағы өз салмағын, үлесін, орнын, империялық дәрежесін жоғарлату болатын. Ресейдің империялық пиғылына оңай жем болған қазақ даласына отаршылдық саясаттың кеңінен қанат жаюы байырғы көшпелі өмір салтының өрісін тарылтып, шаруашылығы мен ел басқарудың жүйесіне күрт өзгерістер енгізумен қатар, қоғамдық ой санаға, рухани өмірге зор әсерін тигізіп, оны күйзелістік, дағдарыстық жағдайға әкеліп соқтырды. Бұл күйзеліс - екі түрлі өркениеттің, екі түрлі мәдени жүйенің, екі түрлі дүниеге көзқарастың түйілісуінен туған еді. Бір жағынан - Шығыс өркениетінен сусындаған, көшпенділік өмірдің игіліктерімен біте қайнасқан, Тәңірі мен Аллаға бас ұрған, еркіндік пен бостандыққа ойы да, бойы да үйренген қазақтың өз ділі мен діні, сенімі мен адамгершіліктік ұстамдары болса, екінші жағы -біліммен техниканың күдіретіне батысша ден қойған патшалық Ресейдің отаршылдық саясатының шовинистік пиғылына улыққан жандай шаптары басқарған, сол саясатты жүргізуге әбден әккіленген жымысқы миссионерлерінің орындауындағы отаршылық саясаты болды. Осы екі үрдістің тоғысуы қазақ

халқының болашағы, оның рухани өмірінің басты игіліктері, бағыт-бағдарлары, мақсат-мұраттары туралы мәселені көкей кестілендіріп, жаңа тарихи жағдайға сай шешуін табу қажеттігін дүниеге келтірді. Қазақтың ұлт есебінде, халық есебінде өмір сүру не сүрмеуі, болуы не болмауы, өз нақыштарын сақтап қалуы не тарих бетінен мүлдем жоғалуы сияқты өмір мен өлім аралығында қалған жағдайда тумай қоймас бұл мәселенің шешуі қандай болмақ, оны кім шешпек, қалай шешпек? Мұндай ауыртпалығы зор, тағдырдың тәлкегінен туындайтын мәселе қазақ тарихының әр кезеңінде қылт етіп көрініп, қатер болып төніп, бұлт болып бірде сейіліп, бірде қоюланып түпкі шешімін әліде таба алмай келеді [3, 17 б.].

Осының бір айғағы ретінде қазіргі кездегі Қазақстанда қалыптасқан саяси-әлеуметтік жағдайды, ұлттық мемлекет, нарықтық экономиканың дүниеге келуін, мемлекеттік тіл мен жерді иемдену, шекара мәселерінің (Батыс Түркістан) мәселелерінің ұшқындарын айтсақ та болады.

XIX ғасырдың аяғына қарай Ресей Қазақстанды толығымен билеп-төстеп, өз отарына айналдырып алған болатын. Өз елінде, өз жерінде қазақ халқы өз билігінен айырылып бодан болып, мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан өмір-салтына, ділі мен дініне айтарлықтай нұқсан келіп, орыс миссионерлерінің ішінара, терең де жан-жақты ойластырылған орыстандыру саясатына төтеп берер мүмкіндігі қалмағандай жағдайға жеткен болатын. Отаршылдық саясатқа қарсы дүмпулер Қазақстанның әр жерінде орын алып, көтерілістер бүрк етіп басталып, қатаң әскери күшпен басышып жатты [3, 22 б.]. Қазақ зиялылары, ақын жыраулары, ойы озық, ақылы кең даналары осы қиын-қыстау жағдайдан шығу жолын іздестіріп бірі оны таппай қиналып, пессимизмге салынса, енді бірі мойынсынбай, өрлік мінез танытып, күреске, бостандыққа шақырса, үшіншілері кеңінен ойлап, бүкіл адамзат игіліктерінің биігінен толғап, осы қалыптасқан тарихи жағдайдың шиеленіскен ішкі қайшылықтарының шешімін дөп басуға ұмтылған, соған өз үлестерін қосқан. Осы үшінші ой ағымына XIX ғасырда қалыптасқан, XX ғасырдың басында жалғасқан қазақ ағартушыларының ой-толғамдарын, шығармашылық қызыметін жатқызуға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Орынбеков М.С. Ертедегі қазақтардың дүниетанымы. – Алматы: Өлке баспасы, 2001. – 215 б.
2. Құсайынов Д.Ө. XX ғасыр басындағы қазақ философиясы: мәдениет, әлеумет, саясат мәселелері. – Алматы: Экономика, 2016. – 385 б.
3. Қасымбаев Ж.Қ. Қазақстан тарихы (XIII ғ - 1914ж) Алматы: Ғылым, 1993. – 146 б.

ҒТАХР 17.40.021

XX ғасырдың бас кезі Жетісу өлкесіндегі айтылған тарих деректері негізінде

Симтиков Жомарт Құдайбергенұлы

*саяси ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университеті
«саясаттану, әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының» меңгерушісі
zhomart-67@mail.ru*

Аңдатпа

Тарих пәні – танымдық міндетімен бірге, идеологиялық жүгі бар пән. Барлық қоғамдар мен замандарда солай болған, солай бола береді. Тарих пәнінің идеялық жүгі оның шынайылығында. Шындыққа жүгініліп жазылған тарих қана көзқарас қалыптастыруға қызмет жасай алады. Көзқарас ешуақытта тарихи фактілер мен даталарды жаттап алу жолымен емес, тарихи фактілер мен үдерістерді еркін қорыту, қорытылған маңызды фактілер мен тұжырымдарды ой әлеміне сіңіру арқылы ғана қалыптасады. Бұл еңбектердің

келесі ерекшелігі сұхбат берген адамдардың күнделікті өмірі мен тіршілігі тынымсыз қозғалыста және өзгерісте болатын уақыт арасында көрінуі, яғни, олардың киген киімі, қолданатын сөздері мен сөз саптаулары, ішкен астары, тұрмыс жағдайы, отбасы шаруашылығы өздерінің баяндаулары арқылы оқырманға жетіп, оның танымы мен талғамының қалыптасуына тікелей ықпал жасай алатынында болса керек.

На основе данных истории Семиречья начала XX века

Симтиков Жомарт Кудайбергенович

доктор политических наук, заведующий кафедрой политологии, социально-философских дисциплин Казахского национального педагогического университета имени Абая

zhomart-67@mail.ru

Аннотация

Предмет истории-предмет с познавательной задачей, идейным грузом. Так было и будет во всех обществах и временах. Идейный багаж предмета истории в его подлинности. Только история, написанная с обращением к действительности, может служить формированию видения. Точка зрения формируется не путем запоминания исторических фактов и дат, а путем свободного обобщения исторических фактов и процессов, усвоения усвоенных важных фактов и выводов в мир мысли. Следующая особенность этих трудов заключалась в том, что повседневная жизнь и быт интервьюируемых людей должны проявляться между временем, в котором они находятся в неустанном движении и переменах, т. е. их одежда, употребляемые слова и слова, выпитая подкладка, условия жизни, семейное хозяйство через свои повествования могут достигать читателя и непосредственно способствовать формированию его познания и вкуса.

Based on the data of the history of Semirechye at the beginning of the twentieth century

Simtikov Zhomart Kudaibergenovich

Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science, Social and Philosophical Disciplines of the Abai Kazakh National Pedagogical University

zhomart-67@mail.ru

Annotation

The subject of history is a subject with a cognitive task, an ideological load. So it has been and will be in all societies and times. The ideological baggage of the subject of history lies in its authenticity. Only a story written with an appeal to reality can serve to form a vision. A point of view is formed not by memorizing historical facts and dates, but by freely generalizing historical facts and processes, assimilating learned important facts and conclusions into the world of thought. The next feature of these works was that the daily life and everyday life of the interviewees should manifest themselves between the time in which they are in constant movement and change, i.e. their clothes, words and words used, drunk lining, living conditions, family economy through their narratives can reach the reader and directly contribute to the formation of his knowledge and taste.

Отандық тарих ғылымы үшін ағылшын тіліндегі «Oral History» жаңадан қолға алынып жатқан тәжірибелердің қатарында екені белгілі. Бүгінгі таңдағы қазақ тілінде ғылыми айналымға «айтылған тарих» деп енгізілген түсінік халықаралық деңгейде белгіленген тұжырымдарға негізделе аударылғаны айқын. Салыстырмалы түрде қысқа мерзім аралығында қарқынды даму нәтижесінде үлкен серпіліс алған «айтылған тарих» анықтамалық тұрғыдан әлі де түрлі пікірталастар туғызуда.

Соған қарамастан қазақстандық тарихшылар да осы мәселені күн тәртібіне қойып зерттеу объектісіне айналдырып отыр. Ол туралы тек арнайы зерттеу мақалалары мен шектеліп қалмай арнайы оқу құралдары да жазылды[1].

XX ғ. II жартысынан бастап тарихи зерттеулердің халықаралық қозғалысы ретінде танылған бұл саланың болашағы жоғары. «Айтылған тарихтың» әдіс ретінде ғылыми

зерттеулер жүргізу құралына айналуы, дерек көзі ретінде жаңа мағлұматтармен қамтамасыз етуі, пән ретінде теория мен тәжірибені үйлестіруі, қозғалыс ретінде қоғамдық тарихқа демократиялық үндеу беруі мәселенің өзектілігін ашып бере түседі.

Осыған орай, қазақстанда осы мәселеге қатысты тарихты зерттеушілердің жас буыны көтерген мәселелермен келіспеуге болмайды. «Мемлекет немесе ұлы тұлғалар қайраткерлігі үстемдігі сезілетін дәстүрлі саяси тарихи зерттеулердің қоғам, оның құрылымдық бөлшектері мен оған қатысты үрдістер басты назарға алынатын әлеуметтік тарих зерттеулерімен ығыстырылуы нәтижесінде «жад» тарихи дерек көзі ретінде мойындалып, тарихты демократияландыру қозғалысының негізі қаланды» [2]-деп жазады жас зерттеуші Болатхан Әлия.

Итальяндық ғалым, айтылған тарихшы Алессандро Потеллидің жарыққа шыққан «What Makes Oral History Different» (Айтылған тарихтың ерекшеліктері) атты ғылыми мақаласында: айтылған тарихтың артықшылығы – жадтың деректік алуантүрлілігі мен сұхбат беруші және респондент байланыстылығында, оны проблема емес, ресурс ретінде қарастыру ғалымдар мүддесінде деген ұстанымдағы «жадтың сенімсіздігіне» қатысты сыни пікірлерге ғылыми негізделген жауап берілді [3].

Сондықтан да тарихы түгелдей жазылмаған қазақ сияқты ұлттар үшін бұл айтылған тарихтың алатын орны ерекше. Айтылған тарих бүгінгі таңда дамудың пәнаралық сипатындағы жолдың басында тұр деп айтуға болады.

Тарих пәні – танымдық міндетімен бірге, идеологиялық жүгі бар пән. Барлық қоғамдар мен замандарда солай болған, солай бола береді. Тарих пәнінің идеялық жүгі оның шынайылығында. Шындыққа жүгініліп жазылған тарих қана көзқарас қалыптастыруға қызмет жасай алады. Көзқарас ешуақытта тарихи фактілер мен даталарды жаттап алу жолымен емес, тарихи фактілер мен үдерістерді еркін қорыту, қорытылған маңызды фактілер мен тұжырымдарды ой әлеміне сіңіру арқылы ғана қалыптасады. Бұл еңбектердің келесі ерекшелігі сұхбат берген адамдардың күнделікті өмірі мен тіршілігі тынымсыз қозғалыста және өзгерісте болатын уақыт арасында көрінуі, яғни, олардың киген киімі, қолданатын сөздері мен сөз саптаулары, ішкен астары, тұрмыс жағдайы, отбасы шаруашылығы өздерінің баяндаулары арқылы оқырманға жетіп, оның танымы мен талғамының қалыптасуына тікелей ықпал жасай алатынында болса керек. Яғни, «Айтылған тарих» материалдары арқылы өзін тарихи процесс арасында сезініп, өткен буындардың қажырлы да мақсатты еңбегі мен күресі арқылы бүгінгі жағдайына жеткендігін, өмір көші негізінде ұрпақаралық тарихи сабақтастықтың жатқандығын ұғыну мүмкіндігін алады.

Тек «айтылған тарих» емес, барлық дерек көздеріне сыни тұрғыдан тарихи объективтіліктің негізі. Сапалы зерттеудің кепілдігі ретінде түрлі сипаттағы дерек көздерін өзара салыстыра отырып бағалау болғандықтан, «айтылған тарих» ғылыми зерттеу барысында қолданылуға ұсынылатын көптеген дерек көздерінің бір ғана түрі ретінде ұсынылады. Ол мұрағаттық құжаттар мен мерзімдік басылымдар материалдарымен қатар ескерілуі қажет. Себебі, тек жазбаша дерек көздеріне негізделіп жазылған жұмыс, бір ғана айтылған тарих деректерге сүйене берілген тұжырымға сайма-сай. «Айтылған тарих» материалдарын өзге дерек көздерімен үйлесімдікте ғылыми зерттеулерде пайдалану нәтижелілігі тәжірибе негізінде дәлелденуі оның жаңа мүмкіндіктеріне назар аудартты.

Зерттеушілер бұған дейін айтылған тарихтың басты кемшілігі деп қабылданған «жадтың субъективтілігі» керісінше, оның артықшылығы деген тұжырымға келді. Зерттеу барысында субъективті көзқарасты ескеру адамның өмірлік тәжірибесінің тарихи маңыздылығын, бүгінгі күн мен өткен тарих, жад пен бірегейлік, жеке естелік пен ұжымдық естелік арақатынастарын анықтау мүмкіндігі ретінде қарастырылды. Осылайша, 1970 жылдарда айтылған тарих «жадты» (memory) зерттеу пәні әрі дерек көз ретінде қарастырылып, сұхбат материалдарын талдау, зерттеу жұмыстарында пайдалану ісінде түрлі тәсілдерге жүгінді: этнографиялық, лингвистикалық, психоаналитикалық, мәдени, әңгімелеу және т.б. [4]

Әсіресе өлкетанулық зерттеулерде бұл айтылған тарихтың ғылыми айналымға енуі тарихтың ақтаңдақ беттерін қалпына келтіруге үлкен қызмет етері сөзсіз. Осы тұрғыдан алғанда Жетісу өлкесіне қатысты төмендегі мәселе соның бір ғана мысалы бола алады.

Жетісу өңіріндегі бір шеті Ыстық көлдік қырғыз елімен шекаралық аймақта Таушелек аймағында негізінен өмір кешіп жатқан Албан атадан тарайтын Әжібай батыр Найманбайұлы шыққан Қызылбөрік руы тығыз орналасқан еді. Сол кездегі уақыт талабына орай, беделді деген ел ағаларына билік тізгіні берілді. Олар ел мен жердің салт-дәстүрімен біте қайнап өскеннен кейін мәселенің мән-жайын жақсы білді. Олар елдегі шиеленіскен жағдайдағы түрлі мәселелерді мүмкіндігінше әділ шешуге атсалысып тырысты. Жалаңаш елді мекенінен күн батысқа қарай Қарабұлақ елді мекенінде Сақау атаның, ал Таушелекті өрлей негізінен Әжібай Алтай ата ұрпақтары мекендейтін еді. Алтай атадан Бәйімбет, Мәуке атадан Андақұлұлы Бапан, Жалбыдан Қожамқұлдың екі ұлы Мақсұт пен Алакөз, Сақау атадан Алмабек, Қарабұлақ өңіріне Есімбекұлы Қожабек, болыс болған еді. Үлкенді кішілі өзендердің бойына жағалай қоныстанғанымен, жердің малдың ыңғайына қарай көшіп-қону әліде тоқтамаған кез болатын.

Әжібай Алтай баласы

Жайлаған жерің Далашық.

Қос қостан қамшы ұстасып,

Отырушы едің жарасып,

Бір-біріңе қарасып-деп айтылатын өлең жолдары сол кездегі елдің тұрмыс-тіршілігін нақты суреттеп бере алады және өзіндік спецификаны айшықтай түседі.

Жоғарыда айтылған ел ағаларының жеке бастарына байланысты архив құжаттары аз кездескенімен өңірдегі ел арасында ауыздан ауызға, ұрпақтан ұрпаққа тараған көптеген әңгімелер бар екендігін баса айтқанымыз жөн. Дегенмен, қолдағы бар материалдарға сүйене отырып осы тұлғалардың кейбіріне тоқтала кетейік.

Әжібай батырдың ағасы Алтай биден тікелей тарайтын Бәйімбет туралы да арнайы зерттеу жүргізу болашақтағы қажетті шаруалардың бірі. «Алтайдан шықты Бәйімбет ауыздықпен алысқан» -деген теңеу ел арасында жайдан жай айтылмаса керек. Бүгінгі таңда ол тұлға жөнінде азды-көпті айтылғанымен нақты тарихи деректік материалдар кездеспей отыр. Дегенмен, оның аса беделді азамат болғандығы және жоғарыдағы халық арасында кеңінен сақталған теңеу ол тұлғаның өзіндік бейнесінен хабар беріп тұрса керек.

Аты аталған ел ағаларының ішінде Бапан болысқа тікелей тоқталайық. Ол Әжібай батырдың бір баласы Мәукеден Киізқап, Киізқаптан Қаткелді, Қаткелдіден Андақұл, Андақұлдан Бапан мен Сағынай тарайды. Бапанның бауыры Сағынай өте пысық жігіт болса керек, бірақ ертерек жас қайтыс болып кеткен екен.

Бапан Андақұлұлы 1860 жылдардың шамасында Таушелектегі Саты ауылына жақын көлдің жағасында дүниеге келген. Бес жасынан бастап молдадан оқып хат танып, құранды жатқа айтқан, өте сауатты, зерек бала болып өсіпті. Әкесі Андақұл баласының зеректігін біліп, ерте атқа мінгізіп, қасынан тастамай, үлкен жиын-тойларға, халық ортасына, көпшілік жиналған жерлерге ертіп жүреді. Барған жерде небір шешен, аузы дуалы ақсақалдардың аталы сөздерін, ақындардың өлеңдерін бір естігеннен ойына сақтай білген. Керемет жад иесі болады. Жастайынан шежіреге қызығып, кімнің-кімнен тарайтынын жадына түйіп өседі де, 20 жасында Албан ата шежіресін жатқа айтатын білгір азамат болады. Ержете келе қасына жолдастарын ертіп, ел аралай жүріп, шежіреші қариялармен пікірлесіп алты алаштың шежіресін үйреніп, қанық бола берген. Сәйгүлік мініп ел аралап Бәйдібек Бабаның, Домалақ ананың бастарына арнайы барып тәу етіп, құран оқып келген екен. Қай жерде айтыс болса, әдейі іздеп барып, көріп жеңген ақындармен пікір алысып отыратын болған. Құлмамбет, Бөлтірік, Әжек, Көдек, Мейірман, Боқаштың өлеңдерін жүрген жерінде жатқа айтқан.

Ол кісінің көзін көрген адамдардың да азайып бара жатқаны да шындық. Осыған орай бүгінгі таңда көзі тірі көнекөз қариялардың пікірлерінің де құндылығын ескеріп, тарихи деректер ретінде келтіргенді жөн көрдік. Мысалы, төмендегідей пікір білдірген ақсақалдардың бірі Сімтікұлы Құдайберген: «Бапан атам, ұзын бойлы, көзі көкшілдеу, арық сары кісі болатын.

Даусы ашық, шешен сөйлейтін, сөзінен жаңылмайтын кісі еді. Бір аяғын сылттып басатын. Үлкендердің айтуынша аттан жығылып, бір аяғын сындырып алған, содан дұрыс бітпей бір аяғын шекіп басатын болған». Ол кісі жөнінде түрлі деректер көзіқарақты адамдар арасында көп тараған. Беделі жалпы қазаққа кең тараған, қызыл сөздің майын тамызған ақын Бөлтірік Атыханұлы осы жайында:

«Бапан - ақсақ болысың,

Қарасай еді қонысың» - деп бір өлеңіне қосқан екен»- деп айта келе,

жер-су аттарына да түсініктер мен айғақты дәлелдер келтіреді.

«Бұл жердегі Қарасай Саты көлінің оңтүстік батысындағы таулы аймақтың атауы, Мәуке атамның ауылы осы жерлерге қоныс тепкен. Ел арасында «Үркіншілік» аталып кеткен, аласапыран 1916-20 жылдар шамасы болса керек. Біраз Қызылбөрік бас сауғалап, асудан асып, Ыстықкөл маңындағы қырғыз ағайындарды паналағаны белгілі. Бапан атамның бір топ туыстарымен Ыстықкөл маңындағы өзі ауқатты Сауданбек деген кісінің аулына тұрақтапты. Сауданбек өзі сол жердегі қырғыздарға билігі жүретін, беделді адам болса керек. Ол кісінің кемпірі Әни деген Мәукенің қызы екен. Бапан атамның сол әпкесі арқылы біраз шаруаларын реттеп, жер ауып бірге барған туыстарының жағдайына ықпал етіп, түзеген көрінеді.

Содан, жергілікті қырғыздардың арасында:

«Атамды-апам біледі,

Апамды-Бапан біледі» - деген сөз тараған екен.

Бұл сөз, Бапан атамның елдің қамын ойлаған, елге билік жүргізе алатын ақылды адам болғандығының бір айғағы.

Бапан атамның өткен тарихи шындықты ұрпағының санасына құйып отырған. Ол кісі өзінің бабасы Әжібай батыр Найманбайұлы жайлы көптеген қызықты деректерді ерекше шабыттанып айтып отыратын. Сол кісінің айтуы бойынша: «Әжібай атамның ешкімнен қорықпайтын, мейлі ол - хан болсын, қара болсын шындықты бетке айтатын адам болған екен. Сонымен қатар, жауына қаталдықпен қатар, жоғары деңгейдегі адамдықтың ара-жігін ажыратқан жан екен. Жорыққа аттанғанда «Мүйізді Өтеген» батырмен бірге жүреді екен. Бірін-бірі қатты сыйлаған дейді. Жолға шыққанда қатарласып жүретін болған. Алдыдан жау көрінсе, Әжібай батыр арқаланып кететін көрінеді. Мұндайда Өтеген батыр басу айтып отыратын болыпты. Өтеген батырды ерекше сыйлап, ақылдасып отырады екен» -дейді ақсақал[5].

Ал Емениязұлы Медет ақсақал Бапан атамның туралы көзімен көргендерін былайша еске алды:

«Бұл 1944-1945 жылдар болатын. Мен 5-6 жасар баламын. Біздің ауыл Қызылбөріктер, Нарынқолдан шамамен 25-30 шақырым Қытай жеріндегі Моңғол Күре ауданы, Ақдала ауылында отырдық. Біздің үй Бапан атамның іргелес болды. Еменияз әкем мені 40-жасында, 3-қыздан соң көріпті де, мені жанынан қалдырмай ертіп жүретін. Бапан атамның 75-80-ге келген кезде екі қолы селкілдеп, қасық ұстай алмады. Баласы Сүлеймен тамақ ішкізіп жүрді. Кейде Сүлеймен үйде жоқта менің әкем Еменияз тамақтандыратын. Етті майдалап турап, сорпаны суытып, екі қолын қимылдатпай ұстап тамаққа әбден үйретіп алды. Әкемді өте жақсы көретін еді. «Менің айтқанымды үйреніп ал, кейін Сен балаңа үйретесің!» - деуші еді. Өте шежіре кісі болатын, әкем сол кісіден көп нәрсе үйренді. «Бапан шежіре, Бапан көпті көрген көзі ашық адам» - деп сол жақтағы қариялардың бәрі қатты сыйлайтын, қонаққа шақыратын. Ол кісі шақырған жерге әкемді бірге алып жүретін – дейді Емениязұлы Медет ақсақал[6]. Бапаннан Смағұл, Сүлеймен. Смағұлдан Әбдірахпан, Асан бұлар 1940-1947 жылдары қайтыс болды. Сүлейменнен Мұхаметжан тарайды.

Бапан Андақұлұлы ат жалын тартып мініп, ел ісіне, билікке араласа бастаған кездің өзіндік ерекшелігі болған. Ол кезде өңірге патшалы Ресейдің ықпалды отарлау жүйесі ерекше күшейіп келе жатқан тұс еді. Ақ патша жендеттері Алматы, Талғар өңіріне орналасып, елге билігін жүргізіп, күш қолдану әдісінің белең алып, күшейе бастаған тұсы еді. Оның ең басты белгісі ауыл ауылға 5-тен 10-нан от мылтық, қылышпен қаруланған орыстар келіп, жергілікті қазақтарға қоқан-лоқы көрсетіп жерге, малға тіпті от жаққанына – деп салық салды. Қарсы

келген адамдарды ешбір сөзге келместен тіпті түсіндіру шараларын жүргізбестен кәрі, жас демей атып тастайды. Жергілікті адамдар тарапынан түсінбестік бірте-бірте қарсылыққа ұласады. Алғашында бұл түсінбестік деп қабылданса артынан айрандай ұйып отырған елді үрей билейді.

Өңірдегі болыстар мен қатар сол жердегі басқару жүйесіне басқа да беделді адамдар тартылды. Оларды түрлі жұмыстарға тартып, патшалық Ресейдің жағдайын жақсарту мақсатында пайдаланды. Өңірдегі қарапайым халыққа салынған салықты жинауға сауатты, есепке жүйрік, ел ішінде беделді деген адамды өздері таңдайды. Олардың таңдауы Таушелек өңірі бойынша Әжібайдың немересі Мақсұтұлы Тасырға түсіпті. Бапан болыс жұмысты жақсы істеп, елді әділ басқарады. Уақыт өте береді, тек салық жинау қиындай бастайды. Себебі, елдің көбі кедей, ауқатты адамдар өте аз. Елде ақша дегенді ешкім көрмеген. Қолдарында малдан басқа ешнәрсе жоқ. Тасыр елден жиналған малды Алматыға айдап апарып береді. Бірақ, салық ретінде жиналған малды азсынған отаршылар, салық жинаушыларға талапты күшейтіп, елдің жағдайы жоқтығына қарамайды. Мысалы, Таушелек елді мекенінің салық жинаушысы Тасыр Мақсұтұлы: - «Мына жиналған мал саны аз, қалғанын 2-айдан қалдырмай 200 бас жылқы айдап алып келесің, егер бұл бұйрық орындалмаса жазаға кесіліп, сотталасың!» - деген сияқты күштеу саясаты белең алатын кампанияны бастауға жол береді.

Осы тұста Мақсұтұлы Тасыр ауылға келіп ел ағаларымен оның ішінде елде беделі жоғары Бапанмен ақылдасады. Өстіп бей-жай күй кешіп отырғанда, «бір күні «Тасыр салықты аз жинайды» деген лақаппен патша жандармы, қасына бір старшин ертіп келеді де салық төлеуге жағдайы жоқ әйелдің балаларының сауын сиырын тартып алады. Мұндай зорлыққа көнбеген Тасыр жандармға мылтық кезеніп қорқытады». (Бертағыұлы А. Әжібай батырдың ұрпақтары).

Отарлаушы билік өкілдері енді оған жау ретінде қарап, қуғынға ұшыратады. Туған туыстарын қыспаққа алып, бірнеше адамдарды қамағанда екен. Солардың бірі Қашаған деген азаматты жарты жылға жуық қамақта ұстап, кейін ол оралғанда ауыл ақсақалдары жағдайын сұрап келгенде, Мошалақ деген кісі:

«Ау, келдің бе аман-есен Қашағаным,
Түрмеден қанша болды босағаның?
Тасыр жүр ақ патшадан қашқын болып,
Соған қуат бере көр жасағаным!»- деген екен.

Отаршы биліктің өкілдері тыныштық бермеген соң тұрмыстары төмен, балалы-шағалы адамдардың жалғыз атын алғанша жалғыз өзім кетейін деп, Тасыр елден кетіп бас сауғалауға мәжбүр болады. Екі жылдай уақыт елден кетіп, аспан тауларды мекен етіп, туған жері Таушелектің адам баспас тау-шатқалдарын мекендейді. Көршілес қырғыз жеріндегі Қарақолға (Пржевальск) барады. Ақыры болмаған соң, сол кездегі Жәркенттің сотына өзі барып, болған істі баяндап бермек болып шешеді. Бірақ, олар түрмеге қамап, азаптайды. Белгілі Әжібай батырдың ұрпағы Тасыр Мақсұтұлы сол жақта сұрақта жүріп, қайтыс болған екен. Сүйегі Жәркентте қалады[7].

Осылайша, Таушелек өңірінің бас көтерер ер азаматтардың басына төнген қара бұлт қалған қарапайым адамдардың арасында үрей тудырды. Бір кездері батыр бабалары жоңғарлардан қорғаған ел мен жерді амалсыз тастап, босқындыққа әкелген кезеңнің алғы шарты осылайша туындады. Ер-Әжібай Найманбайұлы ұрпақтарының ХХ ғасырдың басындағы алғашқы легі өз туған жерлерін тастап, көршілес елдерге Қығыз елі мен Қытайға шекара асып, қоныс аударып кетуіне әсерін тигізіп, ықпал еткен саяси жағдай осындай еді. Міне осы мысал арқылы, Жетісу жерінен жергілікті адамдардың шет елге кетуінің себептерін анықтауға мүмкіндік туады.

Айтылған тарих ғылыми бағыт ретінде пайда болуы мен қалыптасу тенденциялары халықаралық деңгейде жоғарыда аталған жалпы себептермен негізделгенімен даму үрдісі әр елде өзіндік ерекшелігіне тән сипатта жүрді. Мәселен, Батыс Еуропа және Солтүстік

Америкада айтылған тарихтың даму бағыттарын демократиялық қоғамда бірегейлік мәселелері мен әлеуметтік тарихи зерттеулермен байланыста сипатталады;

Америка Құрама Штаттары тәжірибесінде айтылған тарих азаматтық теңдік үшін күрес пен ғылымды кәсіпкерлікпен ұштастыру ұмтылыстарымен ерекшеленсе, Ұлыбританияда басты тенденция жұмысшы тап пен мәдени ерекшеліктерді зерттеу бағытында еді. Скандинавия елдерінде айтылған тарих этнографиялық зерттеулермен тығыз байланыста дамып, пәнаралық зерттеулер жүргізуде үлкен сұраныста болды. Ал, Шығыс және Орталық Еуропа мемлекеттерінде айтылған тарих коммунистік блоктың құлдырауынан кейін өзекті мәселеге айналған ресми нұсқада жазылған тарихты сыни көзқарас тұрғысынан қайта қарастыру науқанында нәтижелілігімен ерекшеленді. Саясат үстемдігі күшті Латын Америка елдерінде айтылған тарих бағытында саяси мазмұндағы тақырыптарда зерттеу жүргізу тәжірибесін қайта қарастыруға ықпал етті. Алайда, бұл елдердің тақырыптық зерттеу бағыттары мен пәндері өзара ерекшеленсе де, айтылған тарихты қолданысқа енгізу мақсат – себептері ортақ еді. Бұған дәлел ретінде қазіргі таңда айтылған тарих бойынша жазылатын теориялық-әдістемелік жұмыстар негізі ретінде «Халықаралық Айтылған тарих Ассоциациясының» нұсқаулық стандарттарының мойындалуы. Осыған орай, Қазақстанда айтылған тарих өлкетануды зерттеудің негізі дереккөз ретінде қарастырылуы тиіс және осы мәселенің дамуы жөнінен кенжелеп қалуға болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Айтылған тарих. (2015). Оқу құралы / Қойгелдиев М.Қ. және т.б. – Алматы: Дәстүр, 2015
2. ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы. №1 (84). 2017; Journal of history. №2 (85). 2017
ISS N 1563-0269
3. Portelli, 1998: 63-74
4. Slim, 1998: 114
5. Сімтікұлы Құдайберген ақсақалдың айтуымен жазылған
6. Емениязұлы Медет ақсақалдың айтуымен жазылған
7. Жұмай Маманұлы Ұрпағыма аманат. «Тасыр атамның тағдыры» Естелік Астана, 2009, 92 б.

ГРНТИ161.1:005.44

«Российское Китаеведение – устная история»

*Интервью А.Ш. Кадырбаевым доктором исторических наук,
ведущим научным сотрудником Института востоковедения Российской академии наук*

Москва, ИВ РАН, 22 февраля 2021
Вёл интервью: Головачёв В.Ц.

"Орыс қытайтануы-ауызша тарих"

*Тарих ғылымдарының докторы А. Ш. Кадырбаевтың сұхбаты,
Ресей Ғылым академиясы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері*

"Russian Sinology - Oral History"

*Interview with A.S. Kadyrbaev, Doctor of Historical Sciences,
Leading Researcher at the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences*

ВГ: Добрый день, Александр Шайдатович!
АК: Здравствуйте!

ВГ: Мы давно надеялись записать с вами интервью для проекта «Российское китаеведение – устная история». Рады, что этот момент, наконец, наступил!

АК: Взаимно!

ВГ: Вы – известный китаевед и востоковед. У вас много профессиональных «ипостасей» и научных работ по самым разным темам. Просим вас представить себя лично, в профессиональном плане, для всех тех, кто интересуется историей востоковедения и китаеведения!

АК: Кадырбаев Александр Шайдатович, доктор исторических наук, ведущий научный сотрудник Института востоковедения Российской академии наук.

ВГ: Кто вы по специальности, в первую очередь: востоковед, китаевед, историк?

АК: Я вообще-то востоковед-историк, окончил Дальневосточный государственный университет. Моё базовое образование – китаеведческое, но в ходе всей научной деятельности мне приходилось заниматься вещами, связанными не только с Китаем. Первоначально, конечно, это была история Китая. И кандидатская, и докторская диссертации у меня связаны именно с историей Китая, точнее, с эпохой монгольского владычества в XIII–XIV веках. Поскольку сейчас я работаю в секторе архивных публикаций при Отделе истории Востока *Института востоковедения РАН*[1], начиная примерно с конца 1990-х годов и поныне я нашёл для себя новую, как вы сказали, «ипостась» – это работа в архивах. Работаю в российских государственных архивах (это настоящий Клондайк, Эльдorado!), где собрано очень много сведений по истории Китая. История российско-китайских отношений – ещё одна сфера, которой я занимаюсь. Я также изучаю историю стран и народов Центральной Азии, которые первоначально изучал по китайским источникам, то есть без Китая здесь тоже не обошлось. Мне трудно назвать это работой только китаеведа. Честно говоря, я больше занимаюсь не историей собственно Китая, а историей народов Китая, в основном не «государствообразующего» народа, а национальных меньшинств. Но, всё равно, их история тесно связана с историей Китая. Поэтому мой исследовательский кругозор выходит за рамки собственно Китая и включает также историю мусульманских и прочих народов, как внутри, так и вне пределов Китая.

ВГ: Хочется поговорить о вашей профессиональной карьере: как вы стали китаеведом, где и как работали. Давайте обсудим все эти вопросы с самого начала! Я знаю, что вы родились в городе-герое Севастополе. Как и когда вы оказались на Дальнем Востоке?

АК: До определённого возраста все мы находимся в родительской семье, и нашу судьбу определяют наши родители. Мой отец – кадровый офицер военно-морского флота СССР – во время Великой Отечественной войны был призван на фронт, участвовал в обороне Кавказа. Потом он окончил Бакинское высшее военно-морское училище имени Сергея Мироновича Кирова (в городе Баку), после чего служил на разных флотах Советского Союза. Так он и оказался в Севастополе, где я родился в 1950 году. Мой отец – уроженец Казахстана, этнический казах, а мама – русская из Поволжья.

ВГ: Как звали ваших родителей?

АК: Моего папу звали Шайдат Дуйсекеевич Кадырбаев. К сожалению, он ушёл из нашего мира в 1993 году. Был с 1982 года пенсионером, капитаном первого ранга в запасе. В связи со службой отца я прожил в Севастополе, где-то до семи лет и хорошо помню этот город, который почему-то казался мне белым и светлым городом. Когда в 1957 году отца внезапно перевели в город Корсаков на Южном Сахалине, мы ехали туда через всю страну. 1957 год – тогда ещё самолёты туда не летали, все переезды на поезде были. А затем из Владивостока по морю. Мы ехали через Москву.

ВГ: Я тоже проезжал в детстве на поезде через Москву на Дальний Восток и обратно. Это был долгий путь! Что вам запомнилось в том путешествии?

АК: Там много интересных моментов было. Помню даже как мы ехали в такси в Москве (детская память такая выборочная), как проезжали мимо площади Маяковского, где стояли какие-то группы пёстро одетой молодёжи. Отец спрашивает у таксиста: «А кто это?», а таксист

говорит: «Стиляги». И это слово «стиляги» почему-то врезалось мне в память... Я даже ещё успел увидеть Сталина – оказывается, это было всего за несколько недель до того, как после XX съезда КПСС его вынесли из Мавзолея на Красной площади. И это тоже врезалось в мою память, как мы проходили туда. Там же много людей стояло в очереди к Мавзолею Ленина и Сталина.

ВГ: Сколько лет вы жили на Сахалине?

АК: Отец был связан с Тихоокеанским флотом более десяти лет. Сначала служил в бригаде торпедных катеров на Южном Сахалине, потом его перевели на Камчатку, в Петропавловск-Камчатский. На Сахалине мы были примерно год, а на Камчатке уже года три. Там я учился до пятого класса, а потом отца в связи со службой перевели на Курилы. Но, на Курилах офицерам жильё не давали, поэтому мы с матушкой поехали к её родителям в Чечено-Ингушетию. Я жил тогда в Гудермесе, окончил там пятый класс, бегал с чеченскими пацанами. Они как раз тогда тоже вернулись на родину после депортации. Потом отца перевели служить во Владивосток, а мы как раз в это время жили полгода в Севастополе. Отец должен был приехать, но случился Карибский кризис[2], поэтому он так и не приехал, а мы потом поехали во Владивосток...

ВГ: Это был 1962 год?

АК: Да, 1962 год. Я помню, что Севастополь снова казался мне таким белым солнечным городом! Когда мы приехали во Владивосток, да ещё в дождь попали, я там чуть не заплакал: «Папа, поехали назад!» Мой отец служил на Русском острове, но там он уже был военным инструктором, занимался радиолокацией, в свое время в начале 1950-х годов он закончил СКОС – специальные курсы офицеров связи при Ленинградской военно-морской академии, готовил офицеров индонезийского военно-морского флота. У нас до переворота 1965 года были хорошие отношения с Индонезией, потому что там были сильны местные коммунисты. Много индонезийских моряков, военно-морских офицеров, училось и служило в СССР. Отец ездил из города на Русский остров... Так мы и жили во Владивостоке, где я проучился с шестого по восьмой класс. Потом отца перевели в Хабаровск, где предложили быть главным военным представителем на судостроительном заводе, производившем военно-морскую продукцию. Поэтому школу, девятый и десятый класс, я окончил уже там.

ВГ: Как звали вашу маму?

АК: Маму звали Мария Карповна, в девичестве – Семёнова. Потом она взяла фамилию отца, была тоже Кадырбаева.

ВГ: И всю жизнь сопровождала его повсюду как офицерская жена?

АК: Да. Моя мама считала, что самые счастливые люди – это те, кто живут всю жизнь на одном месте [смеётся]. А отец говорил: «Столько «подъёмных», наверное, ни один человек не получал!» В то время, когда военный переезжал на новое место службы, ему давали «подъёмные» деньги. Я помню, что каждые 3-4 года нам приходилось собирать багаж, и был переезд. В итоге я оказался ближе к Владивостоку. В Москву ехать не рискнул. Мне казалось, что там все – очень умные люди. Тем более, у меня в аттестате «трояков» было достаточно. А Владивосток был рядом, ну и там был Дальневосточный университет.

ВГ: Как вы сделали свой выбор после окончания школы?

АК: Сначала я думал поступать на исторический факультет. Но, когда приехал, мне подсказали, что лучше поступать на восточный. Это вполне отвечало моим каким-то «тайным моментам», поэтому я сразу и без колебаний пошёл на восточный факультет, где как раз открыли такую новую специальность как «страноведение по странам зарубежного Востока» или «история Китая».

ВГ: Но ведь, кроме истории Китая, там были и Япония, и Корея?

АК: Нет, Кореи еще не было. А японисты были только филологи.

ВГ: Почему вы сразу решили изучать Китай?

АК: Мне как-то больше нравился Китай. Уже в детские годы у меня было некое ощущение – я понял, что хочу заниматься центральноазиатской историей. Знаний ещё не было, но ощущение уже было... Все тогда на японское отделение шли, потому что Япония популярна была, а на

китайское и конкурса тогда не было! Тогда Китай был для нас – «культурная революция», ватники, единообразие. Был разительный контраст с тем, что происходит сейчас, как вы знаете. Эпоха меняется! Сейчас в ИСАА МГУ абитуриенты плачут, когда их на японское зачисляют, а они хотят на китайское. Ну, а мне уже, тогда как-то больше Китай нравился...

ВГ: В 1967 году, когда вы поступали в ДВГУ, уже возник глубокий кризис советско-китайских отношений, был сплошной негатив...

АК: Да, там как раз были столкновения и негатив. Обычно, когда молодые люди изучают страну, они хотят съездить туда. А тут даже не просматривались такие возможности. Но, мне всё же как-то больше нравился Китай. Казалось, что он имеет большее отношение и к другому, к мусульманскому Востоку. Может быть, это обстоятельство тоже повлияло на мой выбор.

ВГ: Ваши самые первые представления о Китае, когда они возникли?

АК: Это очень сложно сказать. Я ещё с раннего возраста зачитывался исторической литературой. Сначала это была история России, потом история стран Востока. И я как-то даже немного идеализировал его. Может, в силу своего происхождения. Может, генетика сказала. В общем, я начал читать книги о Китае и Востоке. Думаю, любому человеку нужно в определённом возрасте читать определённую литературу. И я читал тогда, будете смеяться, Яна...

ВГ: *Василия Янчевецкого*[3]?

АК: Да, он сокращённый псевдоним взял себе. И на его книгах зародилось всё это моё увлечение. Я не думал, что это станет, как говорится, моей путеводной звездой: центральноазиатские исследования, монгольская эпоха и прочее.

ВГ: То есть, вас привлекала история Китая?

АК: Да, древняя история и средневековье. История Китая и окружающие его народы. Окружающие народы, может быть, даже больше. Конечно, это был ещё незрелый интерес. Трудно было представить, что это станет в каком-то плане моим жизненным «кредо», что я напишу кандидатскую и докторскую диссертации по истории Китая в монгольскую эпоху, то есть про монголов в Китае.

ВГ: Мы к этому вернемся ещё. В каком году вы поступили в университет?

АК: Я поступил после школы-десятилетки в 1967 году, а в 1972 году окончил университет во Владивостоке.

ВГ: В то время, в момент поступления уже было разделение на историков и филологов, или это была единая группа?

АК: У нас как раз был первый год, когда появилось такое разделение. До этого было просто Восточное отделение филологического факультета, которое включало японское и китайское отделения, это было филологическое всё. Помню, что когда я учился на первом курсе, у нас ещё был шестой курс (тогда 6 лет учились). То были первые восточники, которые сразу после окончания стали в основном преподавателями. Ещё очень молодым был наш факультет. Но, конечно, имелась и традиция Восточного института, основанного во Владивостоке в 1899 году. В советское довоенное время, где-то в 1939 году, Дальневосточный университет и Восточный факультет распустили, а потом возродили его как раз в 1967 году.

ВГ: Сколько человек было набрано? С кем вы учились?

АК: В нашей группе было пять студентов и пять «кандидатов». «Кандидаты» – это те, кто занимал место студентов, если кто-то из студентов не успевает и будет отчислен. Например, мой товарищ *Валерий Николаевич Вартанов*[4] – впоследствии доктор исторических наук и замдиректора Института военной истории Министерства обороны РФ в звании капитана 1-го ранга (он по этой стезе пошёл), был как раз таким «кандидатом». Через много лет он говорил мне: «Я помню, как вы на меня там смотрели – о, кандидат!» Десять человек было в нашей группе. Имена всех я, конечно, сразу не припомню...

ВГ: Наверное, есть какие-то более близкие одногруппники? Те, кто окончил востфак?

АК: Окончило нас три человека. Но, там не всех отчислили. Юра Большаков взял академический отпуск, Гена Хальченко перешёл на заочное отделение исторического факультета...

ВГ: Кроме вас, кто ещё окончил?

АК: Кроме меня – Валерий Николаевич Вартанов, о котором я сказал сейчас, и *Николай Вячеславович Абаев*[5] – известный учёный. Он старше меня на год был.

ВГ: Но, учились вы в одной группе?

АК: Да, учились мы в одной группе. Коля ещё до нас поступил. Но он учил в школе немецкий язык, поэтому не смог поступить туда, куда хотел. Тогда, чтобы не ехать домой, он поступил на отделение русского языка и литературы, где за год выучил английский. Потом сдал английский язык, но его взяли уже «кандидатом». Он занимался чань-буддизмом (у него есть очень известные работы по чань-буддизму), немножко ударился в мистику. Крупный учёный, тоже стал доктором наук. К сожалению, в 2020 году Николай трагически ушёл из жизни в Улан-Удэ. Китаистов было немного, и мы часто были на общих лекциях с китаистами-филологами, да и китайский нам преподавали одни преподаватели. Я и поныне храню о них тёплые воспоминания – Володе Реброве, Алексее Чумичеве, Паше Неводнике, *Саше Соколовском*[6], *Валере Молодых*[7], *Гене Белоглазове*[8], Сергее Демуре, Анатолии Полищук, *Саше Ивлиеве*[9] – ныне известном учёном-китаеведе, а также о японистах – *Викторе Незамутдинове*[10], *Виталии Совастееве*[11], Валере Бабакове, *Володе Кучуке*[12], Викторе Горшкове, Саше Гаретове, Паше Дронове. Дружил я с ребятами с других факультетов ДВГУ, с которыми жил в общежитии, с юристами – *Володей Куриловым*[13], ставшим потом ректором ДВГУ, Константином Циписом, Александром Ставповым, Женей Нестеровым, физиками Женей Ямполем, Володей Никитиным и Мишей Митянским.

ВГ: Пора задать вопрос о ваших преподавателях. Кто преподавал вам основные дисциплины?

АК: Больше всего я запомнил *Тамару Хинчевну Томихай*[14]. Она преподавала у нас три года, и даже как-то так получилось, что она была чуть ли не единственным преподавателем.

ВГ: То есть, вела все дисциплины, не только китайский язык?

АК: Она вела китайский язык. Вэньян нам преподавал *Вячеслав Семенович Кузнецов*[15], кандидат исторических наук тогда, однокашник и друг *Е.И. Кычанова*[16] и *Ю.А. Зуева*[1] о которых я ещё скажу ниже. Позже он переехал в Москву и работал в *Институте Дальнего Востока*[18] АН СССР, известен своими трудами по новой истории Синьцзяна. Был ещё *Давид Лазаревич Бродянский*[19], супруг Тамары Хинчевны. Он преподавал на историческом факультете, но тоже был китаеведом, занимался археологией и вёл у нас историю Китая. Очень был строгий преподаватель! Но, с течением лет я понимаю, что «тройка», которая у меня была по древней и средневековой истории Китая, стоит для меня «пятерки». Потому что, он как преподавал? Он говорил: «Вы учебник не читайте, если будете читать только учебник, я вам сразу «двойку» ставлю!» Он давал список литературы, монографии, штук 16, и гонял по ним. Естественно, мы серьёзно готовились, потому что все понимали, что человек не шутит. Он сразу по монографиям спрашивал. Ну, память у меня хорошая была – если я что прочитал, то мог рассказать. Даже до сих пор вопросы эти помню! Но, почему я тогда «тройку» получил, на чём «погорел»? Первый вопрос о тайпинах на «пять» ответил. Второй вопрос – Александров, «Россия на дальневосточных рубежах»[20]. 1969 года выпуска. Но я эту книгу, честно говоря, не читал, поэтому схитрил. У меня однокурсник был – Витя Коновальцев, очень хороший парень из Хабаровска, из простой рабочей семьи, очень тянулся к образованию. К сожалению, он умер от рака на четвёртом курсе. Он сделал реферат, куда вошла и эта книга. А реферат – это же так, «выжимка». Я только его реферат прочёл, но рассказал и у Давида Лазаревича даже сомнений не было, что я эту книгу прочёл. Тоже пятерка была. А с третьим вопросом мне не повезло, потому что это была работа *С.Л. Тихвинского*[21] про «сто дней реформ» *Кан Ю-взя*. Я её не нашёл, не было этой книги в библиотеке Дальневосточного научного центра, о чём я

так и сказал Бродянскому. А он говорит: «Ну вот, видите, пять—пять—два». Я говорю: «Общая — четыре?», а он: «Нет, три!» Ну ладно, я как-то к этому спокойнее относился, а некоторые наши ребята тяжелее переживали. Ну, конечно, досадно было. Тем не менее со временем я понял, что знания мои никто не отнимет, это мне дорого всё!

ВГ: Встречи с Давидом Лазаревичем помнят все его студенты, и я в том числе. Это грозная «легенда» востфака! Я сдал ему археологию лишь со второго раза. Правда, на «пять». Как складывались ваши отношения с китайским языком?

АК: Врать не буду, вначале я был кандидатом на отчисление, потому что, видимо, не мог перестроиться. Там же систематически нужно было заниматься, а у меня был ещё «школьный» подход. К тому же я уже от родителей съехал, жил в общежитии. И тут — свобода! Понимаете? В итоге Тамара Хинчевна однажды сказала: «Может, вам как-то лучше на истфак?» Был такой момент! Под конец мне даже показалось, что она «поставила крест» на мне... Хотя недавно мы встречались, и она сказала: «Саша, я этого не помню!» Всё равно, конечно, она была права! Потом, уже весной, я как-то впервые в жизни осознал (мне уже под 18 лет было), что учёба — это ответственность. И потом, что я родителям скажу, отцу? Тогда, уже как у края пропасти, я в один момент принял решение, бросил всё постороннее и начал заниматься. У меня хорошая память была. Например, иногда я такие вещи делал — учил текст наизусть, а потом, когда Томихай приходила и просила сделать перевод текста, я нарочно закрывал книгу. Тамара Хинчевна мне говорит: «Книгу откройте! Вы что, не на занятиях?» А я отвечаю: «Я всё помню и так!» Тут она меня спрашивает, а у меня уже урок выучен, и я отвечаю с закрытым учебником. Томихай сначала спокойно смотрела на всё это, а потом говорит: «Ну, вы же можете заниматься, оказывается! Я изменила мнение о вас!» Экзамены за первый курс мы сдавали раньше срока, в мае. На экзамене Тамара Хинчевна говорит мне: «В принципе, вы всё это отлично можете. Но за то, что вы делали в первом семестре, я ставлю вам четвёрку». Я отвечаю на это: «Хорошо, это тоже хорошая оценка!» Вот такой был момент.

ВГ: Выходит, вы преодолели этот психологический барьер?

АК: Да, я преодолел барьер, в появлении которого сам был виноват. Видимо, был несколько ленив в тот момент. Но потом я как-то сумел осознать это.

ВГ: Как начиналась ваша личная исследовательская работа — курсовые, дипломные работы? Кто был руководителем? Как выбрали темы?

АК: Вначале мы не выбирали, конечно. Но мне повезло, хотя в тот момент я так не считал. Давид Лазаревич Бродянский сразу сказал нам: «Короче, тема у вас такая!» Моей первой темой, как я помню, была тема «Сунь Ят-сен и его борьба с милитаристами». Бродянский мне тогда говорит: «Имейте ввиду, раз вы китаист, то при написании курсовой должны использовать статьи на китайском языке! Вот по этой теме есть статья, нужно перевести и использовать её!» Ну, пришлось переводить — у него там иначе не проскочишь. И я мучительно всё переводил. Бродянский же, в первую очередь, смотрел, перевёл человек эту свою статью или не перевёл. Конечно, на первом курсе уровень работы был не очень. Но, Давид Лазаревич так вот и заставлял работать, такой был человек. Потом я понял, что, чем больше у студентов таких преподавателей, тем лучше. К сожалению, Бродянский уже ушёл из жизни, ему уже за 80 было. В 1972 году, когда я стоял в ректорате и получал документы об окончании ДВГУ, он вошёл по каким-то делам: «Ну, я вас поздравляю!» — сказал. А потом я встретился с Бродянским уже где-то более чем через 20 лет. Это был 1993 год. Я как раз докторскую защищал в Ленинградском отделении Института востоковедения и встретил в коридоре Давида Лазаревича, где висело объявление о моей защите. Он очень тепло меня поприветствовал, я его тоже поблагодарил, он засмеялся. Вот такой был очень тёплый человек.

ВГ: Это была ваша последняя встреча?

АК: Да, последняя, к сожалению.

ВГ: Какой была тема вашей дипломной работы? Её тоже Бродянский выбирал?

АК: Да, Бродянский. Я писал диплом о *Сунь Ят-сене*[22], про советско-китайское сотрудничество, деятельность Гоминьдана, Коминтерна, Единый фронт и всё прочее. А потом я попал по распределению в Казахстан.

ВГ: Давайте поговорим про распределение! Ведь 1972 год – время почти полного разрыва связей СССР и Китая, когда почти никакой работы по специальности у китаистов не было. Не было и возможности ездить в Китай. Вы жили во Владивостоке, а потом оказались в Казахстане, где провели больше четверти века. Как произошёл тот переезд, почему?

АК: Моего отца в ту пору перевели из Хабаровска в Татарстан. В Татарстане есть город Зеленодольск, в 70 километрах от Казани. И там, как сейчас выясняется, при судостроительном заводе был ЦКБ – Центральное конструкторское бюро по строительству противолодочных кораблей. Мой отец занимался такими судами и служил в этом центре военным представителем. Поэтому последние два курса я ездил из Владивостока туда, в Казань. Накануне выпуска отец сказал: «Надо возвращаться на историческую родину!» Он сам из Казахстана, поэтому поехал в Алма-Ату, где был Институт истории, археологии и этнографии имени Чокана Валиханова Академии наук Казахской ССР. Там отец зашёл к вице-президенту АН КазССР Акаю Нусупбековичу Нусупбекову, бывшему фронтовику, панфиловцу. Отец в военно-морской форме зашёл, они поговорили, и вице-президент говорит: «Нам китаисты нужны. Мы тоже хотим открыть востоковедение, уже есть востоковеды у нас!» В итоге я приехал туда, был зачислен на должность старшего лаборанта.

ВГ: В то время вы были единственным китаистом в Алма-Ате?

АК: Не могу так сказать. Была ещё *Клара Хафизова*[23], она старше меня лет на 11. Она тогда училась в аспирантуре нашего Института востоковедения. Её научным руководителем был *Б.П. Гуревич*[24], там она и защитила кандидатскую диссертацию про эпоху маньчжурского владычества в Китае. В Алма-Ате был ещё один крупный учёный – Юрий Алексеевич Зуев, однокашник и друг Евгения Ивановича Кычанова, нашего великого ленинградского учёного, моего учителя. Зуев попал в Казахстан по распределению после окончания востфака Ленинградского университета, где-то в 1955 году. Его жена, русистка, окончила филфак ЛГУ и тоже туда поехала. Зуев занимался древнетюркскими и китайскими источниками, был очень эрудированным, сам эти рукописи читал. Это был учёный «от бога», свой след в науке оставил. Он и *Турсун Икрамович Султанов*[25] – тюрколог, ныне выдающийся учёный, который окончил востфак Ленинградского университета, сразу взяли меня под своё покровительство. Мне всегда везло на старших товарищей! Я всегда приходил куда-то, и там были люди, которым хотелось подражать. И Турсун таким был, и Юрий Алексеевич Зуев. Такой тёплый человек был, родом из Тюмени... Коллега *Володя Тишин*[26], который работает ныне в Улан-Удэ в институте монголоведения, тибетологии и буддологии Сибирского отделения РАН, а также числится и у нас в отделе истории Востока, написал великолепную вещь о Тюркском каганате. Дим Димыч (*Д.Д. Васильев*[27]) у него руководителем был, а он продолжает его дело и исследования Ю.А. Зуева. В общем, Зуев крупнейшим китаистом был. Он читал средневековые китайские и древнетюркские тексты на руническом письме. Он даже, если был русский перевод, всё равно, читал и персидские тексты в оригинале. Зуев был исследователем «до мозга костей», настоящий учёный! Ну и человеком был таким, что, мне кажется, даже его недостатки перерастали в достоинства. Мне в этом плане повезло. И когда я поехал на стажировку.

ВГ: Простите, давайте о стажировке чуть позже! Сначала вы приехали в Алма-Ату, стали работать в Институте археологии и этнографии, и там перед вами снова встала проблема выбора новой темы и шествия по избранному научному пути. Как вы произвели этот выбор?

АК: Я приехал в Казахстан, где все ко мне хорошо относились. Но помочь с выбором темы там никто не мог, потому что львиная доля историков занималась советским периодом, почти все занимались идеологией. Вначале я работал в отделе истории дореволюционного Казахстана. Но, в этом отделе я работал всего один год. Потом создали отдел истории древнего и

средневекового Казахстана, где уже была востоковедческая основа. Все сотрудники отдела были востоковедами – Ю.А. Зуев, Т.И. Султанов, арабист Б.Е. Кумеков, иранист Слава Шуховцов, *Володя Настич*[28] – ныне один из ведущих учёных ИВ РАН, К.Ш. Хафизова, *К.А. Пищулина*[29]. Все они выпускники востфака Ленинградского университета, кроме Клавдии Антоновны Пищулиной, окончившей МГУ, и Б.Е. Кумекова, окончившего Ташкентский университет. Как раз в то время там находился Турсун. Я работал с ним где-то год или полтора, потом он всё-таки уехал в Ленинград и там остался, по семейным обстоятельствам, у него сын там был... В общем, служил я лаборантом, ходил-ходил. Потом мне Турсун Икрамович говорит: «Слушай, что-то уже время прошло, ты ходишь, а время же идёт! Это, конечно, тебе нужно...». Турсун сильно повлиял на моё становление и как учёного, и в моральном плане. Ну и Зуев Юрий Алексеевич мне говорит: «Саша, вообще-то вы должны ко мне подходить, а тут я к вам подхожу!» Он знал немного ситуацию и сказал: «Предлагаю вам писать по китайским источникам про тюрков Центральной Азии, про кочевников, желательна монгольской эпохи!» Потом, правда, тема немного изменилась, но первоначально именно он мне тему дал и начал ориентировать меня в этом деле. Я тоже задумался над этим, а потом, когда приехал первый раз в Ленинград на стажировку, меня послали к *Кляшторному Сергею Григорьевичу*[30], в кабинет тюркологии и монголоведения. Кляшторный был у меня первым руководителем на стажировке. Но, он увидел, что я китаист, и сразу послал меня к Кычанову. А Зуев написал мне перед отъездом на стажировку письмо, причём, прочитал и дал мне его распечатанным. В письме было сказано: «Дорогой Женя, податель сего письма – Саша Кадырбаев. Прошу помочь ему определиться с темой. Я считаю, что ему нужно работать вот в таком ракурсе, а как ты думаешь – тебе виднее!» Поэтому я пришёл к Евгению Ивановичу и передал это письмо. Он тут же прочитал его, и у него сразу, с самого начала отношение ко мне хорошее было. Правда, Кычанов и так к людям хорошо относился, а тут они с Зуевым ещё и друзьями были. Так я и начал работать уже с Кычановым...

ВГ: В каком году вы поехали на стажировку в Ленинград?

АК: В 1974 году. До этого, в 1973 году меня призвали на два месяца на военные сборы в Москву, в военный институт иностранных языков министерства обороны СССР, ныне Военный университет МО РФ.

Дело в том, что в ДВГУ мы все проходили обучение на военной кафедре и занимались военным переводом с китайского три года, каждую субботу, а после 4-го курса поехали на месячные военные сборы в Уссурийск. Затем сдали экзамены и стали лейтенантами запаса, получив воинскую специальность военного переводчика и политработника (по спецпропаганде). Только в Москву в этот институт на военные сборы по два месяца я еще попадал два раза, где, кстати, в 1987 году я и познакомился с вами, Валентин Цуньлиевич, а также встречал других однокашников по ДВГУ. Не всегда было удобно уезжать на военные сборы, но это было нашим долгом, как граждан СССР, и я сохранил об этом тёплые воспоминания.

ВГ: Да, на те сборы сроком в 55 суток собирали военных переводчиков со всего Советского Союза! Из Владивостока в том году был ещё китаевед *Николай Павлович Рябченко*[31]. Через два года после Владивостока вы поехали в Ленинград? Значит, два года ушло на то, чтобы хотя бы примерно определиться?

АК: Да, примерно. В этом тоже никого нельзя винить, кроме самого себя. Может, я тогда незрел был и многих вещей не понимал. Казалось, что молодость – вечная такая штука, что время «стоит на месте».

ВГ: Но, через два года вас «сослали» из Алма-Ата на стажировку в далёкий Ленинград, где, как говорил Пушкин, «свод небес зелёно-бледный, скука, холод и гранит»?

АК: Нет, не «сослали», конечно. Пробыться на стажировку в Ленинград тогда большой честью считалось! Хотя уровень науки в Казахстане был провинциальным, она всё-таки была там, и она всегда ориентировалась (древняя и средневековая) на Ленинградское отделение Института востоковедения или на Москву. Но считалось, что Москва тогда больше современностью

занималась, а в Ленинграде уже был Турсун Икрамович. И Зуев тоже окончил востфак ЛГУ. В общем, они сразу ориентировали меня на Ленинград, мне в этом отношении повезло.

ВГ: Какую роль сыграла та стажировка в вашей профессиональной карьере?

АК: На стажировке я сразу же определился. Как попал в 1974 году, так и определился. Но, стажировку мне немного «сломали». Ведь Турсун Икрамович уехал в Питер, где у него жена и ребёнок были. Мне должны были продлить стажировку, потому что результаты были хорошие, но сказали: «Да ну их, отправляешь национальные кадры, а они на местных девушках женятся и не возвращаются! Что это такое?» И я попал под «раздачу». Ещё отец приехал и говорит: «Что-то ты сломался как-то, настроения у тебя не было». В общем, я вернулся в Казахстан. Вместе с тем, круг моего научного общения не ограничивался востоковедами, в институте истории АН Каз ССР я дружил и сотрудничал и с историками из других отделов, ныне ставшими известными историками Казахстана, такими, как доктор исторических наук Жулдузбек Бекмухамедович Абылхожин, археолог Алишер Кемалевич Акишев, Калыбек Ибрагимович Кобландин, ставший послом Казахстана в Монголии. Но потом, уже в 1977 году, я ещё раз поехал в Питер.

ВГ: На вторую стажировку?

АК: Да, на вторую. Два года можно же было тратить на стажировку. В первый год я уже определился, уже знал тему. Евгений Иванович очертил мне такую: «Кочевые тюрки в Китае в эпоху монгольского владычества». Второй год я уже как бы закреплял свои результаты. На второй год Кляшторный уже официально сказал: «Пусть руководит Евгений Иванович, но вы просто будете при нашем кабинете». Поэтому я как тот телок, что «двух маток сосёт». Я и у Евгения Ивановича в отделе Китая был, и в тюрко-монгольском кабинете.

ВГ: Это было в ЛО ИВАНЕ?

АК: Да, в Ленинградском отделении Института востоковедения Академии наук СССР. Сейчас он называется *Институт восточных рукописей*[32]. Это был филиал нашего московского института. Когда я пришёл на стажировку, директором ещё был *Бободжан Гафурович Гафуров*[33], знаменитый директор. Я даже видел его один раз, он приезжал в Питер по каким-то делам, и мы его в коридорах видели.

ВГ: Как ваша стажировка переросла в учёбу в аспирантуре?

АК: Я учился в аспирантуре три года. Сначала должен был сразу прийти в аспирантуру, но там не было места, чтобы переводить меня. Поэтому я снова вернулся в Алма-Ату, где после шести лет меня перевели с должности старшего лаборанта в «младшего научного сотрудника». Потом мне говорят: «Если в Питер в аспирантуру места нет, мы тебя прикомандируем туда». Я говорю: «Хорошо». И поехал туда на год уже в командировку. Там, правда, были проблемы с общежитием, но, всё равно, я там нелегально жил.

ВГ: И так уже третий год ленинградской жизни пошёл, да?

АК: Да. Правда, потом руководство в Алма-Ате почему-то подумало, что мне этого хватит. Но, я им сказал: «В аспирантуру всё равно поеду! Если есть человек, которого вы рекомендуете, пусть он тоже едет! Мы сдадим экзамены, кто лучше сдаст – тот и будет аспирантом!» Потом они посмотрели и говорят: «Ну, хорошо», и я поехал уже в аспирантуру. Это был уже где-то 1981 год. Я приехал в аспирантуру и проучился в ней три года. Работал уже целенаправленно с Кычановым. Кляшторный и Турсун Икрамович с тюркологической точки зрения мне там тоже помогали. Например, вышла книга на турецком языке, в которой были переводы из «*Юань ши*»[34] и многие другие источники. Кроме того, я очень признателен выдающимся китаеведам *Михаилу Васильевичу Воробьёву*[35] и *Сергею Александровичу Школяру*[36], первый из которых был оппонентом моих кандидатской и докторской диссертаций, а второй был секретарем Учёного совета ЛО ИВ АН по защите диссертаций. М.В. Воробьёв – учёный с мировым именем, исследователь империи Цзинь и чжурчжэней, а С.А. Школяр – автор монографии по китайской доогнестрельной артиллерии. С.А. Школяр, суровый человек с виду, на самом деле всей душой помогал молодым учёным и аспирантам в оформлении их работ при подготовке к защите. Успешная моя работа в ЛО ИВ АН была немыслима без поддержки моих

коллеги из тюрко-монгольского кабинета – С.Г. Кляшторного, Андрея Мартынцева, Алексея Сазыкина, Саши Витола, Т.И. Султанова, Ирины Кульганек, Н.А. Дулиной, Натальи Яхонтовой, Лейлы Юсуфджановны Тугушевой... Я имел счастье общаться с учеными ЛО ИВ АН – Ромодиным Вадимом Александровичем – знатоком Афганистана, Акимушкиным Олегом Федоровичем – выдающимся специалистом по истории иранских народов, Магомедом Абдулкадыровичем Дандамаевым – великолепным специалистом по истории Древнего Востока, арабистом Анасом Бакыевичем Халидовым, с Ириной Петросян, Ниной Лужецкой и *Ириной Поповой*[37], которые не только известные специалисты в востоковедной науке (Ирина Попова – ответственный редактор 3-го и 4-го томов десятитомной «Истории Китая» и член-корр. РАН), но и очаровательные женщины и поныне будоражащие воображение мужчин. Глубокое впечатление оставили на всю мою жизнь аспиранты ЛО ИВАН, мои товарищи «по счастью» – арабист Тимур Айтберов и тюрколог Гасан Оразаев из Дагестана, *Таня Скрынникова*[38] и *Светлана Аникеева*[39], арабист Алексант Хачатрян и иранист Гарник Асатрян, историк Сувакун Бегалиев, китаист Мурат Иманалиев, японист Вадим Климов, биологи Сергей Бондаренко из Украины и Багаутдин Ахмадов из Чечни, Роман Дбар из Абхазии, Дмитрий Парфёнов, Наталья Иовченко, математик Таризель Талыбов, физики Нурлан Маженов, Шавкат Юлдашев, Халим Нажмутдинов, Султан Султанов, Бутта Буттаев, Александр Хасбулатов, Сергей Исаев, филолог Татьяна Холматова, Муаттар Азимова, Гозеля Ходжаева. Моим старшим товарищем и наставником был докторант Хамид Гулямович Нигматов, любимый ученик известного тюрколога академика АН СССР А.Н. Кононова. Мы, аспиранты, иногда приглашали к себе на застолье в неформальной обстановке своих учителей – Е.И. Кычанова, *Л.Н. Меньшикова*[40], М.А. Дандамаева, А.Б. Халидова, Т.И. Султанова. Как-то у нас в гостях был их друг Зия Мусаевич Буниятов – человек-легенда, известный учёный, историк-арабист, академик АН Азербайджанской ССР, фронтовик, Герой Советского Союза, которого все любили в ЛО ИВ АН. В ходе этих застолий они рассказывали нам такие вещи, которые тогда, мягко говоря, не афишировались, хотя ныне всё это известно. Мы тогда слушали, открыв рот, и Магомед Абдулкадырович, бывший в то время секретарём парткома ЛО ИВ АН, сказал: «Ребята, если кто-то узнает, что я вам говорил, будут проблемы». Но всё это не вышло из нашего круга общения. Все они дороги моему сердцу и общение с ними также является тем, что привело меня, образно говоря, к «сияющим вершинам науки».

ВГ: Вашим основным источником была «История Юань»?

АК: Да, «Юань ши». Но её читать нужно было, а у меня навыков ещё не было. Мы же учили современный китайский язык, а тут надо было знать *вэньянь*[41] ... Не мне вам говорить, что в Китае в каждую эпоху свой язык был. Вэньянем со мной специально занимался Лев Николаевич Меньшиков – светило, доктор филологических наук, очень красивый человек и внешне, и внутренне. Он даже, по-моему, был поэтом, потому что переводил с китайского языка стихи Танской эпохи. Лев Николаевич был не только выдающимся китаеведом, но и вообще всесторонне развитым человеком. Благодаря ему я не только осваивал китайский язык эпохи Юань, но и вообще повысил уровень своей общей гуманитарной культуры. После занятий я в течение часа провожал Льва Николаевича от ЛО ИВ АН на Дворцовой набережной, дом 18, до его дома на Литейном проспекте. Путь наш пролегал по Невскому проспекту, и всё это время я слушал, открыв рот, рассказы Льва Николаевича на самые разнообразные темы, от искусства до состояния современной русской советской литературы, в том числе и диссидентской. Вся атмосфера в ЛО ИВ АН, когда я там имел счастье пребывать, и окружавшие меня учёные создавали условия в высшей степени благоприятные для занятий наукой. Даже здание, где располагался ЛО ИВ АН, бывший дворец великого князя, брата императора Всероссийского, тоже был памятником культурного наследия, стоящим (в прямом и переносном смысле) в одном ряду с Государственным Эрмитажем.

ВГ: Он с вами официально занимался вэньянем?

АК: Да, официально, потому что институт истории АН Казахской ССР оплачивал эти занятия со мной. И у него была своя методика. У меня работа сделана в основном по «Ле чжуань», то

есть по разделу «Биографий» из «Юань ши». Вот мы и занимались ими, сидели с Меньшиковым сразу на этих текстах, которые я потом использовал в диссертации. Он мне объяснял грамматику и прочие вещи. Таким образом мы занимались два года во время стажировки, а потом ещё год в аспирантуре. Когда возникали проблемы, я всегда шёл к нему! К стыду своему, я не смог овладеть тем, чем владел Лев Николаевич. Это был высший пилотаж, мне до него далеко! Но, всё равно, тогда удалось сделать многое. У меня есть большой пласт этих материалов из раздела «Ле чжуань». Сейчас я даже хочу систематизировать все эти переводы, сделать комментарии и, наверное, надо издать их.

ВГ: Чьи биографии вы использовали?

АК: Поскольку я ориентировался на «тюрков» в Китае, у меня там условно отобраны те, кого относили к тюркским народам. Сначала карлуки, кипчаки, канглы были, потом средневековые уйгуры, а потом я уже сам вошел во вкус, начал всяких джалаириров, найманов и киреитов переводить. Поэтому мне ещё Дим Димыч и молодой друг Зураб Кананчев не раз говорили: «Давай, это надо сделать, будет хорошая “нетленка”!» Я понимаю всё это. Конечно, Льва Николаевича очень не хватает, но, видимо, нужно самому это сделать.

ВГ: Вы успели написать и защитить диссертацию до окончания аспирантуры?

АК: Да, успел. Тогда такой порядок был – ты должен был успеть написать диссертацию во время срока обучения. За это тебе давали ещё месяц отпуска, и ты мог жить ещё в «одноместке», которая полагалась аспиранту третьего года. Я ровно в срок успел, прошёл обсуждение, всё классически было. Дело в том, что у меня срок кончился 1 января 1984 года, и я должен был возвращаться в Казахстан. Но я понял, что если туда вернуться, то потом будет трудно оттуда выехать: командировка, деньги. Поэтому я просто не поехал в Казахстан – по принципу «победителей не судят». Я дождался заседания Учёного совета ЛО ИВАН в середине января, где меня рекомендовали к защите. Время защиты назначили на апрель. Я оформил все нужные документы и нахально явился в Казахстан уже в марте. Приехал в Алма-Ату, и там мне сразу начали говорить: «Вот, ты столько пропустил, иди к директору!» Я пришёл, а он говорит: «Почему так происходит? Вы работу подготовили?» Я отвечаю: «Подготовил, защита назначена в апреле». Директор тогда и говорит: «Хорошо, победителей не судим, всё правильно!»

ВГ: Как звучала тема вашей кандидатской диссертации?

АК: Тема у меня была такая: «Тюрки (кипчаки, канглы, карлуки) в Китае при династии Юань». Вы знаете, что в то время, в ходе завоевания Китая, монголы привлекли так называемых «цветноглазых» *сэму* 色目. Это было второе привилегированное сословие во властной пирамиде, которая делилась на четыре сословия. Внизу пирамиды были южные китайцы, чуть выше – северные китайцы. Близко к монголам стояли выходцы из стран к западу от Китая, в том числе и тюрки. В своей кандидатской я только упомянутыми тюрками ограничился. Когда уже докторскую диссертацию писал, мне Евгений Иванович говорит: «Эту тему расширим, возьмём всех иностранцев из Западного края!» Я включил в диссертацию всех уйгуров, мусульман, русских, кавказцев... Правда, их, этих иностранцев из Западного края, всего один процент был в той системе, как и монголов, но монголы сумели создать систему управления семьюдесятью миллионами китаезычных подданных. Вот такая работа была.

ВГ: Какими были основные выводы в вашей кандидатской диссертации?

АК: Кандидатская диссертация, как я уже сказал, была посвящена роли некитайских народов, выходцев из стран, лежащих к западу от Китая – тюркских кочевников: кипчаков, канглы, карлуков, которые потом сыграли важную роль в этногенезе современных тюркских народов, в том числе, и тюркских народов России. Поэтому основные выводы были сделаны, прежде всего, сквозь призму взаимоотношений китайцев с кочевыми народами. Вы знаете, что эта проблема очень важна для китайской историографии и поныне, поскольку угроза с их стороны для Поднебесной, а также взаимовлияние кочевых народов и Китая проходят красной нитью через всю китайскую историю. Монгольская эпоха в этом отношении особенно интересна, так как тогда прямое участие в управлении Китаем приняли выходцы из кочевых народов,

привлечённые монголами в качестве союзников. Правление созданной монголами империи Юань продолжалось около столетия. Поскольку различие в соотношении численности завоевателей и завоёванных было колоссальным (монголов было от силы 1%), монголы, как я уже говорил, привлекли к управлению выходцев из других завоёванных ими стран. Они рассчитывали, что эти чужеземные элементы, не имевшие никаких корней в Китае, будут верно служить монгольским правителям, что, в итоге, так и оказалось. По своей культуре тюркские кочевые народы были близки к монголам. Эпоха Юань – очень необычное время в многотысячелетней истории Китая. Это один из немногих периодов, когда Китай был открыт другим странам и народам, пусть даже путём создания «варварской» империи и потери суверенитета почти на целое столетие. И хотя монголы опирались как на материальный, так и на культурный китайский потенциал, всё равно, это было некитайское государство. Мы знаем ещё один период, когда Китай был так открыт – это было время правителей империи Тан, тоже некитайских по происхождению, но это не настолько ярко выражено было. И, кроме того, в то время происходил очень мощный синтез культур. Когда мы говорим о многоэтничности Китая, нужно помнить, что в то время в Китае было три государственных языка: первый – монгольский, как язык завоевателя. Вторым в эпоху Юань был китайский язык, как язык завоёванного народа, который по численности в почти в сто раз превышал число своих завоевателей. Потребности управления страной вынуждали монголов использовать китайский, хотя для того, чтобы унижить побеждённых, монголы не стали использовать вэньянь, этот официальный китайский язык, а взяли форму разговорного китайского – *бэй хуа* (северные говоры), что не считалось уступкой покорённому народу. Третьим языком был фарси, то есть новоперсидский язык. Это тоже редкое явление в истории Китая, когда язык другой цивилизации был одним из государственных. Была ещё средневековая уйгурская письменность, на которой функционировал монгольский язык, которая обслуживала весь монголоязычный мир до 1921 года (в Монголии перешли на кириллицу уже после народной революции). И пусть всё это было сравнительно недолго, около ста лет, но этот период был в истории Китая. То есть почти сто лет, когда Китаем правили иностранцы – представители столь отличных от китайской цивилизации культур, тоже были историческим феноменом, с точки зрения взаимовлияния культур, и это тоже достойно внимания и изучения. Кроме того, эпоха Юань и в китайской историографии важна, хотя, к сожалению, её не так политически интерпретируют в современном Китае. Её оценки не лишены политической конъюнктуры.

ВГ: В чём это проявляется?

АК: Китайские историки считают, что это было время, когда те народы, которые сейчас представлены в КНР, тоже жили в Китае. Считают, что это традиция совместного бытия китайского с другими народами, которые сейчас представлены на этнической карте КНР, что они имеют традицию и истоки, которые ведут в эпоху Юань. Они считают, что империя Юань – это китайское государство, где просто правила династия, имевшая монгольское происхождение. А это совсем не так. Монгольское завоевание было всемирным явлением, оно охватило большую часть Евразии, а после распада Великой Монгольской империи образовались отдельные монгольские государства, в том числе и в Китае, и на Руси. В Восточной Европе была Золотая Орда, в Иране и Азербайджане – Улус Ильханов Хулагуидов. Всё это были монгольские государства. С другой стороны, проведение параллелей с последствиями монгольского владычества в столь разных странах и столь разных цивилизациях и сопоставление их с тем, что было в Китае, даёт ответы не только на вопросы истории Китая, но и на вопросы истории тех стран.

ВГ: Монгольское господство на Руси утвердилось даже чуть раньше, чем в Китае. Наверное, всё это и определило широту ваших исследований, которые не могли замыкаться только на Китае.

АК: Да. И потом, живя в Казахстане я «вошёл во вкус» изучения народов Центральной Азии. Интересно, что образование китаеведа исключительно полезно для этого. Не хочу говорить плохо о Японии и прочих странах, но для центральноазиатских народов китайская цивилизация

важнее, потому что она «пограничная». Потом было же и сильное историческое влияние. Со II века до н.э. китайцы влияли на Центральную Азию. Там было всякое, были и столкновения. И каждую тысячу лет китайцы возвращались в этот регион. Это обстоятельство тоже обусловило такой сильный интерес. И потом, часть Средней Азии территориально находится в Китае: Синьцзян-Уйгурский автономный район – это же Восточный Туркестан, это дореволюционное название в Средней Азии.

ВГ: Давайте вернёмся к Казахстану позднего советского периода, когда вы там работали! К тому времени уже сложился свой центр китаеведения в Алма-Ате, недалеко от Китая. Как вы оцениваете уровень китаеведения в Казахстане накануне распада СССР? Сколько там было китаеведов вообще?

АК: Можно сказать, что Казахстан даже не был центром китаеведения в регионе Центральной Азии. В советское время там даже не было Восточного факультета, он появится уже в 1990-е годы. Поэтому восточные языки можно было изучать только за пределами Казахстана. Но, был ещё Ташкентский университет, где имелся свой Восточный факультет и преподавали китайский язык, который, кстати, окончила Клара Шайсултановна Хафизова. Поэтому можно сказать, что более крупный центр был в Ташкенте. Тем не менее, даже историю Казахстана невозможно рассматривать без китайских источников, вне истории Китая. Во-первых, это огромная, исторически сложившаяся общая граница, которая была частью советско-китайской границы. Этот участок сопоставим или даже больше современного участка российско-китайской границы на Дальнем Востоке. Должен признать, что уровень китаеведения был, конечно, провинциальный, в том смысле, что Казахстан не был сложившимся центром китаеведения. Но люди, которые занимались там китаеведением, были выпускниками востоковедных вузов в Москве и Ленинграде. Они имели хорошую подготовку, защищали диссертации в Москве и Ленинграде. Были ещё такие люди, как *Сыроежкин Константин Львович*[42]. Он в 1980 году подключился, окончил высшую школу КГБ, где тоже был хороший уровень подготовки китаеведов в советский период. Он написал ряд монографий о межнациональных отношениях в Китае на примере Синьцзян-Уйгурского района (СУАР) КНР. *Моисеев Владимир Анисимович*[43] – тоже очень достойный человек, в Москве аспирантуру прошёл в ИВ РАН под руководством Б.П. Гуревича. Хотя он и не китаист, но занимался российско-китайскими отношениями и историей кочевых народов Центральной Азии – казахов и калмыков Джунгарии по материалам архивов. Следует отметить известного казахстанского китаеведа Аблета Каюмовича Камалова, выпускника Ташкентского университета, окончившего аспирантуру ЛО ИВ АН, ученика Кляшторного и Меньшикова, доктора исторических наук. Он – автор книги об Уйгурском каганате, а также исследует роль иностранцев в Китае в эпоху Тан. В начале 1990-х годов, после гражданской войны в Таджикистане, в Алматы переехал востоковед, иранист и арабист Сафар Абдулло из Душанбе. Он основал при Иранском культурном центре в Национальной библиотеке РК научный журнал «Иран-наме», который плодотворно функционирует уже пятнадцать лет. Сафару принадлежит честь описания и научной систематизации всех восточных рукописей на фарси, арабском и чагатайском языках, которые до этого десятилетиями лежали неразобранными в фондах Национальной библиотеки Казахстана.

ВГ: Вы сказали, что докторская диссертация стала продолжением кандидатской?

АК: Да, в докторской диссертации я продолжал уже начатую тему. Когда я уже делал докторскую, Евгений Иванович сказал мне: «Слушай, там *Игорь де-Рахевильц*[44], известный очень австралийский учёный, монголовед и китаевед, недавно опубликовал работу «Тюрки в Китае». Вот видишь, хорошие идеи в воздухе долго не витают!» Должен сказать, что это обстоятельство сыграло свою роль. Евгений Иванович сказал, что эта тема требует дальнейшего рассмотрения, и я продолжил изучать все объединённые империей Юань народы к западу от Китая. Среди «цветноглазых» сэму была заметная доля выходцев из иранских народов, из арабов, мусульманских народов. Там даже был кавказский корпус, в частности *асы* – ветвь из народов современного Северного Кавказа. Причём тогда они были в основном

православными христианами. Русские там даже были, известно о русском полке. Много было выходцев с Ближнего Востока: сирийцы, армяне и много уйгуров. В своей кандидатской я уйгуров не трогал, а тут занялся этими уйгурами. Они же все были учителями монгольских царевичей, их вклад в культуру очень велик! Поэтому в своей докторской диссертации я расширил круг материалов на порядок.

ВГ: Есть мнение, что «цветноглазые» – всё же не «цветноглазые», а инородцы, то есть некого иного облика, рода или сорта. Или «инородные главари», по аналогии с *тоу му 頭目*.

АК: Я задумывался над этим, рациональное зерно в этом есть. Скорее всего, это действительно инородцы иного облика, потому что они как-то расово отличались. Европеоидная раса – это было необычно для Китая. Должен сказать, что там был большой пласт европейцев, я их тоже упомянул. Самый известный – *Марко Поло*[45], хотя он не один там был. Такие люди как-то уживались и занимали высокие посты, что было редким и очень интересным явлением в мировой истории. Даже сейчас, при всех быстрых современных коммуникациях, адаптация в чужих условиях, в иной языковой среде, в иной культуре – тоже трудное дело. А тогда люди жили, в основном, не выходя из своей округи.

ВГ: Как повлиял на казахстанскую синологию развал СССР? Что изменилось?

АК: Это интересный вопрос. Повлиял негативно, так как прервались давние научные связи, появилась масса псевдоучёных. Хотя китаеведение в Казахстане существовало на провинциальном уровне, всё равно, достойные люди получали хорошее образование и отвечали самым высоким научным требованиям, принятым в главных китаеведческих центрах нашей страны. Но, потом хлынул поток казахов из Синьцзяна, которые получали гражданство в Казахстане. И многие думали, что если они знают бытовую китайский язык (даже не знали, а имели представление и утверждали, что знают язык), то имеют преференции. Мне пришлось столкнуться с этими людьми, когда меня приглашали председателем государственной комиссии по сдаче выпускных экзаменов на востфаке в Казахском национальном государственном университете им. Аль-Фараби, поскольку я являюсь профессором этого университета. Не буду описывать детали, но был очевиден крайне низкий уровень выпускников. Конечно, мы старались бороться, как могли. Но как можно было бороться? Ну, я писал петиции. Мне в ответ на это улыбались, а на следующий год всё опять к тому же самому приходило.

С другой стороны, был создан местный восточный факультет, при котором открылись кафедры турецкого языка, персидского и т.д. Как правило, приглашали товарищей из этих стран. Китаистов там тоже начали готовить, но всё-таки уровень их подготовки был не очень высокий. Правда, всегда и везде есть способные люди. Недостаток подготовки они компенсировали тем, что в Казахстане был широко открыт въезд в Китай, где они как-то подтягивались за счёт практики. Но, чтобы кто-то наукой занимался на высоком уровне, я среди молодёжи пока таких не знаю. Те, кого я знаю, в основном – выходцы из советской школы. В целом общий уровень исторических исследований упал, потому что появились всякие псевдо-истории – «болезнь роста» нации, все кинулись увлекаться древним и средневековым Казахстаном. А я всегда говорил, что невозможно заниматься древними и средними веками в истории Казахстана не будучи востоковедом, что это предмет востоковедных исследований. Но, в Казахстане этой историей занимаются те люди, которые раньше занимались историей КПСС и считали, что, если они по происхождению восточные люди, коренное население, то этого будет достаточно. Но вы сами знаете, что «кровь» к науке никакого отношения не имеет. В общем, я столкнулся с этими вещами.

ВГ: Что заставило вас покинуть Казахстан и переехать в Москву? И почему в Москву, а не в Петербург, если вы из «ленинградской школы»?

АК: Дело в том, что в Ленинграде было Ленинградское отделение Института востоковедения, а сам Институт находился в Москве. Но Ленинграду я обязан в первую очередь. Именно там я сформировался как учёный, и обе диссертации я там защитил. Питер – моя альма-матер. Когда я защищал докторскую, мне очень сильно помог *Аликбер Калабекович Аликберов*[46], который

тогда жил и работал в Питере после окончания аспирантуры ЛО ИВ АН. Мне нужно было время завершить работу, а срок проживания в общежитии закончился. Тогда Аликбер решил этот вопрос, и я не остался без крыши над головой. Были ещё и всякие житейские обстоятельства в пользу переезда в Москву. В Казахстане в период так называемой независимости я тоже пробыл девять лет, из которых лет восемь там преподавал. На глазах у меня всё это хозяйство разворачивалось. Честно сказать, меня никто не выгонял.

ВГ: Что стало решающей причиной или поводом для переезда?

АК: Я не способен заниматься бизнесом – это не моё, но уж если заниматься наукой, то в Москве или Петербурге. В Москве у меня ещё сестра и друг Амин Асанович Мустафаев, тоже востоковед, окончивший аспирантуру ИВ РАН и защитивший кандидатскую диссертацию в нашем Институте. Он сильно помог мне материально, без его помощи мне было бы сложно перебраться в Москву. И потом, я думал, что Москва и Петербург на одном уровне находятся, как столичные города.

ВГ: Вы уже больше двадцати лет занимаетесь наукой и преподаванием в России. Что для вас важнее, наука или преподавание?

АК: Для меня наука важнее. Конечно, я люблю преподавать, читать лекции. Я преподавал в Высшей школе экономики и преподаю в Институте стран Азии и Африки МГУ им. М.В. Ломоносова, на кафедре Центральной Азии и Кавказа, где вел лекции по истории и культуре Центральной Азии и опубликовал ряд книг в соавторстве с докторами исторических наук, завкафедрой, профессором *Сыздыковой Жибек Сапарбековной*[47] и *Ильёй Владимировичем Зайцевым*[48]. В Российском государственном гуманитарном университете я преподаю историю Китая, историю российско-китайских отношений и другие курсы, но наука – на первом месте. Поэтому для меня базовое – это работа в Институте востоковедения, а всё остальное – вспомогательное.

ВГ: Когда вы пришли в институт, в каком отделе начали работать?

АК: Тут я сразу начал работать с Дмитрием Дмитриевичем Васильевым в Отделе истории Востока.

ВГ: И все годы трудитесь в одном отделе?

АК: Только там работаю, да. Дмитрия Дмитриевича я знал ещё до этого лет пятнадцать, поэтому я всё время только в его отделе работал.

ВГ: Как повлиял переезд на изменение тематики ваших исследований?

АК: Могу сказать, что тематика достаточно сильно расширилась. Тут я больше стал заниматься Китаем. Скажем, десяти томная «История Китая», где в пятом томе я был ответственным редактором – одно из моих достижений в этой области. Кроме того, в области истории Центральной Азии, которой я в основном занимался в Казахстане, диапазон моих исследований тоже расширился. Изучение собственно Казахстана стало развиваться только в советское время. А до советской эпохи это был общий регион, где все народы и регионы были «переплетены» своими историями. Древняя история в целом общая у них, средневековая – тоже. Поэтому тематика моих исследований в Москве сильно расширилась. Потом я попал в рамках отдела в сектор архивных публикаций и с большим удовольствием обнаружил, что архивы – это вообще «Эльдорадо», там столько сведений, так интересно! Например, я написал книгу (надо будет издать её!) об адмирале *Путятине*[49], о его миссиях в Османскую империю и в империю Цин.

ВГ: Это довольно широкий и контрастный разброс тем, поэтому у меня такой вопрос: какую научную сферу вы считаете для себя самой главной из всех, которыми вы когда-либо занимались?

АК: Если говорить о прошлом, то это, конечно, та тема, по которой я написал кандидатскую и докторские диссертации. А вообще – это тема взаимоотношений народов Центральной Азии с Китаем.

ВГ: Вы – автор ряда монографий и около 200 статей. Какой из своих научных трудов вы считаете самым главным, самым основательным?

АК: Главными, конечно, стали мои разделы в пятом томе «Истории Китая». Фактически туда вошли основные постулаты моей докторской диссертации.

ВГ: В проекте «Истории Китая» вы руководили написанием пятого тома, посвящённого империям Юань и Мин. Когда и как вы приступили к этой работе, сколько лет и как выполнялся этот проект, в чём его особенность?

АК: Это был такой «долгоиграющий» проект. Разговоры о нём шли, кажется, ещё в 2007 году. Обсуждался проект, Сергей Леонидович Тихвинский начал собирать коллектив. Меня к этому тогда ещё не привлекали, хотя *Олег Ефимович Непомнин*[50] сказал, что я тоже должен принять участие в написании пятого тома по монгольской эпохе, поскольку считал, что это необходимо. В 2009 году уже первые наметки по проекту какие-то были. Я помню, что Тихвинский уже начал предметно обсуждать, распределять работу, но, мне кажется, реальная работа началась с 2012 года. Там уже заседания пошли, и был определён круг ответственных за отдельные тома. Первоначально я не был ответственным и не претендовал на это. Я на службу не напрашиваюсь, но и не отказываюсь. Я думал, что, в конце концов, Тихвинский – академик, и он сам знает, кто достойный. Сначала всё было нормально, *Алексей Анатольевич Бокщанин*[51] тогда ещё в здравии был. Только года через два он уже начал терять память, и тогда встал вопрос о том, чтобы найти нового ответственного редактора. *Юрий Владимирович Чудодеев*[52] сразу предложил на это место меня, но *Артём Игоревич Кобзев*[53] сказал, что руководить будет он. Он, так он. Взялся он за это дело, год побыл в этой должности. Что-то там у них с Тихвинским не срослось, судя по всему, и Тихвинский начал искать другого. Чудодеев опять предложил меня, но Тихвинский меня не знал, поэтому сказал ему: «Если вы ручаетесь за него...» и в таком духе. Я потом спросил Юрия Владимировича: «Как вы ручаетесь за меня, если я сам за себя не ручаюсь?» Тем не менее, если уже поручились, мне и отступить некуда было. Глаза боятся, а руки делают – ну, я и согласился. Правда, Артём Игоревич сказал, что это дело провальное. Но, после этого я стал ответственным редактором. Это было очень трудоёмкое занятие, да и Тихвинский вообще очень строго контролировал несмотря на то, что ему было тогда 96 лет или, может, чуть меньше, он дожил до 99 с половиной. У меня всё время было ощущение, что он боялся не успеть завершить это дело при жизни. И он всегда контролировал, всегда звонил. Что меня удивляло, Тихвинский всегда чётко выговаривал моё полное имя. Я потом понял почему – оказывается, он долго работал в Синьцзяне по линии спецслужб. Он всегда был предупредительный, достаточно требовательный, но никогда не срывался на крик.

ВГ: В чём проявлялась его требовательность?

АК: Допустим, он всегда спрашивал, в каком состоянии находится работа. Нужно написать Введение? – «Пожалуйста, предоставьте, я посмотрю!» Я всегда регулярно приносил ему материалы, отчитывался. Такого момента, чтобы я пропускал его звонки, не было. Он любил, конечно, сказать: «Все уже сдали давно свои тексты, а вы остались!» Хотя это было не совсем так, но говорилось для стимула. Я его понимаю, это всё было нормально. И потом, он был тесно связан со *Светланой Аникеевой*, она тоже всё время была под его контролем. Она тоже большой вклад внесла и в пятый том, и в другие тома, потому что редактирование было очень сложное и трудоёмкое. Если бы я один работал, то сложно было бы, особенно по части оформления. Ну и Тихвинский занимался своими делами. Не «царское» это дело – во все мелочи вникать, но в некоторые он, всё равно, вникал. Я хорошо помню, когда принёс свой готовый том, этот «кирпич», и он так обрадовался! Дал мне бутылку вина и говорит: «Нужно лучше что-то дать, но...»

ВГ: В каком году вы принесли пятый том?

АК: В 2015 году. Я тогда специально поехал к Тихвинскому, который жил уже не дома, а в санатории, но, всё равно, весь процесс контролировал. Помню, как в какой-то момент нужно было взять уже имеющиеся наработки А.А. Бокщанина и соединить их в главы. Но я долго не мог получить эти материалы, потому что их взял Артём Игоревич и не отдавал. Понадобилось вмешательство Тихвинского, который обратился к *В.В. Наумкину*[54]. Виталий Вячеславович

переговорил с Кобзевым, и тот передал мне через него рабочие материалы. Причём Виталий Вячеславович мне сказал: «Ну зачем вам ссориться?» Я отвечаю: «Да я не ссорился, я человек маленький, мне что? Мне сказали – я сделал». Вот такой момент был. Тем не менее, все эти преграды мы преодолели, и я должен поблагодарить наш отдел истории Востока, Дмитрия Дмитриевича Васильева, поскольку без его поддержки и защиты, вряд ли пятый том увидел свет. Также благодарю сотрудников отдела Китая, – всех тех, кто принял участие в написании пятого тома. Также хочу поблагодарить за поддержку моих друзей *Николая Крадина*[55] – член-корреспондента РАН, докторов исторических наук, тибетолога *Дмитрия Бураева*[56], декана востфака Бурятского университета и ученика Е.И. Кычанова и *И.М. Дьяконова*[57] – знаменитого учёного, знатока Древнего Востока, *Лёню Кураса*[58] и академика РАН *Бориса Базарова*[59].

ВГ: Собираетесь ли вы дорабатывать и переиздавать пятый том?

АК: Нет, не собираюсь. Пятый том, как и вся десятитомная история Китая – идея С.Л. Тихвинского, воплощённая в жизнь, прошедшая его редакцию. У меня нет на это морального права.

ВГ: Были ли у вас какие-то ошибки или неудачи в научной работе, которые вызывают глубокое сожаление?

АК: Наверное, были. Но, плохое забывается как-то очень быстро. Просто у меня были периоды, когда слишком долго входил в тему, особенно в молодости, когда в Казахстане жил. Стоило быть более энергичным, конечно, а я какое-то время потерял. Но потом, на стажировке и в аспирантуре, такого уже быть не могло, потому что я оказался под контролем таких людей как Кычанов, Меньшиков, Турсун и Кляшторный.

ВГ: Вы много лет проработали в одном отделе с Олегом Ефимовичем Непомниним, который ушёл из жизни прошлой осенью, в 2020 году. Какую роль он сыграл в вашей жизни как человек, как коллега, друг?

АК: Я имел счастье работать с ним 20 лет, и он относился ко мне очень тепло! Почему-то, в какой-то момент мне показалось, что я ему очень симпатичен, как и он мне. Мы Олега Ефимовича в шутку, особенно за его вид на фотографиях, называли «Маркс». Он всё время смеялся по этому поводу. Ну и это он с Юрием Владимировичем Чудодеевым порекомендовали меня академику Тихвинскому, предложили сделать меня ответственным редактором пятого тома. Поэтому Непомнину я обязан очень многим. Да и повседневное общение с ним было незабываемым. Я его спрашивал: «Может, я не потяну?» А он мне говорит: «Вы – джигит, Саша, вы потянете!» Это у него шутки такие были. В общем он был трогательный человек, исключительно тёплый, очень ответственный, не терпел фальши, был принципиальным. Олег Ефимович был очень демократичным человеком и не любил тех, что следуют за политический конъюнктурой. Этим он мне тоже импонировал, потому что я тоже близок к нему в этом отношении. Среди людей, оказавших на меня большое влияние из учёных нашего Института, хотелось бы сказать о Ю.В. Чудодееве, китаисте, который в последнее время почти каждый год издает свои книги о Китае, о докторах исторических наук *Людмиле Анатольевне Чвырь*[60], написавшей прекрасную книгу по этнографии народов Восточного Туркестана, *Алексее Леонидовиче Рябинине*[61], защищавшим кандидатскую диссертацию, которую ВАК признал докторской, а также, к сожалению, уже покинувшими наш мир *Викторе Григорьевиче Коргуне*[62] – завотделом и знатоке Афганистана, и *Михаиле Викторовиче Горелике*[63], оригинальном учёном и художнике.

ВГ: Вы написали несколько университетских учебников и пособий по истории стран Центральной Азии: Казахстан, Киргизия, Узбекистан, Туркменистан. Какой из них кажется вам самым удачным? Какой учебник готовите сейчас?

АК: Как раз сейчас я закончил очерки по истории Туркменистана. Может, потому что эта книга последняя, она мне больше всего нравится. Но она пока не вышла в свет. И потом, «каждый кулик своё болото хвалит», поэтому не мне говорить о своей книге. Но, мне история Туркменистана нравится! На самом деле это целая серия книг – «История Центральной Азии» с

грифом ИСАА МГУ и нашего Института востоковедения. Я бы хотел написать историю Восточного Туркестана, но, боюсь, в нынешних условиях это сложно.

ВГ: При написании учебников истории стран Средней и Центральной Азии, давали ли вам по ходу написания или перед этим какие-то внешние установки? Или вы писали исходя всецело из своих личных взглядов и подходов?

АК: Я писал исходя из собственных подходов. Я знаю, что существует конъюнктура.

ВГ: В чём основа ваших подходов?

АК: Академический подход. Сейчас история Центральной Азии, особенно взаимоотношения с Китаем или даже с Россией – тоже подвергается влиянию конъюнктуры. Включите телевизор (правда, я его не смотрю уже), и там такое услышишь о том же Казахстане от некоторых политиков! Я исхожу из академических соображений и ни в коем случае не опираюсь на труды псевдоисториков, которых столько развелось в Центральной Азии. Там тоже – такое пишут, так возвеличивают! Но к науке те люди не имеют отношения вообще. Поэтому всё это я отмечаю. С другой стороны, я не считаю нужным всем нравиться, потому что исхожу из академических подходов и не думаю о реакции псевдопатриотов как в республиках, так и здесь.

ВГ: Значит, критика всё же раздаётся?

АК: Да, раздаётся. В России тоже, как бы не рекомендуется, например, говорить о роли армянских дашнаков в Русском Туркестане в период 1917–1920 годов, потому что армянская общественность, мягко говоря, обидится. Я не говорю уже о восстании в Центральной Азии против Российской империи в 1916 году, где обе стороны были виноваты. Любое восстание можно характеризовать как «освободительное». Но, если разобраться, когда восставшие казахи и киргизы там начали резать, они же всех убивали, это же тоже нужно сказать! А мне говорят: зачем эти вещи?! Повстанцы же, в первую очередь, убивали военных и полицейских!.. Но ведь военные и полицейские тоже имеют право на жизнь! Можно их не любить, но это ваши проблемы. С другой стороны, когда уже подавляли это восстание, там тоже ответ был ещё более мощным. И нам говорят, что и об этом не надо писать, потому что сейчас такая ситуация, что у России не было «колониализма». Но я пишу, я академически подхожу к этому. Нравиться я никому не собираюсь.

ВГ: Над какой научной темой или проблемой вы работаете сейчас?

АК: В данный момент заканчиваю уже упомянутую книгу про Адмирала Путятина и российско-китайские отношения. Планирую издать её в нашем институте. Это по материалам Российского государственного военно-морского архива. Очень хороший материал имеется о человеке, который внёс такой вклад в историю России! Он прирастил её территорию Приморским, Хабаровским краями и Амурской областью. Но мы мало знаем о нём. Памятники там стоят не ему и, мне кажется, это несправедливо. Эту книгу я хочу посвятить своему отцу, который, как я уже говорил, был капитаном 1-го ранга ВМФ СССР. Для меня это тоже важная причина.

ВГ: Ещё современники Путятина давали очень разные оценки его личного вклада и роли – от позитивных до резко негативных. Как вы оцениваете роль Путятина, положительно или отрицательно?

АК: Я просто взял военно-морские архивы. В этой связи я хочу выразить признательность зам. директору Российского военно-морского архива в Санкт-Петербурге Марине Евгеньевне Малевинской, благодаря помощи которой мне удалось реализовать свои научные планы. Это материалы на русском языке, на языке XIX века, который мы прекрасно можем понимать. Я собрал факты и просто проанализировал их. Но, по документам видно, что Путятин действительно был патриотом России.

ВГ: Есть люди, которые считали Путятина карьеристом, интриганом и суетливым человеком, а есть люди, которые считают, что это был опытный дипломат, который уже в ту пору успешно занимался «челночной дипломатией» и сделал реально очень многое для России. Что говорят документы?

АК: Документы свидетельствуют в пользу второй версии. А то, что он «интриган», это

субъективное мнение. Ну, может, какие-то интриги и были, но в целом он пользовался доверием первых лиц государства Российского. Я не говорю, что те люди были идеальными, но Великий князь *Константин Николаевич Романов*[64] ещё до отмены крепостного права провёл реформу в своём ведомстве – Военно-морском министерстве! Или *Горчаков*[65] – известный дипломат. Были и другие люди, может, рангом чуть ниже, но их роль в истории России тоже значительна. А Путятин в тех условиях сумел пробраться в Китай, хотя китайские власти этому первоначально препятствовали. Он прямо пишет в документах, что китайцы ему надоели, что он хочет «дать им по голове». После «опиумных войн» китайцы опасались иностранцев и это сказалось на миссии Путьятина. Но, Путьятин преодолел все эти препоны, потому что интересы страны были для него превыше всего, что и обусловило успех его миссии. Свидетельством этого является Тяньцзиньский договор[66] между Россией и Китаем. Это сенсация была вообще! Представьте, какое доверие ему было! Ему царь лично дал полномочия! Тогда телеграфа не было, и ему дали право принятия решения на своё усмотрение. Я уже не говорю о зарплате! Ему дали зарплату вперёд за десять месяцев, причём, это была зарплата уровня самого высокооплачиваемого дипломата в Российской империи, которым (это для меня оказалось открытием!) был посол в Стамбуле, в столице Османской империи. И Путьятин этому соответствовал.

ВГ: Чем вы планируете заниматься в будущем, после книги о Путьятине?

АК: Хотел бы снова заняться центральноазиатскими сюжетами. А в отношении Китая – мусульманскими народами Китая. Понимаю, что это сейчас не очень выгодно, учитывая современные конъюнктурные вещи, но мне хотелось бы. Как получится, не знаю, но думаю, что всё не вечно, ситуация тоже меняется.

ВГ: Приходилось ли вам бывать в Китае? Когда и где вы побывали в Китае?

АК: Я был в КНР два раза. В 2007 году в 10-дневной командировке в Пекине, вместе с А.А. Бокщаниным и академиком *Владимиром Степановичем Мясниковым*[67]. Мы тогда побывали в Институте новой истории Китая Академии общественных наук КНР. Помню, я испытал глубокое впечатление от достопримечательностей Пекина и от экскурсии к Минским могилам. В конце нашего пребывания в Институте новой истории АОН КНР был организован научный семинар и обмен мнениями. Меня спросили, почему вы используете сепаратистский термин «Восточный Туркестан», а не Синьцзян. На это я ответил, что данный термин используется в западной и российской науке с середины XVIII века и означает страну, где живут тюркоязычные народы. Такой же вопрос был в отношении Маньчжурии. Почему вы используете его, а не термин *Дунбэй* – Северо-Восток. На что был ответ, что это название употребляется даже в российском фольклоре. Мы же не можем петь вальс «На сопках Маньчжурии», как «На сопках Дунбэя». Кроме того, китайским товарищам было сказано, что, хотя маньчжуры ассимилированы китайцами, не стоит стирать о них историческую память. Второй раз я был в Китае через три года, по случаю года русского языка в Китае. С делегацией от Российской государственной библиотеки мы посетили город Далянь, в прошлом Дальний, с которым ныне слилась бывшая легендарная база российского Тихоокеанского флота Порт-Артур. Кстати, в Порт-Артуре есть музей русско-японской войны, который мы посетили.

ВГ: Приходилось ли вам работать в других странах?

АК: Нет, не приходилось, хотя бывал в научных командировках в Анкаре, Стамбуле, Тегеране, Улан-Баторе, Афинах, Вашингтоне и Париже. Казахстан у меня язык не поворачивается назвать другой страной. Для меня земли бывшего СССР не являются заграницей.

АГ: Доводилось ли вам контактировать и сотрудничать с зарубежными специалистами по Китаю и странам Центральной Азии?

АК: Да. Конечно. С Игорем де Рахевильцем из Австралии, *Питером Голденом*[68] из США, *Дьердем Кара*[69] и *Иштваном Мандоки*[70] из Венгрии.

ВГ: Как вы относитесь к китайской кухне? Какую кухню предпочитаете, русскую или казахскую?

АК: Повседневно обычно у меня русская кухня, а вот по праздникам предпочитаю казахскую или, лучше сказать, центральноазиатскую. Китайская кухня тоже мне нравится!

ВГ: Есть ли у вас, как у востоковеда, своё личное профессиональное кредо?

АК: Кредо у меня примитивное – не останавливаться на достигнутом! Добиваться нового результата, который должен стать основой для новых восхождений.

ВГ: Вы много рассказали о своих учителях, и вы преподаете в вузах уже несколько десятков лет. Есть ли у вас свои ученики, ставшие профессиональными востоковедами? Имеются ли защитившиеся аспиранты?

АК: У меня всего два защищенных аспиранта. Один в Казахстане, а второй – Дмитрий Михайлович Тимохин, плодотворно работает в нашем Отделе истории Востока, он уже состоявшийся молодой учёный. В настоящее время являюсь руководителем аспирантки из КНР Лю Е-цзы, которая учится в Российском гуманитарном университете (РГГУ).

ВГ: Как стать хорошим китаеведом? Какие качества для этого нужны? И что бы вы пожелали молодым, начинающим профессиональный путь китаеведам?

АК: Мне представляется, что надо быть немного одержимым, чтобы стать китаеведом. Невозможно стать китаеведом просто «по обязанности», надо быть увлечённым. В жизни часто люди добросовестно и профессионально относятся к своей работе, достигают результатов, но не хотят говорить о ней после окончания рабочего дня. А у востоковеда так не может быть по определению!

ВГ: Большое спасибо за интервью! Желаем вам крепкого здоровья для успешного свершения всех творческих планов!

АК: Вам спасибо! С наилучшими пожеланиями!

Сноски:

1. *Институт Востоковедения РАН* – один из старейших научных институтов в России. Переведен в Москву в 1950 г. В Ленинграде осталось Ленинградское отделение (ЛО ИВ АН СССР, ныне Институт восточных рукописей РАН). В 1960–1970 назывался Институт народов Азии АН СССР. Официальный сайт: <http://www.ivran.ru>
2. *Карибский кризис* – период резкого обострения поли., дипломат. и воен. противостояния между СССР и США в октябре 1962 г., вызванный тайной переброской и размещением на Кубе подразделений ВС СССР, техники и вооружения, включая ракеты, способные нести ядерные боеголовки. Кризис мог привести к глобальной ядерной войне, но в итоге был урегулирован мирно, путём «джентльменского соглашения» между Дж. Кеннеди и Н.С. Хрущёвым. Кубинцы называют его «Октябрьским кризисом». В США распространено название «Кубинский ракетный кризис» (Cuban missile crisis).
3. *Ян Василий Григорьевич* (настоящая фамилия – Янчевецкий, 1874–1954). Русский и советский писатель, публицист, поэт и драматург, сценарист, педагог. Автор ряда популярных [исторических романов](#). Сын [антиковеда Григория Янчевецкого](#), брат журналиста и востоковеда [Дмитрия Янчевецкого](#).
4. *Вартанов Валерий Николаевич* (1949 г.р.). Востоковед, д.и.н. Зам. начальника Института военной истории МО РФ по научной работе, зам. председателя Комиссии по военной истории народов Востока при Ассоциации востоковедов РАН.
5. *Абаев Николай Вячеславович* (1949–2020). Китаевед, востоковед, буддолог, исследователь чань-буддизма и тенгрианства. Д.и.н., профессор кафедры философии ТывГУ, зав. лаб. кочевых цивилизаций ТывГУ. Засл. деятель науки Респ. Тыва. Почётный доктор буддийской философии Института буддизма Буддийской традиционной сангхи России. Бывший депутат Великого Хурала (парламента) Республики Тыва.
6. *Соколовский Александр Якубович* (1948 г.р.). Востоковед, к.ф.н. (1989), профессор (2000). Зав. кафедры Тихоокеанской Азии ВИ–ШРМИ ДВФУ. Окончил отд. кит. филологии востфака ДВГУ (1972) и аспирантуру ИВ АН СССР (1976).

7. *Молодых Валерий Иосифович* (1947 г.р.). Китаевед, к.ф.н. (1987, рук-ль Н.Н. Коротков), доцент. Окончил ДВГУ (1972), Преподаватель восточного факультета ДВГУ/ДВФУ (1972–2014), Владивост. гос. ун-та экон. и сервиса (ВГУЭС) «Дальневосточный государственный университет».
8. *Белоглазов Геннадий Петрович* (1949 г.р.). Китаевед, к.и.н. Сотрудник Института истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока ДВО РАН. Окончил востфак ДВГУ (1972). Область исследований: история Северо-восточного Китая (Маньчжурии).
9. *Ивлиев Александр Львович* (1952 г.р.). Китаевед, К.и.н. (1988). Преподаватель ДВФУ. Окончил востфак ДВГУ (1974, кит. отделение) Сотрудник (с 1974), зам. директора по научной работе в ИИАЭ ДВО РАН.
10. *Незамутдинов Виктор Нуриевич* (1943 г.р.). Японист, преподаватель, доцент кафедры японоведения ВИ–ШРМИ ДВФУ.
11. *Совастеев Виталий Владимирович* (1947–2016). Японист, д.и.н. (1995), профессор (1997). Преподаватель (с 1974), завкафедрой Всеобщей истории истфака ДВГУ. Профессор [Школы искусств и гуманитарных наук](#) ДВФУ. Область исследований: историография (общ.-полит. мысль Японии в 40–60-х гг. XIX в.), история стран Азии и Африки.
12. *Кучук Владимир Валерьевич* (1948 г.р.). Японист, к.э.н., советник губернатора по международным связям в правительстве Хабаровского края.
13. *Курилов Владимир Иванович* (1948 г.р.). [Юрист](#), [д.ю.н.](#), [профессор](#). [Засл.](#) работник высшей школы РФ. Ректор ДВГУ (1990–2010).
14. *Томихай Тамара Хинчевна* (1939 г.р.). Китаевед, литературовед, переводчик, к.ф.н. (1981). Окончила востфак ЛГУ (1964) и аспирантуру при ЛО ИВ АН СССР. Преподаватель востфака ДВГУ (1964–1986).
15. *Кузнецов Вячеслав Семёнович* (1932 г.р.). Востоковед, д.и.н. (1985), доцент (1971). Окончил востфак ЛГУ (1955). Сотрудник ИИАЭ КазССР (1961–1965), ИИАЭ народов Дальнего Востока ДВНЦ АН СССР (1965–1969). Преподавал в ДВГУ. Сотрудник ИДВ РАН (с 1969).
16. *Кычанов Евгений Иванович* (1932–2013). Китаевед, [тангутовед](#). Д.и.н. (1970), профессор (1986), специалист в обл. , средневековой [истории Китая](#) и Центральной Азии, кочевым цивилизациям и нац. меньшинствам КНР. Сотрудник ИВР РАН в СПб (с 1965). Замдиректора
17. *Зуев Юрий Алексеевич* (1932–2006). Советский и казахстанский китаевед и тюрколог, к.и.н. (1967).
18. *Институт Дальнего Востока* (ИДВ РАН). Создан на основании постановления Президиума АН СССР в сентябре 1966. Главной задачей было комплексное изучение проблем Китая, Японии, КНДР, Республики Корея, отношений СССР с этими государствами.
19. *Бродянский Давид Лазаревич* (1936–2017). Китаевед, востоковед, археолог, специалист по первобытной археологии юга Дальнего Востока. Д.и.н. (1995). Окончил востфак ЛГУ (1962). Преподаватель, профессор ДВГУ (1962–2015).
20. *Александров В.А.* Россия на дальневосточных рубежах (вторая половина XVII в.). М.: ГРВЛ–Наука, 1969. 240 с.
21. *Тихвинский Сергей Леонидович* (1918–2018). Китаевед, историк, д.и.н. (1953), профессор, академик АН СССР/РАН (с 1981). Дипломат, Чрезв. и Полн. посол СССР. Служил на дипломатической работе в Китае, Англии, Японии (1939–1957). Чрезвычайный и Полномочный Посол СССР (с 1966). Директор Института китаеведения (1960), замдиректора Института народов Азии (1961–1963). Лауреат Государственных премий СССР (1982) и РФ (1999).

22. *Сунь Ят-сен 孫逸仙* (1866–1925), Сунь Вэнь 孙文 (литературный псевдоним), Сунь Чжун-шань (孫中山, имя в эмиграции). Революционер-демократ, один из великих лидеров Китая в XX в. Основатель партии Гоминьдан (1912), вождь республиканской Синьхайской революции 1911 г., 1-й президент Китайской Республики (с [1 января по 1 апреля 1912](#)). Автор учения о «трёх народных принципах» (национализм, народовластие, народное благоденствие). Выступал за союз Гоминьдана с КПК и СССР. В [1940](#) г. удостоен титула «отца нации».
23. *Хафизова Клара Шайсултановна* (1939 г.р.). Китаевед, д.и.н., профессор, директор Института казахской цивилизации и истории университета «Кайнар» (Казахстан).
24. *Гуревич Борис Павлович* (1919–2004). Историк, д.и.н. (1971), профессор, сотрудник Ин-та востоковедения АН СССР. Труды по истории межд. отн. в Центральной Азии XVIII–XIX веков, истории востоковедения, истории России, Казахстана и Джунгарского ханства.
25. *Султанов Турсун Икрамович* (1940 г.р.). Востоковед, д.и.н. (1988), профессор. Окончил каф. истории стран Ближнего и Среднего Востока при востфаке ЛГУ (1967). Сотрудник ЛО ИВ АН СССР (1974–1997). Преподаватель востфака СПбГУ (с 1996). Изучал турецкий, персидский, чагатайский, английский языки.
26. *Гишин Владимир Владимирович* (1987 г.р.). Китаевед, к.и.н. (2015). Сотрудник Отдела истории Востока ИВ РАН, Института монголоведения, буддологии и тибетологии СО РАН.
27. *Васильев Дмитрий Дмитриевич* (1946–2021). Востоковед, тюрколог, к.и.н. (1979). Окончил ИВЯ при МГУ (1971). Зав. отд. истории Востока ИВ РАН (с 1996), профессор РГГУ, вице-президент Об-ва востоковедов РАН. Засл. деятель науки Республики Тыва, почётный действ. член Турецкого научного общества имени Ататюрка (с 2000).
28. *Настич Владимир Нилович* (1949 г.р.). Иранист, к.и.н. (1990). Сотрудник Института истории, археологии и этнографии АН КазССР (1973-1986). Сотрудник, зав. сектором Государственного музея искусства народов Востока (1987-1989), ИВ РАН (с 1989).
29. *Пищулина Клавдия Антоновна* (1934–2021). Востоковед, иранист к.и.н. (1979). Окончила ИВЯ МГУ (1957). Сотрудник ИИАЭ АН КазССР (с 1960). Автор исследований по истории Казахстана, в т.ч. истории казахской государственности позднего средневековья, истории Могулистана, Казахского ханства.
30. *Кляшторный Сергей Григорьевич* (1928–2014). Востоковед, д.и.н., профессор (1992). Окончил востфак ЛГУ (1950). Сотрудник ЛО ИВ АН СССР/Ран (с 1958). Преподаватель востфака ЛГУ/СПбГУ (с 1959). Специалист по древнетюркской рунической эпиграфике.
31. *Рябченко Николай Павлович* (1948 г.р.). Китаевед, к.и.н. (2000). Окончил востфак ДВГУ (1976). Сотрудник ИИАЭ НДВ ДВО РАН. Область исследований: история КНР и советско-китайских отношений.
32. *Институт восточных рукописей РАН* (ИВР РАН). С 1956 – Ленинградское отделение ИВ АН СССР (ЛО ИВАН). В 2007 переименован в ИВР РАН. Специализируется на комплексном изучении памятников письменности Востока, а также древней и средневековой истории стран Азии и Северной Африки. Официальный сайт: <http://www.orientalstudies.ru>
33. *Гафуров Бободжан Гафурович* (1908–1977). Советский государственный и партийный деятель, историк, 1-й секретарь ЦК КП Таджикистана (1946–1956), директор Института востоковедения АН СССР, д.и.н., академик АН СССР (1968). Герой Таджикистана (1997, посмертно).
34. *Юань-ши 元史*. Одна из 24-х официально признанных [официальных историй Китая](#), повествующая о монгольском правлении в эпоху [Юань](#).

35. *Воробьев Михаил Васильевич* (1922–1995). Востоковед, д.и.н. (1972). Окончил востфак ЛГУ (1950). Сотрудник ЛО Института археологии (1954–1965) и ЛО ИВ АН СССР (с 1965). Иссл-ль истории Японии, Кореи, а также чжурчжэней и государства Цзинь (115–1234).
36. *Школяр Сергей Александрович* (1931–2007). Китаевед, к.и.н. (1970). Окончил востфак ЛГУ (1954). Сотрудник ЛО ИВАН–ИВР РАН СПб (с 1955).
37. *Попова Ирина Фёдоровна* (1961 г.р.). Китаевед, д.и.н. (2000), профессор, [член-корреспондент РАН](#) (2019). Член [Совета по науке и образованию при Президенте РФ](#) (с 2020). Директор [ИВР РАН](#) в Санкт-Петербурге (с 2003). Окончила востфак ЛГУ (1983). Преподаватель востфака СПбГУ (с 1995).
38. *Скрынникова Татьяна Дмитриевна* (1948 г.р.). Монголовед, д.и.н. (1995), [профессор](#) (2002). Окончила востфак ЛГУ (1974). Сотрудник [ИМБТ СО РАН \(1974–2011\)](#); зав. отделом Центральной и Южной Азии [ИВР РАН СПб](#) (с 2011).
39. *Аникеева Светлана Михайловна*. Директор, издательская фирма «Восточная литература», д.ф.н.
40. *Меньшиков Лев Николаевич* (1926–2005). Китаевед, переводчик, историк и литературовед. Доктор филологических наук (1976), профессор (1991). Сотрудник ЛО ИВ АН СССР (с 1955). Окончил востфак ЛГУ (1952). Специалист по кит. драме, издатель и интерпретатор традиционных кит. текстов (в т.ч. рукописей из Дуньхуанского фонда и коллекции Хара-Хото). Почётный член Дуньхуанской академии КНР (1999).
41. *Вэньянь 文 言* – классический письменный язык, использовавшийся в Китае в основном до начала XX в. в литературных произведениях, научных публикациях, официальных документах и для деловой переписки.
42. *Сыроежкин Константин Львович* (1956 г.р.). Казахстанский политолог, востоковед, синолог. Д.п.н. (1995), профессор, академик Академии политической науки Республики Казахстан. Окончил Высшую школу КГБ СССР им. Ф.Э. Дзержинского (Москва, 1981), по программе с изучением кит. языка.
43. *Моисеев Владимир Анисимович* (1948–2007). Историк, [востоковед](#), д.и.н., профессор Алтайского госуниверситета.
44. *Игорь де Рахевильц (Igor de Rachewiltz)*, 1929–2016). Австралийский историк и филолог, специализировался на монголоведении. Имел докторскую степень (1961) по истории Китая.
45. *Марко Поло (Marco Polo)*, 1254–1324). [Венецианский купец](#) и путешественник. Описал историю своего путешествия по Азии в знаменитой «[Книге о разнообразии мира](#)» или «Книге Марко Поло». Эта книга служит ценным источником сведений по географии, этнографии, истории Армении, Ирана, Китая, Казахстана, Монголии, Индии, Индонезии и других стран в средние века.
46. *Аликберов Аликбер Калабекович* (1964 г.р.). Востоковед, историк, исламовед, д.и.н. (2020). Сотрудник (с 1993), директор Института востоковедения РАН (с 2020). Член Научного совета РАН по комплексным проблемам этничности и межнациональных отношений и Научного совета по комплексным проблемам востоковедения. Окончил истфак ДаГУ (1986).
47. *Сыздыкова Жибек Сапарбековна* (1961 г.р.). Востоковед, д.и.н. (1998). Профессор (2000). Окончила Карагандинский госуд. университет им. Е.А. Букетова (1986). Профессор кафедры истории стран Ближнего и Среднего Востока (2001–2010), завкафедрой стран Центральной Азии и Кавказа (с 2010) ИСАА [МГУ](#).
48. *Илья Владимирович Зайцев* (1973 г.р.). Российский историк-востоковед, д.и.н, и.о. директора ИНИОН РАН (2016–2018). Профессор РАН (2018). Зам. директора Государственного Музея Востока (с 2018).

49. *Путятин Евфимий Васильевич (1803–1883)*. Граф, адмирал, гос. деятель, дипломат, мореплаватель, почетный член Петербургской АН (1856/57). В 1855 г. подписал первый [договор о дружбе и торговле с Японией](#). В 1858 г. в [Тяньцзине](#) первым из представителей европейских держав заключил торговый договор с Китаем.
50. *Непомнин Олег Ефимович (1935–2020)*. Китаевед, д.и.н. (1968), профессор. Специалист в области истории и экономики Китая. Окончил ИВЯ при МГУ (1958). Сотрудник Института китаеведения (1958–1962) и ИВ АН СССР (с 1962).
51. *Боққанін Алексей Анатольевич (1935–2014)*. Китаевед, д.и.н. (1985), профессор. Окончил ИВЯ при МГУ (1958). Сотрудник Института китаеведения (1958–1962) и ИВ АН СССР (с 1962). Завотделом Китая ИВ РАН (1990–2011).
52. *Чудодеев Юрий Владимирович (1931 г.р.)*. Китаевед, к.и.н. (1965). Специалист по новой и новейшей истории Китая. Окончил истфак МГУ (1954). Сотрудник [ИВ АН СССР](#) (с 1962). Стажёр [Пекинского университета](#) (1964) и университета Фудань (Шанхай, 1985–1986). Зав. научно-изд. отд. ИВ РАН (1996–2007).
53. *Кобзев Артём Игоревич (1953 г.р.)*. Китаевед, д.филос.н. (1989), профессор (1999), спец. в обл. истории кит. философии, науки и культуры, сравнительной культурологии. Окончил филфак МГУ (1975). Сотрудник ИВ РАН (с 1978), зав. отделом Китая ИВ РАН (с 2011). Лауреат Государственной премии РФ (2010) за достижения в развитии китаеведения и подготовку 6-томной энциклопедии «Духовная культура Китая». Научный редактор сайта synologia.ru.
54. *Наумкин Виталий Вячеславович (1945 г.р.)*. Востоковед, исламовед, политолог, д.и.н. (1981), профессор (1988), член-корреспондент РАН (2011) академик РАН (2016). Директор ИВ РАН (2009–2015), научный руководитель ИВ РАН (с 2015). Президент Общества востоковедов России (с 2010). Член научного совета, вице-президент РСДМ (с 2011). Лауреат гос. премии РФ (2019). Кавалер ордена Александра Невского (2020)
55. *Крадин Николай Николаевич (1962 г.р.)*. Историк, археолог, кочевниковед, д.и.н. (1999), профессор (2001), членкор РАН (2011). Сотрудник Института истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока ДВО РАН, Владивосток (с 1985). Заведующий Центром политической антропологии.
56. *Бураев Дмитрий Игнатъевич (1958 г.р.)*. Востоковед-тибетолог, д.и.н. (2001), профессор. Окончил ЛГУ (1980). Сотрудник института общ. наук СО РАН (1980–1993), работал в БМЦ, преподаватель Бурятского ГУ (с 1993).
57. *Дьяконов Игорь Михайлович (1914–1999)*. [Востоковед](#), д.и.н. (1960). Специалист по древним письменностям, истории Древнего Востока. Сотрудник Эрмитажа (1937–1959), ЛО ИВ АН СССР (с 1954).
58. *Курас Леонид Владимирович (1951 г.р.)*. Востоковед, д.и.н. (1995), профессор, гл.н.с. Отдела истории и культуры Центральной Азии ИМБТ СО РАН. Академик Российской академии социальных наук, член Союза журналистов (с 1991).
59. *Базаров Борис Ванданович (1960 г.р.)* Востоковед, д.и.н. (1995), [профессор, член-корреспондент РАН](#) (с 2003), [академик РАН](#) (2016), директор [ИМБТ](#) (с 1997), науч. рук-ль БНЦ СО РАН, Президент общества востоковедов [РАН](#) (с 2006). Засл. деятель науки Республики Бурятия (1998).
60. *Чвырь Людмила Анатольевна (1944 г.р.)*. Этнограф, д.и.н. (1993). Окончила истфак МГУ (1967). Сотрудник ИВРАН (с 1972). Член Учёного совета ИВ РАН; член эксп. советов РГНФ и РФФИ (с 1994), член Эксп. совета ВАК по ист. наукам (1994–2010).
61. *Рябинин Алексей Леонидович (1950 г.р.)*. Востоковед, референт-переводчик, д.и.н. (1991), профессор. Сотрудник ИВ РАН (с 1973), НИУ ВШЭ (с 2004), ГАУГН.
62. *Коргун Виктор Григорьевич (1940–2014)*. Востоковед-афганист, д.и.н. (2000). Окончил ИВЯ при МГУ (1968). Научный сотрудник ИВ РАН (с 1975), завсектором Афганистана (с 2001). Профессор в ИСАА при МГУ (с 2001), ВУ МО РФ (с 2001), МГИМО (с 2009).

63. Горелик Михаил Викторович (1946–2015). Искусствовед, востоковед, исследователь истории оружия. Кандидат искусствоведения. Научный сотрудник [ИВ РАН](#) (с 1973), академик Академии художеств [Республики Казахстан](#).
64. Романов Константин Николаевич (1827–1892). Великий князь, Генерал-адмирал, морской министр (1853-1881), второй сын императора Николая I, деятель эпохи Великих реформ императора Александра II, председатель Русского географического общества, председатель Государственного совета.
65. Горчаков Александр Михайлович (1798–1883). Светлейший князь, глава русского внешнеполитического ведомства при Александре II, последний канцлер Российской империи (с 1867).
66. Тяньцзинский договор – российско-китайский договор (Тяньцзиньский трактат). Подписан [13 июня](#) 1858 г. в китайском г. Тяньцзинь. Со стороны России подписан вице-адмиралом [Е.В. Путятиным](#), со стороны Китая – уполномоченными богдыхана Гуйлянем и Хуашаном.
67. Мясников Владимир Степанович (1931 г.р.). Востоковед, китаевед, Академик РАН (1997), д.и.н. (1978), профессор (1982). Спец. по ист. рос.-кит. отн., ист. внеш. полит., историч. биографии. Советник РАН (с 2003). Предс. редколлегии книж. серии «Научное наследие» РАН. Зам. пред. Об-ва рос.-кит. дружбы. Награжден медалями СССР и орденом Дружбы (1999).
68. Питер Бенджамин Голден ((англ. Peter Benjamin Golden, 1941 г.р.). Американский историк-тюрколог, исламовед, исследователь Хазарии, Вост. Европы. Почёт. профессор Рутгерского университета, науч. руководитель Центра ближневосточных исследований (Нью-Брансуик).
69. Кара Дьёрдь (Kara György, 1935 г.р.). Монголист, тунгусо-маньчжурист и тюрколог, д.ф.н. (1975, Ленинград). Профессор (1978), академик Венгерской АН (2001). Окончил филос. Фак-тет Унив-та им. Лоранда Этвёша (1958, Будапешт) по специальности «востоковедение».
70. Иштван Конгур (Коньр) Мандоки (1944–1992). Венгерский учёный, тюрколог, д.ф.н. (1981), профессор. Основоположник европейского кыпчаковедения, автор уникальных трудов по истории, культуре и языку тюркских народов. Казахи называли его «Коньр». Полиглот. Владел более тридцатью языками.

УДК 323.111

ҚАЗАҚСТАН ШЕҢБЕРІНДЕГІ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

*Кабдесов К.Т.,
Кенжегали Сагадиев атындағы Халықаралық
Бизнес Университеті,
Алматы, Қазақстан
kabdesov.k@uib.kz*

Аңдатпа

Мультикультурализм тұжырымдамасы ХХ ғасырда батыс елдерінде құрылды, себебі елдер қоғам ішінде туындаған жаңа проблемаларға тап болды: этникалық қақтығыстар, көші-қон ағындары, тілдік кедергілер және т.б. Канадалық жағдайды осындай саясатты жүзеге асырудың белгілі мысалдарының бірі ретінде қарастыруға болады. Алайда Еуропа елдері бұл саясат сәтсіз аяқталды деп мәлімдеді. Тұжырымдама ғалымдар арасында кеңінен талқыланды. Батыс үлгісі

негізінен көші-қон проблемаларымен байланысты болғанымен, этникалық және мәдени әртүрлілігі бар басқа елдердің босқындар дағдарысына қатысы жоқ өзіндік тәжірибесі бар. Соның бір мысалы – Қазақстан. Қазақстан мультикультурализм саясатын ресми мемлекеттік деңгейде жүргізбегенімен, қазақстандық ақиқат тұжырымдама сипаттамасына сәйкес келеді. Осылайша, бұл қазақстандық тәжірибесіне қатысты жаңа ойлар мен пікірталастарға әкеледі.

Түйінді сөздер: мультикультурализм, саяси философия, полиэтникалық, Қазақстан

КОНЦЕПЦИЯ «МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА» В РАМКАХ КАЗАХСТАНА

*Кабдесов К.Т.,
Университет Международного Бизнеса
им. Кенжегали Сагадиева,
Алматы, Казахстан
kabdesov.k@uib.kz*

Абстракт

Концепция мультикультурализма была создана в XX веке в западных странах, поскольку странам пришлось столкнуться с новыми проблемами, возникшими внутри общества: этническими столкновениями, миграционными потоками, языковыми барьерами и т.д. Канадский случай можно рассматривать как один из известных примеров реализации такой политики. Однако европейские страны заявили, что эта политика потерпела неудачу. Концепция широко обсуждалась среди ученых, независимо от того, были ли результаты реализации такой политики естественным следствием или результатом игнорирования проблем. В то время как западный пример в основном связан с миграционными проблемами, другие страны с этническим и культурным разнообразием имеют свой собственный особый опыт, который не связан с кризисом беженцев. Одним из примеров является Казахстан. Хотя Казахстан не проводил политику мультикультурализма на официальном государственном уровне, казахстанская действительность соответствует критериям концепции. Таким образом, это приводит к новым мыслям и дискуссиям в отношении казахстанского подхода.

Ключевые слова: мультикультурализм, политическая философия, полиэтничность, Казахстан

THE CONCEPT OF “MULTICULTURALISM” IN THE FRAMEWORK OF KAZAKHSTAN

*K.T. Kabdesov,
Lecturer,
Kenzhegali Sagadiyev University of
International Business,
kabdesov.k@uib.kz*

Abstract

Multiculturalism concept was created in XX century in Western countries, as countries had to deal with new problems occurred within society: ethnical clashes, migration flows, language barriers etc. Canadian case can be regarded as one of the famous examples of implementing such policy. However, European countries claimed that this policy was failed. The concept was widely debated among academics, whether the outcomes of implementing such policy were natural effect or due to the ignoring of problems. While Western example is mostly associated with migration problems, other countries with ethnical and cultural diversity have their own distinct experience, that is not connected with refugee crisis. The one of the examples is Kazakhstan. Although Kazakhstan did not implement the multiculturalism policy at the official state, the Kazakhstani reality meets the criteria of the concept. Therefore, it leads to new thoughts and debates towards Kazakhstani approach.

Keywords: multiculturalism, political philosophy, polyethnicity, Kazakhstan

Introduction

According to Clayton [1] multiculturalism refers to the existence of difference and uneven power relations among populations in terms of racial, ethnic, religious, geographical distinctions and other cultural

markers that deviate from dominant, often racialized, “norms.”

Living in a diverse cultural and ethnical environment nowadays is a norm. Such processes as globalization, world migration, travel, politics etc. had a huge impact on the understanding of the process of living in diverse society. Nowadays with increased migration flows, several countries experience crisis and struggle to deal with local outrage towards migrants. This is a case of last European Union’s migration crisis occurred in 2015. According to Barlai M. et al., in 2015 itself they accepted more than 1 million migrants from Middle East and Africa. These actions caused local protests regarding accepting migrants and providing social assistance to them. Previously, prominent European leaders publicly claimed that multiculturalism policy conducted by European countries was failed. That was explained by unwillingness of refugees to assimilate with local community. However, after this refugee crisis occurred EU countries had to deal with the migration flows. They implemented their own state policies. With the outrages among people with these problems, several debates around the understanding of “multiculturalism” concept among academics appeared.

In 1960s Canada and the US also experienced problems within different cultural representatives. In Canada the issue was that there were English speaking and French speaking citizens, therefore Canadian government implemented new language policy. The Canadian case is one the most popular examples of multiculturalism policies. In addition to the Canadian experience, it is important to consider the case if the USA. In USA with a huge population of European migrants and diverse racial and ethnical backgrounds, the concepts of “melting pot” and “salad bowl” were largely proclaimed. Basically, these terms mean that their community looks like a “melting pot” or “salad bowl”, where different ingredients can be described as different ethnical and cultural representatives, whereas they keep their own uniqueness.

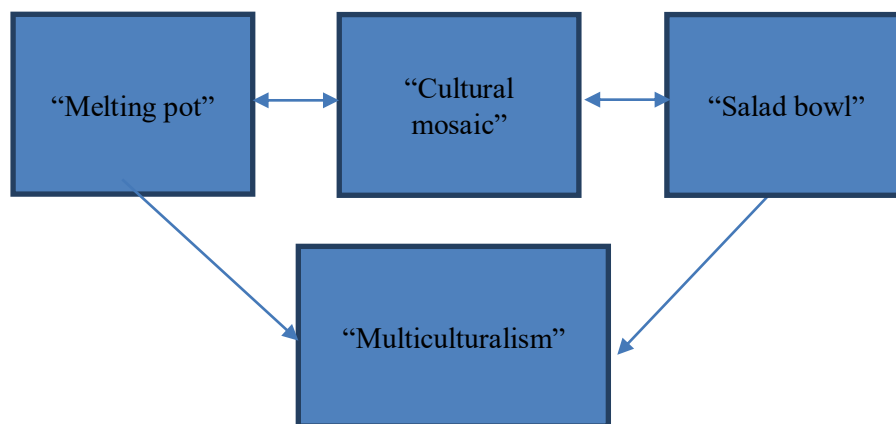

Figure 1. The conceptual framework

However, can we describe Kazakhstan, where almost 140 ethnics coexist together, as the case of the multicultural society? Based on the definition considered in this paper, one can consider Kazakhstan as a multicultural country. Besides diverse ethnical representatives, there are also different religious representatives, wide range of languages and social and cultural groups and identities. Nevertheless, in Kazakhstani political discourse this term is not used widely, using “polyethnic” term instead. Probably because the concept of “multiculturalism” is associated with Western society, the term is not accepted in Kazakhstan.

Literature review

During XX century for most cases debates and thoughts about multiculturalism mostly was regarded through political philosophy. During 70s and 80s this concept gained huge support mostly in Western countries, especially in Canada. However, during 90s a backlash towards it can be traced. As Vasta [3] and Entzinger [4] claimed, Netherlands was one of the first countries making experiments with the implementation of multiculturalism policy. Although, at the beginning of XXI century, the country switched towards “civic integration” policy, that can be described as assimilation process. After the Dutch attempt of adopting this policy, other European countries seemed to follow this trend. Germany, Austria and the UK they altered their policies towards “civic assimilation” approach. These alterations and switching from multiculturalism were explained by several “ills” of the concept, that were the central topic of debates among European academics and politicians [5]:

- the residential ghettoisation and social isolation of immigrants;
- increased stereotyping, and hence prejudice and discrimination, between ethnic groups;
- political radicalism, particularly amongst Muslim youths;
- the perpetuation of illiberal practices amongst immigrant groups, often involving restricting the rights and liberties of girls and women.

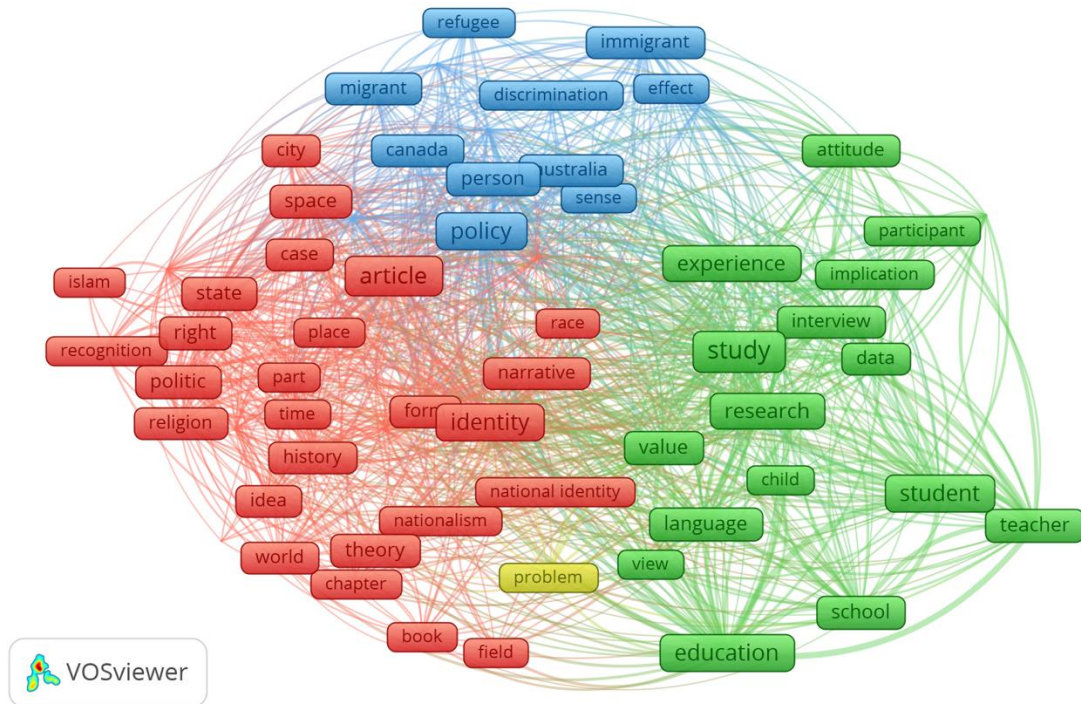

Figure 2. The content analysis of bibliometric files taken via Scopus database for past 10 years

Despite these critics of multiculturalism policy, European politicians believed that these consequences might have been natural that society could be divided into separate ethnical groups with its own space, being disconnected from central city/regional life. Within the European approach it is mostly considered through immigration, especially Muslim community perspective. The locals' outrages are associated with unwillingness of refugees to learn the language of accepting country, to assimilate with local social environment, to be involved in labor. Most of refugees tended to create own social groups, to be separate from locals. These factors led to the negative reaction from residents.

These events had impact on the further discussions and debates. It also influenced on the rise of far-right movements in Europe, and in current state they seem to receive support from people. Therefore, the political debates among politicians and academic community can be comprehended through liberal left and far right wings.

Since European leaders in 2000s claimed the fall of multiculturalism, some of academics claimed that we entered in "post-multiculturalism" era, explaining it as the retreat from failures, as the rhetoric in the sphere of migrants' adaptation and assimilation is shaped by that [6, 7]. Moreover, some of conservatives said, that multiculturalism contributed to the social breakdown in Europe and rise of terrorism threat.

One of the indicators of switching to post-multiculturalism era is the focus on gender issues, notably gender inequalities in minority cultural groups [8]. The debates underlined the problems among migrant communities (mostly Muslim): the treatment of young girls, forced arranged marriages etc. Next indicator of switching is the shift from ethnicity to cultural aspect. Since the terrorism acts rose after 9/11 events in the USA, the growth of worldwide islamization was mainly regarded as a threat for Western countries and people associated with the religion were usually stereotyped and biased. The rise of anti-islamist ambiance in Europe led to the tightening of laws towards Muslim communities. The ban of constructing minarets and mosques, the ban to wear hijab etc.

Discussion

Concerning Kazakhstani case, Kazakhstan's path and ethnical/cultural diversity is explained through historical approach, and it is different from the cases of Western countries. The common Soviet past, deportation, language policy, all these factors led to create our own vision of understanding the reality of these diverse representation. The deportation of Caucasian, Korean, German, Polish and other nationalities was conducted during the Stalin regime. Common past, communicating in one language, experiencing the same event within one country had shaped people's tolerance to each other.

Comparing with Western countries, where under the pressure of occurred migration flows, and the clash of cultures and mentalities, Kazakhstani experience seems to be more homogenic. Kazakhstan adopted unique language policy, in which Russian is considered as the language of intercultural communication. Therefore, among ethnicities there is almost no communication problem. Moreover, Kazakhstan at the state level established Assembly of People of Kazakhstan that was created in 1995. The idea of creation was announced by the President of Kazakhstan in 1992 at the first Forum of People of Kazakhstan. Activities of the Assembly of People of Kazakhstan is aimed at implementation of the state national policy, ensuring socio-political stability in the country and improving the efficiency of cooperation between state institutions and civil society in the sphere of interethnic relations [9]. Besides this fact, most of the Kazakhstan's population profess Islam, and it creates common sense of self-identification among ethnicities.

As it was mentioned in this paper, in the political discourse and mass media, the term "multiculturalism" is not widely used, due to the association with liberal Western countries. "Polyethnic" or "multinational" terms are used instead. However, Kazakhstan can use the term "multicultural", as we meet the criteria of the concept. The non-use of this term can be also explained due to absence of wide debates among academic community and politicians, as they set the agenda in the society.

The case of Russia resembles the case of Kazakhstan. Russian government does not officially set the multiculturalism policy, although they have diverse ethnical representation. Probably, due to the same attitude towards liberal West. Nevertheless, according to studies among population the attitude regarding the ideology of multiculturalism is supported by population [10]. If the Kazakhstan foreign policy turns towards Western countries, the usage of the "multiculturalism" might be expected, as it might positively impact on country's image. Nevertheless, the effectiveness of implementing such policy and the current state of "multiculturalism" are the questions that are opened for debates.

Conclusion

Multiculturalism as the concept was created as the response to increasing diverse world. After its first implementation, several countries experienced negative outcomes and switched to "civic integration" policy. The Western countries after the fall of multiculturalism policy entered post-multicultural era. Such switch is associated with the focus on gender inequalities in cultural minorities and shift from ethnical level to cultural level. While Europe is experiencing the "clash of civilizations", Kazakhstani experience seems to be unique case of multicultural society. In case if Kazakhstan at official level implemented such policy, it would shape and create new understanding and approach towards "multiculturalism" concept, as Western understanding is mostly associated with migration, islamization and assimilation problems.

References

1. Kobayashi A. International Encyclopedia of Human Geography (Second edition). – Elsevier, 2020.
2. Barlai M. et al. (ed.). The Migrant Crisis: European perspectives and national discourses. – LIT Verlag Münster, 2017. – T. 13.
3. Vasta E. From ethnic minorities to ethnic majority policy: Multiculturalism and the shift to assimilationism in the Netherlands //Ethnic and racial studies. – 2007. – T. 30. – №. 5. – С. 713-740.
4. Entzinger H. The parallel decline of multiculturalism and the welfare state in the Netherlands //Multiculturalism and the welfare state: Recognition and redistribution in contemporary democracies. – 2006. – С. 177-201.
5. Hansen R. Diversity, integration and the turn from multiculturalism in the United Kingdom //Belonging. – 2007. – С. 351-386.
6. Kymlicka W. The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse societies //International social science journal. – 2010. – T. 61. – №. 199. – С. 97-112.

7. Vertovec S. Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity //International social science journal. – 2010. – Т. 61. – №. 199. – С. 83-95.
8. Gozdecka D. A., Ercan S. A., Kmak M. From multiculturalism to post-multiculturalism: Trends and paradoxes //Journal of Sociology. – 2014. – Т. 50. – №. 1. – С. 51-64.
9. Assembly of People of Kazakhstan [Electronic source]. – <https://assembly.kz/en/ank/obshchaya-informatsiya/deyatelnost/> (retrieved from: 20.12.2021).
10. Galyapina Victoria N., Lebedeva Nadezhda M. Is multiculturalism in Russia possible? Intercultural relations in North Ossetia-Alania // Psychology in Russia. 2016. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/is-multiculturalism-in-russia-possible-intercultural-relations-in-north-ossetia-alania> (retrieved from: 15.01.2022).

ГРНТИ161.1:005.44

Книга как символ духовного наследия Казахстана.

*Каирбекова Алима Гафуовна, д.ф.н., доцент,
заведующий кафедрой СГД
КНК им. Курмангазы*

Аннотация

Зарождение или распространение письменности и книги на конкретной этнической почве связаны с включением народа в систему определенных государственных отношений, требующей более сложной регламентации административной и хозяйственной деятельности. По мнению Ю. Лотмана, нестабильность исторических условий, динамизм и потребность в разнообразных семиотических переводах, возникающая при частых и длительных контактах с иноэтнической средой делает письменность необходимой. Разноязычные, разноплеменные, политеистические народы и этнические группы на территории Великой степи смогли сплотиться в единые государственные образования во многом благодаря великим мировым религиям, входившим в мир со своей письменностью.

Ключевые слова: письменность, этника, народное, государственное отношение, историзм, динамизм, семиотика, единство, сплоченность.

Кітап Қазақстанның рухани мұрасының символы ретінде.

*Қайырбекова Алима Гафурова, ф.ғ. д., доцент,
ӘГП кафедрасының меңгерушісі
Құрмангазы атындағы ҚазҰК*

Аңдатпа

Жазу мен кітаптың белгілі бір этникалық негізде пайда болуы немесе таралуы адамдардың әкімшілік және экономикалық қызметті неғұрлым күрделі реттеуді қажет ететін белгілі бір мемлекеттік қатынастар жүйесіне қосылуымен байланысты. Ю.Лотманның пікірінше, тарихи жағдайлардың тұрақсыздығы, динамизм және шетелдік ортамен жиі және ұзақ байланыста болатын әртүрлі семиотикалық аудармаларға қажеттілік жазуды қажет етеді. Ұлы дала аумағындағы көп тілді, көп тайпалы, политеистік халықтар мен этникалық топтар өздерінің жазбаларымен әлемге енген Ұлы әлемдік діндердің арқасында біртұтас мемлекеттік құрылымдарға біріктірілді.

Тірек сөздер: жазба, этника, халықтық, мемлекеттік қатынас, тарихилық, динамизм, семиотикалық, біртұтас, бірігу.

The book as a symbol of the spiritual heritage of Kazakhstan.

*Kairbekova Alima Gafurova, Ph.D., Associate Professor,
Head of the SRS Department
KNK im. Kurmangazy*

Annotation

The origin or dissemination of writing and books on a specific ethnic basis is associated with the inclusion of the people in the system of certain state relations, which requires more complex regulation of administrative and economic activities. According to Yu . The instability of historical conditions, dynamism and the need for a variety of semiotic translations arising from frequent and prolonged contacts with a non-ethnic environment makes writing necessary. Multilingual, diverse, polytheistic peoples and ethnic groups on the territory of the Great Steppe were able to unite into unified state formations largely thanks to the great world religions that entered the world with their own writing.

Keywords: writing, ethnicity, national, state attitude, historicism, dynamism, semiotics, unity, cohesion.

Культурное наследие, духовные традиции и обычаи народов мира, их языки, история зафиксировала в книжных памятниках, являющихся основной частью коллективной памяти. Благодаря этому наследию, мы сегодня можем изучать всю многогранную многовековую историю развития мировой цивилизации, использовать приобретенный опыт всего человечества. Не случайно одним из важнейших решений правительства независимого Казахстана стала реализация программы «Культурное наследие», в котором книга занимает особое место. Как отметил Президент РК Н. Назарбаев: «Книга - в своем первоначальном высоком и единственном, священном и одухотворенном значении - является всесильным оружием человека в защите культуры и духовности. Книга несет человечеству знания и просвещение. Книга хранит в себе тайны бытия рода человеческого. Книга - плод человеческой мысли, наделенный дыханием времени и пространства. Книге человечество доверило свои священные прозрения, открытия души. Только книга может научить как двигаться вперед, как избежать катаклизмов и как взбираться на вершины человечности. Книга - самый терпеливый учитель. И только книга может научить нас безошибочно распознавать добро и зло, истину и ложь. Для человека мыслящего нет ничего дороже книги!» [1, стр.10-11].

Зарождение или распространение письменности и книги на конкретной этнической почве связаны с включением народа в систему определенных государственных отношений, требующей более сложной регламентации административной и хозяйственной деятельности. По мнению Ю. Лотмана, нестабильность исторических условий, динамизм и потребность в разнообразных семиотических переводах, возникающая при частых и длительных контактах с иноэтнической средой делает письменность необходимой. Разноязычные, разноплеменные, политеистические народы и этнические группы на территории Великой степи смогли сплотиться в единые государственные образования во многом благодаря великим мировым религиям, входившим в мир со своей письменностью. Исследование древних рунических надписей показало, что тюркские народы уже в раннем средневековье обладали письменной культурой. Тем самым, были отвергнуты представления о неразвитости и отсталости древних тюркоязычных обществ.

С принятием ислама на территории Казахстана начинают распространяться арабский и персидский языки, письменность на арабском алфавите. Знаменитые памятники тюркской литературы этого периода: На территории Великой степи существовали, сменяя друг друга, тюркская, арабская, татарская, русская и собственно казахская книга.

Основой традиционной казахской культуры был Текст как устное народное творчество. Вместе с устными преданиями, передавались из поколения в поколение родословные - шежире. Называя поименно всех предков в каждом роду, а место рода в союзе племен, казахи особым почетом окружали тех, кто оставил след в народной памяти, чаще батыров и поэтов, образы которых формировали у молодежи такие нравственные ценности как героизм, преданность, честь. В памяти народа сохранились имена акынов, сказителей, певцов, импровизаторов, композиторов, передававших из поколения в поколение поэтическую историю народа. Получили развитие и традиционные жанры: народные песни, поговорки и пословицы, складывается жанр бытовой, волшебной сказки и сказки о животных с классическими типами героев, в которых нашла свое яркое выражение удивительная наблюдательность и острота народного ума, способность народа на основе своего собственного опыта и наблюдений создавать многообразные и богатые по своему содержанию образы.

Во второй половине XVI - начале XX вв. начинается русская промышленная и земледельческая колонизация Степи, длительный процесс присоединения к России казахских территорий. Проводником государственных интересов становится официальная религия России - христианство, вместе с ним приходят русская письменность и русская книжная культура. Одновременно с христианством в XVII в. усиливается влияние ислама. Территория вновь оказывается на уникальном скрещении религий и культур, глубинное влияние и взаимодействие которых еще недостаточно изучено. Письменность и книга вновь входят в жизнь подавляющего большинства казахского народа, как бы переходя на новый этап.

В середине XIX в. татарская книга, преимущественно религиозного содержания, становится объектом купли-продажи в городах Казахстана и Средней Азии. Исследователи склоняются к мнению, что татарская книга находилась под неотрывным жестким контролем власти и христианских миссионеров, стремившихся создать ей конкуренцию. Все казахские поэты-жырау, би, акыны, салы и серэ имели мусульманское образование, и, кроме того, познания в суфизме.

Однако, огромные и малонаселенные территории, отсутствие вплоть до середины 90-х гг. XIX в. железных дорог и других надежных средств сообщения, отдаленность друг от друга очагов культуры, малочисленность образованных, читающих, просто грамотных людей тормозили проникновение книжной культуры в народную среду. Царское самодержавие вовсе не было озабочено поднятием благосостояния казахского народа, улучшением его быта и достижением им общественного прогресса, а преследовало свои колониальные интересы, стремясь утвердить свой политический престиж на Востоке. Поэтому подавляющая часть коренного населения оставалась неграмотной и бескнижной, продолжая жить категориями докнижной культуры (фольклор, устная передача информации, непосредственное слово носителя религиозного культа и т.д.). И все же нельзя не отметить тот факт, что с вхождением в состав Российского государства началось приобщение казахского народа к русской, а через них и европейской книжной цивилизации. Русская книга, именно в этот исторический период оказала действенное влияние на пробуждение стремления интегрироваться в мир с более высокой культурой и рост самосознания казахского народа, поддержанное представителями передовой части казахского общества.

XIX в. выдвинул первых национальных писателей, выдающихся казахских просветителей. Этнограф и педагог, Ы. Алтынсарин «первым в истории развития культурной жизни казахов предпринял попытку создать казахский алфавит на основе русской графики, подготовил ряд учебников на материалах русской литературы, особенно произведений Л.Н. Толстого и И.А. Крылова на казахском языке, для обучения казахских детей в младших классах» [2, с. 279]. Ш. Валиханов в своей статье «О мусульманстве в степи» с болью писал: «Наши предания, эпосы, юридические и судебные обычаи они (мусульмане) заклеили позорным именем войлочной книги (киргиз китап)» [3, с. 71].

Благодаря Абаю, поэтическая традиция казахов обогатилась целым комплексом образов, форм (сатира, лирика, откровения, пейзажная лирика, исповедь), сюжетов, идей из иных культур и традиций, что означало включение казахской культуры в мировую культуру и усвоение духовного опыта не только русского народа, но и других народов. «Слова назидания» («Гаклия») Абая стали нравственным завещанием для последующих поколений казахской молодежи: знание родного языка дает возможность открыть огромный мир - культуру своего народа, а знание чужого языка и культуры делает человека равноправным с этим народом.

Во второй половине XIX в. - начале XX в. научная жизнь казахского общества обогатилась творениями М.-С. К. Бабажанова, К. Халиди, М. Чорманова, Ш. Кудайбердиева и др.. В XIX в. началось зарождение казахской прессы: выходят в свет газета «Туркестан уалаяты», журнал «Айкап», газета «Казах», «Ак жол». Казахская печатная книга, издаваемая на рубеже XIX-XX вв. состояла из богатейшего поэтического творчества народов Востока, переведенного на казахский язык: произведения выдающихся поэтов средневековья: Фирдоуси, Низами, Джами, Рудаки, Навои, а также сюжеты из всемирно известного сборника арабских сказок «Тысяча и одна ночь». Переводы принадлежали Ж. Шайхисламову, К. Шахмарданулы, Ш. Жангирову, А. Карымсакову, А. Оразаеву, Ж. Бижигитову, М. Тыныштыкову, Е. Сарымбаеву (Нурбайулы), Сейд-Герее и другим поэтам.

Благодаря появлению национального книгоиздания вышли в свет десятки сочинений молодого поколения казахских писателей, продолживших демократические и просветительские традиции великого поэта Абая и пришедших в литературу на рубеже двух веков: С. Торайгыров, С. Кубеев, М. Сералин, С. Донентаев, М. Дулатов, М. Жумабаев, А. Байтурсунов, Ш. Кудайбердиев, А. Букейханов, Ж. Аймаутов, Г. Карашев, М. Калтаев, Ж. Темиралиев, Б. Ержанов, А. Маметов, М.-Ж. Копеев, Ж. Жанибеков и многие другие. «Для того чтобы сохранить свою самостоятельность, нам необходимо всеми силами и средствами стремиться к просвещению и общей культуре; для этого мы обязаны первым долгом заняться развитием литературы на родном языке. Мы никогда не должны забывать, что только народ, сумевший создать литературу на родном языке, имеет право на независимое существование» - напишет в своей программной статье А. Байтурсунов. Наличие собственной письменности, а затем и книги на национальном языке - важнейший культурообразующий фактор, признак зрелости народа, способного формулировать, определенным образом фиксировать, хранить, обогащать и передавать во времени и пространстве основополагающие духовные ценности, выработанные на протяжении веков. Приход Советской власти привел к огромным потерям в книжной культуре: связаны были они не только с уничтожением книг, но и с введением в 1929 году, латинского алфавита на смену арабскому, и постановлением СНК СССР от 10.11.1940 г. «О переводе казахского языка на русский алфавит». Все эти указания содержали и политическую подоплеку. Арабское письмо, турецкий вариант латиницы, русская кириллица - все это пережил казахский язык и его носитель - человек со своей национальной психологией, умонастроением, сознанием.

Обескровленная репрессиями 20-30-х годов, литература теперь воспевала только преимущества социалистического строя, новую жизнь народа, дружбу народов, новые общественные отношения, основанные на коммунистических идеалах. Тем не менее, конец 40-х - начало 50-х гг. стали временем интенсивного роста казахской советской литературы. Роман «Путь Абая» М. Ауэзова немало способствовал пробуждению и утверждению национального сознания. Развитие национальной казахской культуры 50-80-х годов представляется неоднозначным процессом. Вместе с несомненными успехами в области культуры, были заметны кризисные тенденции, вызванные национальной политикой СССР, в частности продолжалось усиление контроля над писателями и поэтами партийно-советской бюрократической машины. Продолжается процесс и постепенного сокращения сферы применения казахского языка. В 60-е-70-е годы русский язык стал основным языком

вуза и науки, началось сокращение количества школ с казахским языком обучения. Отсутствие учебников и книг на родном языке вынуждало казахскую молодежь получать образование на русском языке, что приводило к отходу от родного языка, от чтения национальной литературы, что позднее сказалось и в отношении к отечественной литературе.

С распадом СССР и образованием независимых государств, изменилась ситуация и в книжной культуре Казахстана. Из выстроенного в советское время и хорошо отлаженного механизма пропаганды книги и литературной культуры выпал ряд важнейших, скреплявших систему звеньев: исчезли специализированные учреждения, способствовавшие установлению взаимосвязей творцов и читающей публики; из-за высоких почтовых тарифов на пересылку книг распалась система «Книга-почтой», а вместе с ней и система межбиблиотечного абонемента, столь важная для регионального книжного сообщества. Сложилась диспропорциональная издательская география, когда 80% всей печатной продукции издается в Алматы и Астане, что поставило подавляющее большинство населения, особенно в отдаленных регионах, в неравное положение по сравнению со столичными жителями. С телеэкрана и из медийного пространства в целом практически ушли литературно-критические передачи; в газетах и журналах - книжные рецензии и обзоры, написанные профессиональными критиками. Доля продукции издательств России на казахстанском книжном рынке составляет от 65,0 до 90,0%, казахстанских издательств - от 10,0 до 35,0%.

Книжный бизнес является весьма прибыльной отраслью экономики. Общий объем только алматинского книжного рынка оценивается в 50-60 млн. долларов, это 40,0% от казахстанского рынка в целом. При сравнении с другими средствами массовой информации, книги оказываются единственными, относительно независимыми проводниками культуры, мнений и информации, поскольку их содержание не определяется каким-либо рекламодателем или спонсором, а производство, за исключением очень крупных проектов, требует относительно небольших капиталовложений. Такая независимость обуславливает чрезвычайное разнообразие видов и характера книг. Однако из нескольких миллионов экземпляров завезенных книг (по художественной тематике) около 60,0% принадлежит детективам и женским романам, не менее 17,0% занимает фантастика и т.д. Современная поэзия, классика современной прозы, книги лауреатов литературных премий мира, научные и культурологические издания, художественные альбомы и пр. привозятся в штучном количестве и внепланово, заинтересованному читателю практически невозможно найти необходимую литературу в книжных магазинах. Пробудившийся интерес к книге оказался невостребованным современной интеллигенцией: существует угроза вытеснения Интернетом книги из культурного пространства, подмена Книги информационным потоком беллетристики, не имеющей никакого отношения к подлинным достижениям культуры.

Однако наше время, являясь переходным периодом от книжной культуры, к электронной коммуникации, еще нуждается в книжной культуре, и поэтому хоронить ее преждевременно. В рамках Программы «Культурное наследие» были организованы научно-исследовательские экспедиции для изучения наследия выдающихся ученых, мыслителей прошлого, для выявления и приобретения рукописей раритетных изданий, книг и архивных материалов, имеющих историческое значение в культурном наследии казахского народа в архивах и библиотеках стран ближнего и дальнего зарубежья.

В условиях независимого государства важно усиление роли Книги в формировании духовности казахского народа. Внимательно вглядываясь в собственное культурное прошлое, составляющее нашу духовную опору, мы сможем сознательно ответить на вызовы времени. Прошлое доказывает особую непреходящую значимость книги как культуuroобразующего фактора в Казахстане.

Литература:

1. Н.Назарбаев. Книга – самый терпеливый учитель//Орхонские надписи.

- Кюль-Тегин. Бильге-каган. Тоньюкук. - Семей: МКА, 2001 - 256 с.
2.Сегизбаев О.А. История казахской философии. - Алматы: Ғылым, 2001 - 456 с.
3.Валиханов Ч. Избранные произведения/Вступ.статья А.Х. Маргулана. - Алма-Ата: Наука, 1986.- 413

*КАЗАХСКАЯ ФИЛОСОФИЯ ПРОСВЕЩЕНИЯ КАК ДЕЙСТВЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТ
ДОСТИЖЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ*

*Султанова Ф.М.,
Доцент КазНПУ им.Абая,
кандидат исторических наук,*

*Мукажанова А.Ж.,
Доцент КазНПУ им.Абая,
доктор политических наук,*

Аннотация

В развитии нашего государства философия образования всегда играла огромную роль. Философия всегда выступала источником новых идей в сфере образования. Это, прежде всего идеи, связанные с выявленными в философии методами познания, которые стали применяться в педагогике как основные в учебной деятельности. Различные философские представления об устройстве общества также привели к возникновению идей по поводу определения целей и содержания образования. Множество моделей образования от «свободного воспитания» до различных вариантов «лично-ориентированного образования» породила философская антропология. Другими словами, за любой новой идеей в области образования, реализация которой приводит к созданию новой модели, технологии образования, обнаруживаются философские учения, составляющие теоретическую основу педагогических исследований и педагогической практики.

*ТӘУЕЛСІЗДІККЕ ЖЕТКІЗУДІҢ ПӘРМЕНДІ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ҚАЗАҚ
АҒАРТУШЫЛЫҚ ФИЛОСОФИЯСЫ*

*Султанова Ф. М.,
Абай ат. ҚазҰПУ доценті.,
тарих ғылымдарының кандидаты,
Мұқажанова А. Ж.,
Абай ат. ҚазҰПУ доценті.,
саяси ғылымдарының докторы,*

Аңдатпа

Біздің мемлекетіміздің дамуында білім философиясы әрқашан үлкен рөл атқарды. Философия әрқашан білім беру саласындағы жаңа идеялардың қайнар көзі болды. Бұл, ең алдымен, философияда анықталған таным әдістеріне байланысты идеялар, олар педагогикада оқу іс-әрекетінің негізі ретінде қолданыла бастады. Қоғамның құрылымы туралы әртүрлі философиялық идеялар білім берудің мақсаттары мен мазмұнын анықтау идеяларының пайда болуына әкелді. Философиялық антропология "еркін тәрбиеден" "тұлғаға бағытталған білім берудің" әртүрлі нұсқаларына дейінгі білім берудің көптеген модельдерін тудырды. Басқаша айтқанда, білім беру саласындағы кез-келген жаңа идеяның артында педагогикалық зерттеулер мен педагогикалық практиканың теориялық негізін құрайтын философиялық ілімдер ашылады.

KAZAKH PHILOSOPHY OF ENLIGHTENMENT AS AN EFFECTIVE TOOL FOR ACHIEVING INDEPENDENCE

*Sultanova F.M.,
Associate Professor of Abai KazNPU,
Candidate of Historical Sciences,*

*Mukazhanova A.Zh., Associate
Professor of Abai KazNPU,
Doctor of Political Sciences,*

Annotation

The philosophy of education has always played a huge role in the development of our state. Philosophy has always been a source of new ideas in the field of education. These are, first of all, ideas related to the methods of cognition identified in philosophy, which have become used in pedagogy as the main ones in educational activities. Various philosophical ideas about the structure of society have also led to the emergence of ideas about the definition of the goals and content of education. Philosophical anthropology has generated many models of education from “free education” to various variants of “personality-oriented education”. In other words, behind any new idea in the field of education, the implementation of which leads to the creation of a new model, technology of education, philosophical doctrines are found that form the theoretical basis of pedagogical research and pedagogical practice.

Ағартушылық философиясы дегенде біз ұлтымыздың дамып қалыптасуындағы, ұлттық сананы жетілдірудегі ерекше орыны бар рухани құбылысты айтамыз. Қарандылықтан арылып, ұлтты өркениетке сүйреудің қозғаушы күші болған бұл құбылыс, қазақ зиялыларының ұлылығының әсерінен патшалық Ресей империясының езгісіндегі осы тарылған тар заманда халықтың болашағын ойлап, қиын-қыстау тарихи жағдайдың астарына ден қойып, мәніне үңіліп, жаңа жол тауып, жөнге сілтеуінде. Шоқан қазақтың болашағын еуропалық игіліктерді игеру мен, сөйтіп ғылым-білімін арттыруға қоғам өмірін демократиялық, саяси-құқықтық реформа жолымен өзгертуге мегзейді [1].

Ы. Алтынсарин халық болашағын оқып, білім алудың нақты практикалық жолдарымен байланыстырып, өзі мектеп ашып, орыс алфавиті негізінде қазақ әліппесін шығарып, оқулықтар жазып, халықтың сауатын көтеріп, орыс мәдениетін үйренуге шақырады [2].

Абай да халқына: еңсеңді көтер, көзіңді аш, еңбек ет, оқып білім ал, басқа халықтардан өнер білімге үйрен, жамандықтан без, жақсышықты бойыңа жина дейді. Жақсылықтың (яғни адамгершіліктің) өзі оқып-білгенде, сауатынды аш, надандықтан қаш, ақыл ой жинастыр, білімді-өнерлі бол, барлық жақсылықтың, байлықтың көзі сонда, малға да, жанға да бай, оған ақылы сай адам бол дейді Абай [3, 5 б.].

Сонымен елдің зиялы азаматтары байырғы қазақ ойшылдарының аңсаған мақсат-мұратын, олардың дүниетанымдық ұстамдарын, игілік деп тапқан байлықтарын ұғым-нанымдарын жоққа шығармай, сонымен бірге оларды жаңа тарихи жағдайда, мүлде заты басқа, табиғаты басқа бұрындар тысқары жатқан, әлдебір алып күштің ықпалына еріксіз түскен жағдайда, қайта қарап, тереңінен ойлап, соны қорытындылармен байытып, қазақ ой өркенін жаңа да биік сатыға көтеріп береді. Бұрын кең байтақ, көшіп-қонып, өзімен-өзі болып жатқан ел Ресейдің әсері мен бүкіл дүниежүзілік саяси-экономикалық, мәдени-өркениеттік процесстің ықпалына енеді, сол

бір дүлей ағымның екпінімен үлкен бір жартас іспеттес болып тұтасқан, тұйықталған қазақ даласы, қазақтың болмыс-бітімі, қоғамы өмірі, салт-санасы, . ой желісі, мінез-құлқы, екшелене түсіп, дүниежүзілік товар айналымының от-жалынының лебін сезіне бастайды. Қазақ даласы оянып, қимылдап, қозғалысқа келеді, қоғамдық өмірде әртүрлі өзгерістер басталады. Сол өзгерістерді алғаш сезген, соған сай ой кешкен, халықтың осы аумалы-төкпелі, алымды-ағымды кездегі тіршілігін, болашағын ойластырған зиялылары қайткенде қазақ баласы заманына сай болмақ, соған сай қоғам құрмақ, сол заманның жай ғана серігі ғана болып қана қоймай, оны жасаушы, білгір де, іскер, санасы мен еркі күшті тұлғалы азаматы, серкесі болуын армандайды, соның жолын ой жүгіртіп іздестіреді. Бұл жолды оқу, білім алу, халықты ағарту, мәдениетін жан-жақты арттыру деп ұғынады, соны уағыздайды жүзеге асыру жолдары мен тәсілдерін көрсетеді. Жаңа заман лебіне құлақ түр, соны сезін, соған сай бол, сайын даланың бал бесігінде тербетіліп ұйықтай берме, тебірен, оқы-біл, ұмтыл, алға бас, ойың мен ісің бір жерден шығатын маман бол, кертартпа мінез бен бос ойын-күлкіден аман бол, адал бол, дүние жүзінің мәдениетін, білімін меңгерген, дүниенің тетігін игерген адам бол деп айтудан талмайды халықтың зиялылары.

Абайдың шығармаларында осы ойлар әсіресе толық, әсіресе бүкпесіз айқын, әсіресе әдемі де әсем айтылған. Абайдың дүниеге деген көзқарасын, дүниетанымын қазақ ойының даму шыңы дейтініміз оны данышпан хакім дейтініміз ол - өз шығармаларында замана ағымын терең түсінуі, дүниенің тылсым сырына үндес болуы, соның өз лүпіліне, дабылына сай мақаммен ойлауы, дәл басып жырлауы сол арқылы, қазақтың байырғы дүниетанымы мен жаңа заман игіліктерін синтездеуге жол ашуы, қазақтың өз айшықтарын, өзінің ұлттық тұтас тұлғасын сақтай отырып, бұрынғы тарихи белестерден өткендегі жинақтаған өміршен қасиеттерін, тәжірибесін төкпей-шашпай, заманның заңды талаптарына бейімделе дамуын көксеріп, сананың бірден-бір жолы адамгершілікке, имандылыққа берік болуы, осы жолды білгірлікпен, білімділікпен ұштастыру, мәңгі-бақи бұл жолдан таймай іздене, ұмтыла ойлау, іс қимыл жасау деп көрсетуі еді.

Бұл жолдың қиындықтарын, қайшылықтарын, қалтарыстарын талдап беріп, неден безіп, неге ұмтылу керектігін рухани азық қылып, нені арқалану қажеттігін, қазақ болашағының суреттемесін, өмір сүру кодексін ережелерін жасап берген осы Абай, данышпан бабамыз десек артық болмас. Абай қазақты қатты сынаған, замана тезіне салып сынаған, дұрыс болсын, заманына сай озық болсын, елдің алды болсын, арты болмасын, қылмысқылмасын деп сынаған, өмір сынағынан сүрінбей өтсін деп сынаған да, мінеген, қазақты жаңа өмір салтына баулыған, жаманын қудалап атша жаратқан, түзеген, тазалаған, бейімдеген, бейілдеген, осылардың барлығы қазақ философиясының негізгі арқауы болып есептеледі.

Қазақ философиясы деген кезде біздің түсінігімізше ең алдымен басты-басты екі мәселені анықтап алуымыз керек. Олар қазақ философиясының генезисі (шығу тарихы) және қазақ философиясының басталуы.

Қазақ философиясының мәні мен мазмұны оның генезисі және басталуы арқылы айқындалмақ. Себебі әрбір ұлттық философияның бір-бірінен өзгешелігінің өзі осы, оның генезисі мен басталуында. Біз осы мәселелердің мәнін іздегенде қазақ философиясын еліктеуге салынып өзге ұлттар, халықтар философиясының үлгісіне салмай өзіне тән менталитетінен шығарсақ, ондай жағдайда біз ешқашанда Абай дүниетанымын аттап өте алмаймыз. Осы себептерге байланысты қазақ философиясы деген ұғым Абайға келіп тіреледі. Абай философиясының арқауы адам. Әрине, бұл жаңалық емес. Қашанда болмасын даналар өз - зейіндерін адамға арнаған. Бірақ, ақын адам туралы сөзді айта келіп, оны Алланың сөзіне тірейді. Сонда, Алланың сөзі бар, адамның сөзі бар. Мәселе сөзде. Платон идея десе, Аристотель формалардың формасы десе, Абай Алла сөзі дейді.

Абай бұл тұста Алланың сөзі аксиома, сен оны ұқ, қабылда деген діни дәстүрдегі қарақүрсіндікке салмайды, ол Алланың сөзі рас, бірақ оның растығы адамның сөзі арқылы расталмақ деген өте терең философиялық концепция ұсынған.

Абай дүниетанымын зерттеуде қандай тәсілді қолдандық дегенге келсек, негізінен оның өзі қолданған тәсілді аддық. Ақын алтыншы қара сөзінде қазақтың "Өнер алды - бірлік, Ырыс алды - тірлік" деген мақалына өзінше түсінік берді. Мұндай тәсілді европада герменевтика деп атайды. Ол тек метод емес, әрі философия [4, 23 б.].

Герменевтика тек қана Абайды емес, қазақ дүниетанымын, философиясын тануда өте тиімді тәсіл. Себебі, қазақ философиясы герменевтикалық мазмұнда. Қазақша ойлау жүйесі астарлап сөйлеуге негізделген. Мысалы билерді алсақта жеткілігі.

Абайдың ойлау дәрежесі өте биік, ауқымы кең. Ол өз шығармаларында аз сөзбен, саралы да сырлы сөзбен қазақ болмысының көптеген мәселелерін қойып, шешімін айтып береді, ойға салады. Оның ой толғамының негізі дінгегі адам төңрегінде, адам болу, адами өмір сүру шарттарын анықтауында. Бұл адам мәселесін қарастыруда Абай дүниежүзілік философиялық ой деңгейіне көтерілген. Адам мәселесін таза күйінде, жалпы заңдылықтар тұрғысынан, адам болудың жалпылама шарттары тұрғысынан қарастыра білуі оның мәніне үңілуі, адам ететін негізгі қасиеттерін дәл анықтауы, -міне олардың бәрі осының айғағы. Осы ретте ол адамгершілік хақында да көп толғанған, адамгершілігі жоқ адамның иманы жоқ, иманы жоқ адам ол адам емес, есуас, мақұлық "санасыз, ойсыз, жарым ес" ондайлардан "сасу", ондайларға жоламай "қашу" керекⁱ деген.

Оқуға, білімге шақырғанда да Абай кең ауқымда ізденуге, дүниежүзі ғұламаларына сүйенуге, оқығанынды, білгенінді ізгіліктік пен, әдеп пен ғибратпен, имандылық жолынан таймай, адам қажетіне тарту, ойын, біліктігін, адамгершілік қасиеттерін арттыруға, әділдік, бостандық, сұлулық, сүйіспеншілік тұғырына көтеруге мегзейді. Сөйтіп ол жан-жақты дамыған, толықсыған, толған, адам бейнесін, тұлғасын жасайды, сол тұлға үлгісінің деңгейінен жан-жағына сын көзімен қарайды, бұл армандаған образына сай адамды таппай қиналады, "сөзінді ұғар адам жоқ" деп қынжылады. Оның: "Баяғы жартас - бір жартас, Қыңқ етер түкті байқамас"ⁱⁱ, - деп, "надандардан түңіліп", ақыл ойға құлақ салар адам таппай, "ойланар", "сөз ұғар ел" таппай шарқ ұруы, "жалғыз қалуы", қамығуы - Абай атамыздың жүрегінің түкпірінен шыққан шынайы сезім, халқы үшін, соның болашағы үшін деген күйкі-күйзеліс, қайғы-мұң екені хақ.

Абай өлендері адамға деген сүйіспеншілікке толы, бірақ ол жалаң сүй де күй емес, сүйіспеншіліктің ауыртпалығын, мұңлы тіпті қайырлы немесе қайғылы жақтарын да айтады, сөйтіп ой өрнегін нақтылап, нәрлеп салады. Өмірдің, тағдырдың, жалғанның екі жағы барлығын, екі жағында ескеру, екеуіне де төзу керектігін, төзімді, қайырымды, тағатты, қанағатшыл болуға баулиды. Адамды сүй, бүкіл адамзатты сүй дейдіⁱⁱⁱ, хақ жолы, имандылық жолы осы деуі Абайдың гуманистік ой-тебіренуінің терең мазмұнын ішкі астарын ашып берерлік қағида. Адамға қастық қылма, "адамдық атын жойма"^{iv} деп, бүкіл адамзатқа, жан иесіне бір-ақ, бірақта болса ұлы талап қоюы, Абайдың ақын ретіндегі, хақим ретіндегі ұлылығының белгісі.

Алла-тағала адамзатты махаббатпен жаратқан, олай болса әр адам, Алланы өз жанынан артық көріп сүйуі керек, алланы сүю ол жаратқан бүкіл адамзатты сүюмен барабар,- міне осы үш сүю адамның иманы, сенімі, діні. Осы ақиқатты берік ұстау, сақтау, өмір азығындай арқалап өту, осыны терең білу, түсіну шарт, - сонда сен адамдығыңнан айырышмайсың. Осы үш сүюдің қарама-қарсысы, оларды бұзатын үш істен, шайтан ісі болып табылатын "пайда, мақтан, әуесқойдан" сақтан, "онан шошы" [4, 41 б.] дейді Абай. Яғни ұлы ақынның айтуынша, әр адамның дүниетанымының, сенімінің түп қазығы, имандай сенер ұйытқысы адамды, адамзатты, алланы сүю; бар ойың, сана-сезімің, іс қимылың осы түп қазықтан бастама алса, соны иман тұтса, шайтан ісіне жоламаса, сонда ғана сен адамдық мәнінді сақтайсың, адам атына сай боласың. Егер осы түп қазыққа берік болмасаң, сенімің, иманың таяз болса, қаншама "руза, намаз, зекет, хаж" жасасанда, яки иман-сенімнің сырт көрінісін, шарттарын орындағаныңмен, ішкі сенімің, иманың таза болмаса, сен адам болмайсың:

Бастапқы үшін бекітпей, соңғы төртті

Қылғанменен тартымды бермес жеміс [4, 51 б.]

Пайдакүнемдік, мақтаншақтық, әуесқойлық адамды бұзады, иман жолынан, алла жолынан тайдырады. Бұл - шайтан ісі, өйткені: бұған салынған адам алласын ұмытып, иманынан, шын сенімен айырылады, ол адамды, адамзатты сүюден қалады, нәпсісін тыя алмай күнәға белшесінен батады. Сонан соң қаншама аллаға жалбарынып, намаз қылып, бас ұрғанмен сен мумин бола алмайсың, сен мунафиқ, екі жүзді адамсың, өйткені ісің шайтанның ісі, тек сөз жүзінде ғана аллалап, оған сенген боласың, иіліп құлшылық қылған боласың. Сөзің ғана емес ісің де таза болсын, имандылықты бұзбасын, адамға жамандық әкелмесін, қорламасын, қинамасын, қастық қылмасын ісің де аллаға адамға деген сүйіспеншілікке махаббатқа толы болсын, - сонда ғана сен шынайы мұминсің, иманың таза пәк адамсың.

Абайдың бұл айтқандары баяғы көне грек философы Сократтың "адам-барлық заттардың өлшемі" деген афоризмін еске салады, И. Канттың "категориялы императивімен" үндеседі. Ойында да ісінде де адамды ұмытпа, ол үшін, әрине, алланы ұмытпауың керек, сенімің берік болуы керек. Әр адамның іс-қимылы, жүріс-тұрысы, қызметі басқа бір адамға залал әкелмесін, еш адамға ешқашан қастандық ойлама да, жасама да, - бұл адам өмірінің заңы, иманы. Бұдан тайған - имансыз, екіжүзді, ол адам емес шайтанға еріп, соның еліктеуіне көніп адасқан, бұзылған күнаһар бенде. Иман тазалығын сақтамаған бенденің ойы да, ісі де һарам, ол - қаскүнем, пайда табамын деп ол адамды жәбірлейді, басқа адамды сатып, оны пайдаланады, өз пайдасы үшін қолданады, қорлайды. Ол саған мақтанады, менменсиді, өзін басқалардан жоғары санайды, басқалар ол үшін тек оның тәлкегінің, пайдаға жұмсауының құралы жымысқы ақылғойлігінің құлы болып көрінеді. Сол сияқты мақтаншақтық пен әуесқойлық адамды азғырады, тоздырады, жеңіл-желпі өмір сүруге бастайды, үлкен адами мақсат қою, тұрлаулы оймен еңбек қылудан мұндай бенде безеді, оның сенімінде де, ісінде де тұрақ жоқ, ол жалтақ, қорқақ, жылмаң, есер. Ондай кісі адамдықтан, имандылықтан тез ада болады, одан жақсылық күтпе, оған ерме.

Абай атамыздың бұл айтқандарының үлкен тәрбиелік мәні бар. Ата-бабамыздан келе жатқан "баланы жастан" деген сөзді еске алсақ, баланы "шыр" етіп өмірге келгеннен бастап имандылық рухта тәрбиелеу керек, аллаға сендіру керек, яғни адамға деген сүйіспеншілікке, адалдыққа, ардың тазалығына баулу қажет.

Арғы жағында үлгі боларлық адами мәні, салмағы жоқ бос мақтан, ойын-күлкі, орынсыз сөзбен іс баланың жан дүниесіне нәр бермейді. Ал басында имандылыққа толы қарым-қатынас болса, балаға деген сүйіспеншілік басқаларға деген сый-құрметпен жалғасып жатса, сонда ғана тәрбиенің мәнісі бар, ондайды сезіп, көріп өскен бала, көргендігін жасайды, иманжүзді болады, жалпы адамға деген сүйіспеншілік сезім оның көкейіне нық қонады.

Қазақ халқының, қазақ елінің болашағы ұлы ақынның ойынша осындай толыққанды адамның қолында. Бақытты, болашағы зор ел болу иманды, адамгершілігі артқан адамды тәрбиелеу дегенмен барабар. Абай тегінде қазақ қоғамындағы тұлғалы адамның ролін терең сезінген, сондай адам ғана қоғамға ұйытқы, үлгі болатынын, ондай тұлға болмаса "өңкей нөл" қанша жиналса қоғам құрмайтынын, қара тобыр, топ болып қала беретінін білген. Бұдан қандай қортынды жасауға болады? Маркстік-Лениндік тұрғыдан алғанда қоғамдық қатынастар жеке адамға, индивидке қарағанда алда, озық тұрғанды, индивид бұрын қалыптасқан қатынастарды бойына сіңіріп барып қана сол қоғамның төл азаматы деңгейіне көтеріледі, сондан кейін ғана ол қоғамға қызмет етіп, оған белсенді өзгерістер енгізе алады, тарих субъектіне айналады. Белгілі мағнада қоғам алғаш, адам мәні қоғамдық қатынастардың жиынтығы, қоғам қандай болса, адам да сондай. Сондықтан алдымен қоғамды күрт, революциялық жолмен өзгертіп, одан кейін сол қоғамға сай адамды қалыптастыру керек. Абай бұл мәселені мүлдем басқадай ойластырған. Қоғам өмірінің түпкілікті негізі, айқындаушы күші адам. Адам қоғамдық өмірдің бастамасы. Адамды тәрбиелеу, адамның аллаға деген сенім-нанымын арттыру, нақты мұмин қылып баулу, осы жолда елдің қамқоры, бастаушысы, ақылшысы боларлық озық тұлғалардың дүниеге келуі, солардың ақыл-ойы, білімі, ерік-күші, белсенді іс-әрекеті басқаларға үлгі болып, ел жұртты ұйытып, біріктіріп, өміршең істерге көтеретіні, - елдің, қоғамның алға басуы осы жолмен болмақ. Осындай түсінікті ұстаған Абай өзі ел басқаруға қатыспақ болып, талпынған

кезі де болған, бірақ сол замандағы билікке, атаққа таластың, қазақ қоғамының патша саясаты әсерінен ыдырауы, алауыздығы, көреалмаушылықтың асқындауы Абайға дес бергізбеген....

Абайдың адам, қоғам, тәрбие туралы жазғандары, терең философиялық мәні бар ойлары қазіргі тәуелсіздікке қол жеткен уақытта ерекше маңызды болып, қазақты өзіне-өзін танытып, бүкіл дүниеге әйгілі қылып, қаз басып келе жатқан ұлттық мемлекетіміздің сүйеніші, арқауы боларлық идеологиялық сипаттағы құндылықтардың негізін қалайтын ойлар жүйесіне айналып отыр. Қазақстан Республикасының ұлттық мемлекеттік тұғыры, оның мәдени, адами болмысы, болашағы осындай терең тамырлы, өміршең идеялардан бастама алғанда ғана іске асатыны, сонда ғана ұлттық тұтастықты сақтап, бұдан жарты мың жылдан астам уақыт бұрын дүниеге келген біртұтас қазақ хандығын құрған, содан кейін де қазақ атын да, затын да сөндірмеген, ұрпақтан ұрпаққа жеткізген ата-бабаларымызбен мұраттаса-мұраласа, өмірлеріне жалғаса, сабақтаса, бүкіл дүниежүзілік өркениет құндылықтарын өз бойына ұлттық менталитетін жоғалтпай, қайта сол негізде қабылдап, қорытып дами беретіні анық.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

4. Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в 5 ти томах. – Т.3. – 2001.
5. Алтынсарин Ы. Тандамалы шығармалары . – Алматы. – 1995. – 360 бет.
6. Абай. Қара сөз. – Алматы: Ел баспасы. – 2013. – 15 бет.
7. Абайдың дүниетанымы мен философиясы. – Алматы: Ғылым, 2015. – 71 бет.

ҒРНТИ 04.11.23

Мемлекеттің әлеуметтік саясатындағы отбасы мәселелерін шешудің ерекшеліктері

Джанкадыров С.С.

Әлеуметтану ғылымның магистрі

«Саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасы» аға

оқытушысы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Аңдатпа

Мемлекеттің әлеуметтік саясатында неке және отбасын жетілдіру қазіргі қоғамының маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Олардың құрамына көптеген жеке институттар кіретіні белгілі: туыстық институт, ана мен әке институты, меншік институты, бала мен қамқоршылықты әлеуметтік қорғау институты және басқалар. Отбасын құру процесі-бұл қарым-қатынасты, неке серіктесін таңдауды, отбасын тұрақтандыруды, жыныстық мінез-құлықты, ерлі-зайыптылардың ата-аналарымен қарым-қатынасты реттейтін әлеуметтік нормаларды, рөлдерді және стандарттарды игеру процесі. Сол себептерден әлеуметтік саясатта отбасы әлеуметтануы тар мағынада, жалпы әлеуметтанудың бөлігі ретінде, «орта деңгей» теориясы ретінде адамдардың (отбасының) өмірі мен мәдениетінің ерекше саласын қарастырады. Отбасы әлеуметтануы мәселелері өмірдің жеке тақырыбымен емес, топпен айналысады. Отбасылық-туыстық қатынастармен байланысты адамдар тобы отбасылық өмір салты басты назарда болатын отбасы әлеуметтануы зерттейтін әлеуметтік шындықтың бір бөлігін құрайды. Отбасы әлеуметтануы жеке адамды отбасының мүшесі ретінде тұтас бөлік ретінде қарастырады. Отбасы әлеуметтануы жеке тұлғаның әлеуметтануы мен байланысты; ол жеке тұлғаны, ең алдымен, әлеуметтік-мәдени ішкі отбасылық қатынастардың призмасы, жеке тұлғаның отбасы арқылы зерттейді. Кез-келген қоғамда отбасы қосарлы сипатқа ие.

Түйін сөздер: әлеумет, әлеуметтік саясат, қоғамдық болмыс, қоғамдық сана, әлеуметтік әділеттілік, демография, саяси процесстер.

Особенности решения проблем семьи в социальной политике государства

Джанкадыров С.С.

*магистр социологических наук, старший преподаватель
кафедры «Политологии и социально-философских дисциплин»
КазНПУ имени Абая*

Аннотация

Многочисленные исследования показали, что брак и семья являются важными достижениями человеческой цивилизации, а также, что проведение еженедельных семейных собраний в соответствии с моделью Программы обогащения семьи (FEP) приведет к повышению уровня общих семейных ценностей и семейной гармонии. Семья важна как социальная единица и как инструмент укрепления традиционных ценностей. Считается, что степень эмансипации общества всегда определяется реальным положением женщины в нем, мы нередко наблюдаем движение за эмансипацию и равноправие женщин. С одной стороны эта борьба привела, к тому, что подняв все тяготы быта и воспитания детей, она еще больше поработила себя, забывая о себе как женщине.

Ключевые слова: социум, социальная политика, общественное бытие, общественное сознание, социальная справедливость, демография, политические процессы.

Features of solving family problems in the social policy of the state

Dzhankadyrov S.S.

*Master of Sociology, Senior Teacher
Chair «Politics and Social-Philosophical Discipline»
Kazakh National Pedagogical University named after Abai*

Abstract

Marriage and the family are important institutions of human society. As we know, they include different private institutions: the institute of kinship, the institute of motherhood and fatherhood, the institute of property, the institute of social protection of childhood and guardianship, and others. It is regulate courtship, the choice of a marriage partner, family stabilization, sexual behavior, relations with the parents of spouses. The sociology of the family in a narrow sense, as part of general sociology, as a theory of the "middle level"; considers a special sphere of life and culture of families. The sociology of the family deals with a group, and not with an individual subject of life activity. A group of people connected by family and kinship relations forms that part of the social reality that is studied by the sociology of the family, where the family lifestyle is at the forefront. The sociology of the family considers the individual as a member of the family, integral part of the society. The sociology of the family correlates with the sociology of the individual; it studies personality, first of all, through the prism of socio-cultural intra-family ties, family identity of the individual. In any society the family has a dual character.

Key words: sociology, social policy, social reality, social consciousness, social justice, demographics, political processes.

The relevance of the topic. A family is a group of people, whose members have blood ties, and adults are responsible for raising children. Kinship ties between the individuals based on marriage or blood relations (father, mother, grandfather, etc [1, P.266].

The sociological definition of the family as a partial social group indicates that the nature of

relations in the family, its structure and form are historically changeable, which is why the family by itself is a historically changeable social group. At the same time, the sociological definition of the family indicates its biological, biosocial and economic basis [2, P.10].

The family is a social group in which men and women satisfy natural sexual and other (spiritual, ethical, aesthetic) needs and ensure the reproduction of the society. It is the basis for both satisfying sexual needs and for the realization of social and individual qualities of a person. But in the same way, certain types of economic activities are carried out in the family [3, P.107].

The family is one of the most ancient and significant social institutions, but, nevertheless, there is no reason to assert that all other social institutions originate from the family and that all relations of subordination, cooperation, solidarity [4, P.7].

The sociology of the family as a special branch of sociological knowledge XIX century there was independently attempt to study the influence of such social factors as industrialization, urbanization, education, religion on the forms of family residence, the structure of the family, and economic relations in it. In many ways unique formation: a small group and a social institution at the same time [5, P.11].

In any society the family has a dual character. a small group that has its own laws of functioning and development. Hence its dependence on the social system, existing economic, political, and religious relations, and at the same time its relative independence. Another public institution, the institute of marriage, is closely connected with the institution of the family. Marriage can be defined as a socially sanctioned, socially and personally expedient, stable form of sexual relations. A family is a small group based on kinship ties and regulates relations between the spouses, parents and children, as well as closest relatives. A distinctive feature of the family is the joint management of the household [6, P.58].

However, there are families characterized by cohabitation, common household management, but not legally registered. The number of such families has increased significantly recently. Sociologists generally note a decrease in the desire and readiness of the population to marry, which is especially characteristic of modern developed countries. In addition, there are also single-parent families, where one of the parents is absent or the parent generation is not present at all for some reason (for example, when children live with grandparents without parents).

Essence of the family is reflected in its functions, in the structure and in the role behavior of its members. The most important functions of the family are: reproductive, economic and consumer, educational and restorative. The reproductive function includes the reproduction of the number of parents in children, it takes part in the quantitative and qualitative reproduction of the population.

The essence is right in serving people. It is expressed that “the legal matter spontaneously, owing to the most legal logic “conducts” to the major humanitarian values..., in it the mood on civilization ideals and values of the highest order is as if initially put” [7, P.41].

For example, it is noted that I. Kant estimated: “The effective rule of law requires that citizens comply with the regulatory rules enshrined in the law and enforced by legal authorities. Most recent discussions of such compliance rest upon the idea that law-breaking behavior is deterred by the risk of being caught and punished for wrongdoing. A law-abiding society is one in which people are motivated not by such fears, but rather by a desire to act in socially appropriate and ethical ways. Such a society is self-regulatory, since citizens within it take onto themselves the responsibility to follow the law” [8, P.61].

The forming and existence of the law-abiding state in any country supposes the establishment the real supremacy of law at all spheres of the life of the society, widening of the sphere of its direct influence on the public relations. Observance of the legality is not only the formal declaration, but the necessary demand, which is essential to observe. The observation of the legality determines the character of the state as the law-abiding democratic state [9, P.295].

Materials and methods of research. It is freed from materialistic or idealistic monism and based on the pluralistic, multilinear interdependence of all social phenomena. The authors used general

scientific, experimental and empirical-theoretical research methods: sociological method, expert assessment, multi-sign classification, historical, statistical and comparative view of traditional family.

Research results. Today, a modern person of any society should be able to adapt to life situations, use the acquired knowledge, skills, abilities, think critically, extract, extract and process information obtained from various sources for individual development and self-improvement. The fact that we live at a turning point in the development of human civilization is not always visible and is not always realized behind everyday affairs. Science and the high technologies based on it have become the main factor in the transformation of economic and political relationships. The leading countries of the world are turning into information societies, i.e. knowledge-based societies [10, P.107].

In order to improve the situation in the economy and social sphere in Kazakhstan society, it is necessary to change the state and public attitude to education and science. This is not happening yet. The problem partly lies in the fact that dramatic changes in the development of science took place in the 90s of the twentieth century [9, P.265].

Conclusion. It should be noted that the state of the “health of the social sector, its effectiveness and success are largely determined by external factors and critically depend on the ongoing The Government of the Republic of Kazakhstan economic policy. The Government of the Republic of Kazakhstan has approved a new employment program until 2022, aimed at increasing the level of income of citizens. One of the tasks will be the involvement of the self-employed, unemployed and low -income population in the program, as well as the development of human resources for the implementation of the state program innovative development.

REFERENCES:

1. Baron R. *Reducing the influence of an aggressive model: The restraining effects of peer censure // Journal of Experimental Social Psychology.* – 2015. – Vol. 8. – pp. 266-275.
2. Becker W. *Consequences of Different Kinds of Parental Discipline, In: M. Hoffman, L. Hoffman (eds), Review of Child Development research, New York: Russel Sage Foundation.* – 2017. – 247 p.
3. Fischer K., Shaver P., Carnochan P. (1989), *From basic to subordinate category emotions, In: W. Damon (ed), New directions in child development, San Francisco: CA Jossey-Bass.* – 2016. – pp. 107–136.
4. Krykova I.V. *Feminism: the origin of the concept and its interpretation in modern science // Theoretical cultural studies.* – 2015. – № 2 (11). – Pp. 7-14.
5. Rimashevskaya N.M. *Women in society: realities, forecasts, problems.* – Moscow: Nauka, 2016. – 29 p.
6. Chikalova I.R. *Women’s and gender history: status and prospects. Summer school “Society and gender” // Sociology.* – 2017. – Pp. 58-65.
7. Zhrebkina I.M. *Theory and history of feminism.* – Kharkiv, 2018. – Course of lectures. – 137 p.
8. Zhalimbetova R.B. *Gender studies: history and modernity. Implementation of women’s rights in Kazakhstan. Union of women of intellectual labor.* – Almaty. – 2015. – 151 p.
9. Donald W. Ball *The “Family” as a Sociological Problem: Conceptualization of the Taken-for-Granted as Prologue to Social Problems Analysis // Social Problems.* – Vol. 19, No. 3. – 2015. – pp. 295-307. – Published By: Oxford University Press <https://doi.org/10.2307/799731>
10. Bandura A. *Aggression: A social learning analysis, New Jersey: Prentice-Hill.* – 2016. – 112 p.

ГРНТИ161.1:005.44

«ТОЛЕРАНТТЫҚ» ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

*Матжанова Қ.К.
Құрманғазы ат.ҚҰК
Магистр, ӘГП кафедрасы*

Аңдатпа

Қазақ тілінде «толеранттылық» ұғымы салыстырмалы түрде алғанда жаңа ұғым болып табылады. Дегенмен, бұл ұғымға мазмұны жағынан қазақ тіліндегі төзімділік, шыдамдылық, сабырлылық, байсалдылық, рақымдылық ұғымдары жақын деуге болады. Жалпы өзгеге кең пейілділік таныту, қайырымды болу, сыйластық көрсету, рақымды болу, ниеттестік білдіру қазақ халқының дүниетанымына, табиғатына тән құбылыс. Оны біз қазақ халқының сан ғасырлық тарихынан, бүгінгі күнгі тұрмыс-тіршілігінен көре аламыз.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ "ТОЛЕРАНТНОСТЬ"

*Матжанова К. К.
КНК им.Курмангазы
Магистр, кафедра СГД*

Аннотация

В казахском языке понятие «толерантность» является относительно новым понятием. Тем не менее, по содержанию этому понятию близки понятия толерантности, терпения, спокойствия, серьезности, изящества в казахском языке. В целом проявление искренности, отзывчивости, уважения, изящества, доброжелательности-явление, присущее мировоззрению, природе казахского народа. Это мы можем увидеть в многовековой истории казахского народа, в его сегодняшнем быте.

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF "TOLERANCE"

*Matzhanova K.K.
KNK im.Kurmangazy
Master's degree, SRS Department*

Annotation

In the Kazakh language, the concept of "tolerance" is a relatively new concept. Nevertheless, the concepts of tolerance, patience, calmness, seriousness, grace in the Kazakh language are close to this concept in terms of content. In general, the manifestation of sincerity, responsiveness, respect, grace, benevolence is a phenomenon inherent in the worldview and nature of the Kazakh people. We can see this in the centuries-old history of the Kazakh people, in their everyday life today.

Қазіргі кезде жаһандану үдерісінің, әлемдік миграцияның, ақпараттық технологиялардың дамуы нәтижесінде мәдени, конфессиялық, этностық араласулар күшеюі түсуде. Әлемде, бір жағынан, әртүрлі құрылымдар арасында тығыз қарым-қатынастар орын алса, екінші жағынан түрлі негіздегі қақтығыстар мен шиеленістер, өзгені қабылдамау, таныс еместің барлығын бас тарту, басқаның ұстанымын дұрыс емес деп түсіну көбеюде. Осы күрделі жағдайдан шығудың бір жолы – толеранттықты басшылыққа алу.

Толеранттылық латын тілінде «tolerantia» - төзімділік дегенді білдіреді. Әлем қahalықтарының тілдерінде де оның мағынасы жуық. Мысалы, француз тілінде – «басқаның еркіндігін, оның ойлау жүйесін, мінез-құлқын, саяси және діни көзқарастарын құрметтеу болып табылады» деп түсіндіріледі. Ағылшын тілінде «толеранттылық» «тұлға немесе затты

қарсылықсыз қабылдауға дайын және қабілетті болу» дегенді білдірсе, қытай тілінде толерантты болу деген сөз – «басқаларға қатысты кең пейілдік танытуға рұқсат ету, танытуға мүмкіндік беру, таныту» мағынасында қолданылады. Ал араб тілінде толеранттылық – «кешірім жасау, мейрімділік, рақымдылық, аяушылық білдіру, ықыластылық, төзімділік...өзгелерге ниеттес болу» деген ұғымдармен мәндес болса, парсы тілінде «төзімділік, төзімділік білдіру, шыдамдылық, бітісуге дайын болу» дегенді білдіреді» [1, С. 8].

Қазақ тілінде «толеранттылық» ұғымы салыстырмалы түрде алғанда жаңа ұғым болып табылады. Дегенмен, бұл ұғымға мазмұны жағынан қазақ тіліндегі төзімділік, шыдамдылық, сабырлылық, байсалдылық, рақымдылық ұғымдары жақын деуге болады. Жалпы өзгеге кең пейілділік таныту, қайрымды болу, сыйластық көрсету, рақымды болу, ниеттестік білдіру қазақ халқының дүниетанымына, табиғатына тән құбылыс. Оны біз қазақ халқының сан ғасырлық тарихынан, бүгінгі күнгі тұрмыс-тіршілігінен көре аламыз.

Жаңа философиялық энциклопедияда толеранттылық «басқа адамға өзімен тең тұлға ретінде қатынас жасауды сипаттайтын және басқаның өзгешелігін білдіретіннің барлығын (сырт келбеті, сөйлеу мәнері, талғамы, өмір сүру салты, ұстанымдары және т.б.) қабылдамау сезімін саналы түрде жеңуде көрініс табатын сапа» ретінде айқындалынады. Толеранттылық өзгені түсіну және диалог орнатуды, оның өзгеше болу құқығын мойындау және құрметтеуді ұйғарады» [2, С.75-76]. Толерантты қатынас бірін бірі құрметтеу сезіміне негізделеді. Төзімділікке қарағанда толеранттылық тұлғаның өзін өзі анықтау еркіндігіне құқылы болуын құрметпен мойындауды және оны қандай да бір әрекеттері үшін айыптамауды, баламалы жағдайдың болуына алдын ала қарсы пікір қалыптастырмауды білдіреді. Біздің ойымызша, әлемдегі мәдениеттердің, діндердің көптүрлілігін, адам даралығының көрініс табуының формалары мен тәсілдерінің әр алуандылығын қабылдау және түсіну түріндегі «құрметпен қарау» ұғымы толеранттылықтың мәнін ашатын ең негізгі түсінік болып табылады.

Ресейлік зерттеуші В.А. Лекторский да «толеранттылық» құбылысын осы тұрғыда анықтайды: «Толеранттылық ...сыни диалог нәтижесінде айқындамалардың өзара өзгеруін (кейбір жағдайда индивидуалды және мәдени бірегейлігінің өзгеруін) мақсат етумен үйлескен басқаның айқындамасына құрметпен қарау ретінде көрініс табады» [3, С.51-54]. Алайда В.А. Лекторскийдің толеранттылықты тек диалог ретінде ғана емес, диалогқа қатысушылардың бірегейлігінің өзгеруі ретінде қарауы толеранттықтың табиғатына қайшы құбылыс деуге болады. Егер толеранттылық өзгені барлық болмысымен құрметтеу болса, оның астарында сол қалпында толығымен қабылдау тұр. Олай болса, оны өзгертудің, оның құндылықтар жүйесіне өзгеріс енгізудің қажеті жоқ. Ол сол қалпымен құрметтеуге лайықты. Сонымен қатар, басқа адамдардың түсініктері мен іс-әрекеттерін жай ғана мойындау мен құрметтеу жеткіліксіз екенін түсіну қажет. Бізден өзгеше, «басқа адамдардың» болуын әрдайым есте ұстау керек. «Басқа адамдар» дегеніміз өзге этникалық, діни, саяси және т.б. әлеуметтік топтардың өкілі болуы мүмкін.

Испандық саясаттанушы Фернандо Лосано да «толеранттылыққа» барынша айқын, нақты, қысқа анықтама береді: «Толеранттылық деген не? Бұл көну емес, немқұрайлық емес. Бұл өзгелерді білу және түсіну. Бұл өзара түсіністік арқылы қол жеткізуге болатын өзара құрмет... Толеранттылық деген не? Бірлесу – ия; біркелкілік – жоқ. Өртүрлілік – ия; зорлық-зомбылық- жоқ» [4, С. 18]. Бұл көпұлтты және көпконфессионалды мемлекеттер үшін өте маңызды тұжырым.

Көптеген зертеушілердің еңбегінде толеранттық жеке адамдардың, әлеуметтік топтардың басқа адамдармен немесе әлеуметтік топтармен қарым-қатынасында көрініс табатын психологиялық немесе әлеуметтік- психологиялық мінез-құлқы ретінде; қазіргі қоғамның аса маңызды құндылықтарының бірі ретінде; тәуелсіздікке, дербестікке, идеяларды зорлықпен таңуға жол бермеу ретінде; адам еркіндігін шынжырлайтын діни, этникалық, нәсілдік нанымдарды жоққа шығарушы ретінде қарастырылады. Мысалы, В.В. Шалиннің «Толеранттылық (мәдени норма және саяси қажеттілік)» еңбегінде толеранттылық түсіну, сенім көрстеу, ниеттес болу ретінде, яғни басқалардың пікіріне, сеніміне, тәртібіне шыдамдылық таныту ретінде түсініледі [5].

Сонымен қатар, әлемдік деңгейдегі халықаралық ұйымдар да толеранттылық мәселесіне көңіл аударып, оны әлемдік қауымдастықтың бейбіт өмір сүруінің қажетті шарты ретінде қарастырады. Мысалы, БҰҰ Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымының (ЮНЕСКО-ның) 1995 жылы Парижде өткен 28-ші Бас конференциясы бекіткен «Толеранттылық қағидалары туралы Декларацияда» бұл ұғымға мынадай түсініктемелер берілген: біріншіден, толеранттылық дегеніміз әлемнің бай мәдениеттерін, адамның өзін-өзі көрсетуін, жеке адамның қасиеттерінің көрініс табуын дұрыс түсініп, қабылдап, құрметтеу болса, екіншіден, ол наным-сенімдерді, ақиқатты шексіздендіруден бас тарту және халықаралық құқықтық актілерде бекітілген адам құқығы саласындағы ережелерді бекіту болып табылады. Нәтижесінде адамдардың арасындағы келісімге қол жетудің мүмкіншілігі арта түседі. Сонымен қатар, Декларацияда толерантсыздықтың адамзатқа төндіретін қауіпін қарастырылды, толерантсыздықпен күрестің әдістері мен бағдарламасы ұсынылады.

Қоғамдық құрылымның толыққанды әрекет етуінің негізгі ұстанымы ретінде қарастырылатын толеранттылық ең алдымен діни төзімділік, басқа адамның сеніміне төзімділікпен қарау түрінде қалыптасады. Көптеген діндерде басқа адамдардың сеніміне төзімділікпен қарау мейрімділік таныту, өзгені түсіну, ізгілік көрсету секілді ұғымдармен қатар тұрады. Осы орайда XV ғасырда өмір сүрген ағылшын педагогы және философы Джон Локктың діни төзімділік туралы идеяларына көңіл аударуға болады. Джон Локк өзінің төзімділік теориясының негізгі идеяларын «Діни төзімділік туралы жолдау» атты еңбегінде тұжырымдаған болатын. Джон Локк үшін төзімділік - доктриналды, салт-жоралғылық және басқа да маңызды емес болып табылатын айырмашылықтарға қарамастан христиандардың өнегелік-діни бірлігі [6, С.68]. Сенім еркіндігін Джон Локк қандай да бір дінді таңдау еркіндігі деп түсінеді. Бұл біржақты және шектеулі түсінік еді. Алайда Джон Локктың төзімділік туралы түсінігінің өзіне дейінгі тұжырымдамалардан айтарлықтай айырмашылығы болды. Дегенмен, көп жағдайда, діни төзімділік өзіне қарама-қарсы құбылысқа, басқаның сеніміне, ой-пікіріне төзбеуге, қабылдамауға, қарсы шығуға айналып отырды. Ол тіптен жеке адамның, әлеуметтік топтың түсінігі, көзқарасы деңгейінен асып, саяси сипат алып, биліктің мүддесіне қызмет ететін идеологияға да айналып жатты.

Бірте-бірте толеранттық ұғымы діни мазмұн шеңберінен шығып, қоғам өмірін реттейтін ұстанымдардың біріне айналады. Бірақ бұл өзгеріс XV-XVII ғасырлардағы конфессияаралық келісімді қалыптастыру, орнықтыру қажеттілігінен туындаған болатын. Осы діни тәжірибе әртүрлі әлеуметтік топтардың, әртүрлі ұлттар мен ұлыстардың қарым-қатынасын реттеудің жаңа әдіс-тәсілдерінің қалыптасуына ықпал етті. Әсіресе буржуазиялық қоғамның алғашқы құқықтары мен еркіндіктерінің, кейін либерализмнің қалыптасуы толеранттылық ұғымымен байланысты. Толеранттық ұстанымы енді батыс мәдениетінің негізін құрайтын үш маңызды элементтен – жеке меншікті құрметтеу, адам құқығын құрметтеу, қоғамның құқықтық институттарын құрметтеуден тұратын болды.

Бірқатар әдебиеттерде толеранттылық ұғымымен қатар төзімділік идеясы қарастырылған болатын. Мысалы, И.В. Киреевский, Н.Я. Данилевский үшін төзімділік – жасанды түрде

ортаны іздестіру болса, А.П. Куницын төзімділікті бөлінуден құтылудың сенімді қаруы деп түсінген. П.Я. Чаадаев төзімділік - адамның физиологиялық сипаттамасы деп қарастырса, В.Соловьёв – өзгенің еркіндігінің болуын ұйғарудеп білген. Л.И. Петражицкий, К.Н. Леонтьев, Ф.М. Достоевский үшін төзімділік - белсенді ынтымақтастықтың элементі, ал С.Л. Франк үшін төзімділік – саяси ұстамдылық пен азаматтық батылдық. С.В. Мейен төзімділікті өзгеге, бөтенге тілектестік білдіру ретінде қабылдаса, Ю.А. Ищенко төзімділікті аяушылық түрінде де (үнсіз түрде де), әрекет түрінде де (диалогта да) көрініс табатын ішкі белсенді қатынас деп түсінген [7, С.96].

Осы орайда адамның тұлғалық қасиеті ретінде төзімділіктің екі жағы, екі аспектісі болатынын атап өту керек. Бір жағынан, ол оң сипаттағы мейрімділік, рақымшылық, ізгі ниеттілік, либералдық арқылы көрініс табатын өзге пікірге, өзге көзқарасқа деген төзімділік. Мысалы, А.Н. Иоффе «төзімділікті адамның әлеуметтік-психологиялық ерекшелігі, батылдықтың, ішкі күштің көрсеткіші, қарым-қатынастағы әдептілік жағдайы деп анықтауға болады» деген тұжырым жасаған. «Бұл терминге мәні жағынан жақын, ұғынуға мүмкіндік беретін сөз «үйлесімділік». Ол тек өзара әрекет ету мүмкіндігін ғана көрсетіп қоймайды, сонымен қатар ондай өзара әрекет етудің шектері мен шекараларын анықтайды (кез келген заттар үйлесімді бола бермейді). Сонымен бірге, үйлесімділік бірдейлік емес екенін есте ұстау керек», - деп тұжырымдайды [8, С.5]. Міне бұндай төзімділік адамдар арасындағы қарым-қатынасқа жағымды мән беретін оң сипаттағы төзімділік болып табылады.

Сонымен қатар, қоғамдық қатынастарда төзімділіктің жағымсыз, теріс сипаты да орын алатынын атап өту қажет. Ондай төзімділік ретінде әлеуметтік ортада болуы мүмкін бассыздыққа, тәртіпсіздікке, қоғамдық мораль нормаларын бұзуға талапсыздықпен, талғамсыздықпен, басқаша айтсақ бейтараптықпен қарау түріндегі төзімділік қарастырылады. Осыған байланысты «Төзімділік адамға немесе қандай да бір әлеуметтік топқа тән және қоғамдық қарым-қатынастар барысында қажетті оң сапа ма, әлде теріс сипаттағы сапа ма?» деген сұрақ туындайды. Бұл мәселені шешу барысында, ең алдымен, «төзімділік» ұғымының екі жағы барын мойындау керек. Бір жағынан, «төзімділік» ұғымының астарында қандай да бір құбылысты немесе адам бойындағы қасиетті жағымсыз деп бағалау және қалыптасқан жағдайға байланысты оған шыдамдылық таныту, төзу қажеттілігі жатқаны сөзсіз. Ондай төзімділік кешіріммен қарау, рақымшылық таныту, жол беру түрінде де болуы мүмкін. Сонымен қатар, төзімділік «толеранттылық» ұғымының бір аспектісі екенін де ұмытпау қажет.

«Толеранттылық» және «төзімділік» ұғымдарының мәні әртүрлі. «Жақсы-жаман» секілді құндылықты категорияларды басшылыққа алатын төзімділікке қарағанда, «толеранттылық» «өзге-өзім» деген қарама-қарсы қоюға негізделеді. Бұл «басқаға» теріс немесе жауласқан әрекет болмаған кездегі «өзгеге» деген төзімді қатынас. Осыған орай П.М.Козловтың тұжырымы дұрыс деп ойлаймыз. Ол: «Толеранттылықтың қазіргі кездегі түсініктемелерінің мәні жай ғана төзімділікке қарағанда тереңірек, олардың диапазоны шектеусіз еркіндікті қолдаушылардың көзқарасын білдіретін кеңейтілген түсініктемелерден бастап, әлеуметтік өзара әрекеттестіктің әртүрлі аспектілерін ескеретін шектеуліге «шектіге» дейін», - деп түсіндіреді. [9, С. 16]. Сондықтан, толеранттылықты рақымдылық сипаттағы төзімділікпен бірдей қарастыру дұрыс болмақ емес. Толеранттылық ұғымының бір жағында жаңа мәдени құндылықтармен, әлеуметтік игілікпен байытылу тұр. Бұл анықтаманы тек ашық прагматизм тұрғысында қарастыру да дұрыс болмайтыны сөзсіз, өйткені толерантты қатынас

адамның менталдық және биологиялық сапаларына тәуелсіз тек риясыз негізде ғана жүзеге асуы мүмкін. Сонымен бірге, толеранттылықты «пайдалы әрекет коэффициенті» тұғысынан да қарастырмау керек. Олай қарастырса, «толеранттылық» «жалған толеранттылыққа» ауысып кетуі мүмкін.

Қазіргі кезде толеранттылық ұғымын өз еркімен таңдауға негізделген, өмір сүру мен әрекет етуіндегі, ой-өрісі мен құндылықтарындағы кез-келген өзгешелікке қарамастан басқаадамды өзіне тең, өзінің қатары деп қабылдауайқындайды. Бұл қабылдаудың маңызды шарты адамдар арасындағы өзгешелік, айырмашылық басқа адамның өмірі мен еркіндігіне, денсаулығына қауіп төндірмеу керек. Осы тұрғыда дінаралық, конфессияаралық қатынастар ауқымындағы толеранттылық басқа дін өкіліне құрметпен қараудан, өзара тиімді қатынастар орнату қажеттілігінен туындайды. Толеранттылық ұстанымын басшылыққаалатын адам нақты бір дінге ғана емес, барлық діндер мен конфессияларға, кез-келген дін ұстанушыға тағатылықпен қарайды. Толеранттылық – өзге дін ұстанушылардың теңдігін сөзсіз мойындайтын, оларды басқа дінді ұстанушы ретінде емес, тұлға ретінде, яғни жеке адамдық сапалар мен қасиеттер үшін құрметтейтін қатынас. Оның негізінде басқа дінді білуге, тануға деген ұмтылыс пен оны қабылдауға деген ашықтық жатыр.

Алайда қоғамдық өмірде діни төзімділік пен толеранттылық идеяларын жүзеге асыру ойлағандай бола бермейтіні белгілі. Адамзат тарихының, діндер тарихының қай кезеңін алсаңыз да, төзімділік пен толеранттылық идеяларының шеңберіне сиятын қатынастардың болмағанын көреміз. Керісінше, «өзінікі дұрыс, өзгенікі бұрыс» деген түсінік негізгі ұстаным болған әлеуметтік, саяси қатынастар әр кезеңнен табылады. Мысалы, Орта ғасырлардағы христиан дінінің үстемдік еткен кезі. Дегенмен, бұндай жағдай көптеген тұлғаларды, ойшылдарды толғандырған. Мысалы, француз ағартушысы Ф.М.А. Вольтер Францияның саяси өмірін қарастыра отырып, барлық елдер мен құрлықтарда жүзеге асуы мүмкін әртүрлі діни сенімдерді ұстанатын халықтарды бейбіт түрде басқарудың негізгі жолы адамдардың жүректеріне зорлық жасамау деп атап өткен. Оның ойынша, сонда ғана барлық жүректер оларды қолдайтын болады [10].

Сонымен, қазіргі кезде қоғамдағы ұлттық-мәдени, діни айырмашылықтың объективті құбылыс екенін мойындай отырып, сол айырмашылықты өзара келісім мен ынтымақтастықтың іргетасына айналдыру, басқа адамға, ұлтқа немесе мәдениетке төзімдікпен қарау, яғни толеранттық ұстанымын жүзеге асыру қажеттілігі бүгінгі күннің маңызды мәселесі болып табылады. Сонымен қатар, бүгінгі таңда діндердің қоғамда тұрақты рухани-ізгілікті бағдарлар жүйесін қалыптастыру арқылы қоғамның әлеуметтік-экономикалық жүйесінің орнықты болуына, әлеуметтік-мәдени саланың дамуына ықпал ететіні де сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Баева, Л.В. Толерантность: идея, образы, персоналии [Текст] : монография. - Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2009. - 217 с.
2. Толерантность // Новая философская энциклопедия: в 4-х т. - М.: Мысль, 2001. - Т.4. – 734 с.
3. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. - 1997. - № 11. - С. 46-54.
4. Лосано Ф. Толерантность - важнейший принцип равноправия // Право и образование. - 2000. - № 1(2). - С. 15-25.
5. Шалин В.В. Толерантность (культурная норма и политическая необходимость). - Ростов-на-Дону, 2000. - 356 с.
6. Локк Дж. Опыт о веротерпимости // Сочинения: в 3-х т. - М.: Мысль, 1988. - Т.3. – 688 с. -С. 66-90.
7. Золотухин В.М. Толерантность. - Кемерово: Кузбас. гос. техн. ун-т, 2001.- 145 с.
8. Иоффе А.Н. Многообразие понимания толерантности: учебно- методические материалы по курсу «Права человека» / под ред. Е.Н. Рахмановой. - М.: ИД «Камерон», 2004. - 32 с.
9. Козлов П.М. Толерантность и динамика социального самочувствия в современном российском

обществе. - М.: Институт социологии РАН; Центр общечеловеческих ценностей; исследовательский центр «Демоскоп», 2002. - 176 с.

10. Вольтер. Трактат о веротерпимости в связи со смертью Жана Каласа // Собр. соч.: в 3-х т. / пер. с франц. - М.: Литература РЖ Русанова, «Сигма - Пресс», 1998. - Т. 2 - С. 587.

УДК 37.015.3

Философия о критическом мышлении
Кулумжанов Нуржан Еркенович
Ст. преподаватель кафедры СГН
Международного Университета Бизнеса имени К. Сагадиева

Аннотация

Как форма философской практики критическое мышление переходит в пространство сократического диалога «искусство вопрошания». Сотворчество «учителя» и «ученика» происходит в пространстве познания критического и творческого мышления.

«Сократическому вопрошанию» как процессу просвещения и обучения более 2500 лет, и на сегодня, это важная философская практика в сфере образования. Понятие «сократическое вопрошание» как метод критического мышления обретает другие ипостаси.

Метод вопрошания Сократа предполагает совместную творческую деятельность как особую форму размышления и вопрошания: благодаря данному процессу знание может быть получено только в совместной беседе. Аргументированное суждение есть важный результат сократического диалога.

Сыни ойлау философиясы
Құлымжанов Нұржан Еркенұлы
ӘГҒ кафедрасының аға оқытушысы
Қ. Сагадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті

Аңдатпа

Философиялық тәжірибенің бір түрі ретінде сыни ойлау "сұрақ қою өнері" сократтық диалог кеңістігіне өтеді. "Мұғалім" мен "оқушының" бірлестігі сыни және шығармашылық ойлауды тану кеңістігінде жүреді.

"Сократтық сұрақ қою өнері" ағарту және оқыту үрдісі ретінде 2500 жылдан астам уақыт болды, және бүгінгі таңда бұл білім беру саласындағы маңызды философиялық тәжірибе. "Сократтық сұрақ қою өнері" ұғымы сыни ойлау әдісі ретінде басқа бағытқа ие болады.

Сократтың сұрақ қою әдісі бірлескен шығармашылық әрекетті рефлексия мен сұраудың ерекше формасы ретінде қарастырады: осы процестің арқасында білімді тек бірлескен әңгімеде алуға болады. Дәлелді пікір сократтық диалогтың маңызды нәтижесі болып табылады.

Philosophy of Critical Thinking
Kulumzhanov Nurzhan Erkenovich
Senior lecturer of the Department of SGN
K. Sagadiev International University of Business

Annotation

As a form of philosophical practice, critical thinking moves into the space of Socratic dialogue "the art of questioning". The co-creation of the "teacher" and the "student" takes place in the space of cognition of critical and creative thinking.

"Socratic questioning" as a process of enlightenment and learning is more than 2500 years old, and today, it is an important philosophical practice in the field of education. The concept of "socratic questioning" as a method of critical thinking acquires other hypostases.

Socrates' method of questioning presupposes joint creative activity as a special form of reflection and questioning: thanks to this process, knowledge can be obtained only in a joint conversation. Reasoned judgment is an important result of Socratic dialogue.

Критическое мышление как процесс познания существует ещё со времён Древней Греции. Но сам термин «критическое мышление» появляется намного позже. Первое обращение к категории «мышление» мы встречаем в V в. до н.э., в частности у Парменида. Особый вклад в философское развитие понимания мышления внесли софисты в V в. до н.э. Быть мудрым у софистов значит уметь свободно мыслить: они представляют ум как способность к самостоятельности и свободе. Можно считать, что софисты были пионерами-создателями теории критического мышления. Но содержание критического мышления той эпохи была другой: главной целью софистов являлась сиюминутная убедительность, необходимая для удовлетворения личных интересов, а целью критического мышления все же нахождение истины.

Как форма философской практики критическое мышление переходит в пространство сократического диалога «искусство вопрошания». Сотворчество «учителя» и «ученика» происходит в пространстве познания критического и творческого мышления.

«Сократическому вопрошанию» как процессу просвещения и обучения более 2500 лет, и на сегодня, это важная философская практика в сфере образования. Понятие «сократическое вопрошание» как метод критического мышления обретает другие ипостаси.

Метод вопрошания Сократа предполагает совместную творческую деятельность как особую форму размышления и вопрошания: благодаря данному процессу знание может быть получено только в совместной беседе. Аргументированное суждение есть важный результат сократического диалога.

Сократический метод вопрошания известный как «допрос Сократа», является популярным наиболее известным и востребованным методом для создания поля критическому мышлению в современном образовании, и в дальнейшем сократическая модель критического мышления совершенствуется. В своем искусстве задавать вопросы Сократ постулирует необходимость мышления для ясности и конкретности логической аргументации. Сократ подвергает сомнению общепринятые убеждения, устоявшиеся стереотипы, выделяет разумные и логичные убеждения, таким образом создает новые знания. [1].

Таким образом, Сократ вносит в понимание мышления новые перспективы: сократовский способ философствования, рассуждения, аргументации, основанная на логике вопросно-ответных процедур, стал основой современного критического мышления. Так же отметим, что сократовский метод вопрошания стала важной частью познавательного процесса в системе образования.

В дальнейшем Платон в своих диалогах продолжает традицию Сократа. Развивая мысль Сократа о ведущей роли мышления в процессе познания, он выделяет разум, который является первостепенно важным способом познания. Чтобы познать истину, он советовал закрыть глаза и заткнуть уши, тем самым оставив разум свободным. Таким образом, по мнению Платона, обязательным условием критического мышления является активное и самостоятельное мышление как вид деятельности человека. [2].

По Аристотелю, разум есть чистое мышление и которым движется и живет все в мире. Высший разум характеризуется деятельностью и созидательностью, в отличии от пассивного разума, с помощью которого человек только воспринимает. Критическое мышление скорее

относится к «высшему разуму», чем к «пассивному». Мы констатируем, что Аристотель определяет важное место критического мышления в системе познания человека: разработанная им «аналитика» вносит существенный вклад в развитие критического мышления. То есть философия Аристотеля становится фундаментом для последующих рассуждений о сущности и важности мышления в познании мира. [3].

В истории философской мысли многие философские системы тесно связаны с критическим мышлением. В унисон вышесказанному приведем в пример критическую философию И. Канта. Кант считал критику предварительным этапом рациональности, то есть основой любого рационального мышления. Идея критической философии Канта заключалась в том, что с помощью мышления можно исследовать какой-либо предмет. Начинать исследование необходимо с изучения самого орудия познания: дать критику способности познания. То есть «Критика чистого разума» имеет принципиально важное значение для науки, так как мыслитель сталкивается с новыми и неизвестными ранее проблемами. Возрождение диалектического способа мышления можно наблюдать в его учении об антиномиях. В «Критике практического разума» Кант исследует волю как практическую способность человека к действию. Отсюда следует, что Кант формирует основу теории критического мышления. И хотя современная трактовка критического мышления имеет свою специфику в содержании методологии, все же общие ее черты соответствуют критической философии Канта. [4].

Согласно К. Попперу, человек должен искать истину путем поиска и устранения ошибок. И здесь критическое мышление вступает в свои права. Человек имеет право критиковать как свои собственные идеи или же идеи других. В любом случае, исходным условием поиска истины является формулирование гипотез и теорий в форме доступной для критики. К. Поппер отмечает важность критического мышления как ценнейшего метода познания. В своей эволюционной эпистемологии отмечает, что всякий живой организм желает решить свои вопросы. Поппер считает, что всякое знание смешано с нашими ошибками: человек ищет истину путем поиска и устранения ошибок. М. Хайдеггер считает, что всякий вопрос по делу является мостом и ключом ответа. То есть ответ по существу кроется, образно говоря, в поле настойчивого вопрошания. [5]. Гадамер выводит постулат о том, что в сократических диалогах Платона вопрос труднее ответа. Доказательством сказанному он приводит в пример платоновские тексты, где люди, вступившие в диалог с Сократом, никак не могут перехватить инициативу только из-за того, что не способны критически формулировать вопросы. [6].

Приведенные выше примеры являются свидетельством тесной связи между методами вопросно-ответных конструкций и формированием критического мышления, показывающие их становление и различные подходы в философии. Это был краткий обзор и анализ идей некоторых философов, которые в принципе заложили основу развития критического мышления. Мы понимаем, что в науке и в образовании существуют различные подходы к изучению и обучению основам критического мышления, где, например, одни рассматривают критическое мышление как современную учебную дисциплину, которая сегодня изучается во многих странах, в частности и в нашем вузе.

Критическое мышление выступает в роли основы креативного, где формируются новые идеи, а старые видоизменяются или вообще отбрасываются. Стержень критического мышления зиждется на следующих пунктах: систематичность, комплексность, последовательность в суждениях, открытость, доступность обучению.

Отсюда следует, что критическое мышление является не только философией образования, но также и культурным просветительным феноменом.

В мире реальном «здесь и сейчас» невозможно прожить без знаний «критического мышления», так как «критическое мышление» является важным и необходимым ресурсом в процессе познания мира в целом и самого себя.

Таким образом, «критическое мышление» как важный метод познания в философии является предметом продолжающихся дискуссий в философско-научном дискурсе.

Использованная литература:

1. Водолазов Г.Г. Наш современник Сократ // *Общественные науки и современность*. М., 2005. № 5. С. 109-117; № 6. С.128-134.
2. Платон. Сочинения: в 3 т. Т.1. М., 1990.
3. Луканин Р.К. «Органон» Аристотеля. М., 1984.
4. Кант И. Трактаты и письма. М., 1980.
5. Хайдеггер М. Что зовется мышлением? М., 2006. Х.Г.
6. Гадамер Х.Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. М., 1988.

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ

1. Нұрмұратов С.Е., Карибаев О.О. Тұлғалар тағылымын зерттеудегі тәуелсіз Қазақстан философиясының кейбір мәселелері.....	3
2. Құсайынов Д.Ө., Аюпова З.К. Қазақ халқының еркіндікке ұмтылуының қозғаушы күші тәуелсіздік философиясының зерттеу объектісі ретінде ретінде.....	8
3. Симтиков Ж.Қ. XX ғасырдың бас кезі Жетісу өлкесіндегі айтылған тарих деректері негізінде.....	14
4. Кадырбае А.К. Российское китаеведение – устная история».....	20
5. Кабдесов К. Қазақстан шеңберіндегі мультикультурализм тұжырымдамасы.....	44
6. Қайырбекова А.Г. Кітап Қазақстанның рухани мұрасының символы ретінде.....	49
7. Султанова Ф.М., Мукажанова А.Ж. Казахская философия просвещения как действенный инструмент достижения независимости.....	54
8. Жанкадыров С.С. Мемлекеттің әлеуметтік саясатындағы отбасы мәселелерін шешудің ерекшеліктері.....	59
9. Матжанова Қ.К. «Толеранттық» ұғымының мәні мен мазмұны.....	62
10. Кулумжанов Н. Е. Философия о критическом мышлении.....	68
11. Мазмұны.....	72

Философия альманахы. Қазіргі заман: пікірлер әлемі
Философский альманах. Современность: мир мнений

№ 3-4 (83-84), 2021

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ
